अभिनव भारत
सांगता समारंभ भाषणे

स्वातंत्र्यवीर विनायक दामोदर सावरकर

अभिनव भारत

सांगता समारंभ भाषणे

लेखक: स्वातंत्र्यवीर विनायक दामोदर सावरकर

इंटरनेट अधिकार

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

स्वातंत्र्यवीर सावरकर मार्ग, दादर पश्चिम, मुंबई ४०००२८

प्रकल्प संचालक: रणजित विक्रम सावरकर

‘अभिनव भारत’ सांगता समारंभ समयीची भाषणे

स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांनी सन १८९८ या वर्षी ‘अभिनव भारत’ ही गुप्त क्रांतिकारी संस्था निर्माण केली. ब्रिटिशांच्या पारतंत्र्यातून भारत स्वतंत्र करणे हा तिचा उद्देश होता. हा उद्देश १९४७ वर्षी सफल झाला. नि भारत स्वतंत्र झाला. या उद्देशपूर्तीनिमित्त सावरकरांच्या नेतृत्वा0खाली दि. १० मे १९५२ या दिवशी अभिनव भारताचा सांगता समारंभ मोठ्या प्रमाणात साजरा करण्यात आला नि त्या दिवशी १८५७ ते १९४७ पर्यंतच्या काळात ज्या स्वातंत्र्यवीरांनी राष्ट्राच्या स्वातंत्र्यार्थ आपला देह चंदनासारखा झिजविला नि शेवटी प्राणार्पण केले, त्या सर्व दिवंगत हुतात्म्यांच्या स्मृत्यर्थ एक क्रांतिस्मृतीनगर उभारून तेथे वीरस्मृतीस्तंभ स्थापण्यात आली नि त्यापुढे सर्व दिवंगत हुतात्म्यंना श्रद्धांजली समर्पण करण्यात आली. या प्रसंगीनिमित्त ठिकठिकाणचे विद्यमान क्रांतिवीर पुण्यास एकत्र जमले होते. त्या सांगता समारंभानिमित्त दिवंगत क्रांतिवीरांच्या जीवनातील अद्भूत नि रोमहर्षक प्रसंगाच्या चित्राचे टिळक स्मारक मंदिरात एक प्रदर्शनही भरविण्यात आले होते. दि १० मे १९५२ या दिवशी सकाळी या समारंभाचे अध्यक्ष श्री. केशवराव जेधे यांच्या अध्यक्षतेखाली स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांचे भाषण झाले. प्रदर्शनाचे सावरकरांनी उद्घाटन केल्यावर त्यांनी पुढील भाषण केले.

(१)

क्रांतिचित्र प्रदर्शनाचे उद्‌घाटन

सावरकर म्हणाले, ‘हे भाषण मी ह्या क्रांतिचित्र -प्रदर्शनाच्या उद्‌घाटनापुरते लहानसेच करणार आहे. सशस्त्र क्रांतिकारकांचे नावही कोणी आदराने उच्चारता कामा नये ह्याविषयी ब्रिटिशांचा मोठा कटाक्ष असे. एक वेळ लोकमान्य टिळकांच्या छायाचित्रांनाही गौरविले असता ब्रिटिश शासन खपवून घेईल , परंतु सशस्त्र क्रांतिकारकांचे छायाचित्र पाहताच तो दंड्य अपराध समजला जाई. ह्या एका गोष्टीवरून हे ध्यानात यावयास पहिजे की , ब्रिटिश लोक मनातून हे समजून असत की , कोणत्याही इतर प्रकट नि वैध चळवळीपेक्षा त्यांना जर खरी घातक चळवळ कोणती असेल तर ती सशस्त्र क्रांतिकारकांचीच. आज असा मंगल दिवस उजाडला आहे की , आम्ही त्या सर्व दिवंगत सशस्त्र क्रांतिकारकांतील हुतात्म्यांच्या नि वीरात्म्यांच्या नुसत्या छायाचित्रांचेच नव्हे तर त्यांच्या सशस्त्र झुंजीच्या रणकृत्यचित्रांचेही हे असले भव्य प्रदर्शन दाखवू शकत आहोत! तुम्ही आता जेव्हा आत जाऊन पहाल तेव्हा तुम्हाला झांसीची राणी रणांगणात ब्रिटिशांच्या सैनिकांना सपासप कापीत असताना चित्रिलेली दिसेल! जॅक्सनवर हुतात्मा कान्हेरे गोळीबार करीत असताचे

चित्र दिसेल! ह्या एका गोष्टीवरूनही ह्या आजच्या मे १० च्या मंगल दिवशी आपले निदान तीन चतुर्थांश हिंदुराष्ट्र स्वतंत्र झालेले आहे हे सूचित होऊ शकते. हे वाक्य मी अशासाठी बोलत आहे की, आजकाल केव्हा केव्हा अनेक जण काही त्रास झाला की , लगेच बोलून वा लिहून जातात की, 'आमचे राष्ट्र खरोखर स्वतंत्र झाले आहे का हा सर्व आभास आहे ?' मी आपणांस सध्या थोडक्यात इतकेच सांगतो की , होय! ब्रिटिशांच्या शृंखला तोडून हे आपले राष्ट्र आजच्यापुरते तरी राजकीय दृष्ट्या स्वतंत्र झाले आहेच आहे. जे आम्ही परदेशात जिकडे तिकडे युनियन जॅक उभारलेले पाहत होतो तेच आम्ही , आज तो युनियन जॅक उखडून समुद्रात फेकून दिला आहे आणि आमच्या राष्ट्रावर आमचा सुदर्शन चक्रांकित राष्ट्रध्वज फडकत आहे हे प्रत्यक्ष पाहत आहो. ह्याविषयी आजच्या संध्याकाळच्या भाषणात मी क्वचित अधिक विस्ताराने बोलेन.

महाराष्ट्रीय हिंदूंचे राष्ट्रप्रिय मूळपुरूष शिवाजी महाराज!

ब्रिटिशांसारख्या बलवत्तर नि बिलंदर शत्रूच्या हातून ही आपली मातृभूमी अशी स्वतंत्र करण्यासाठी ज्या ज्या सशस्त्र क्रांतिकारकांनी-आणि त्यांची संख्या शंभर नव्हे , दोनशे नव्हे , तर लाखांनी मोजली जाईल- आपल्या देहांची आहुती रणावर दिली त्यांचे गौरवार्थ उघडले जाणारे हे त्यांचे चित्रप्रदर्शन पहावयास आपण जेव्हा आत जाल तेव्हा प्रथमतः सर्वोच्चस्थानी लावलेल्या श्री छत्रपती शिवाजी महाराजांचे दर्शन घ्याल. आपण महाराष्ट्रीयांपैकी कोणी शूद्र असतील, कोणी ब्राम्हण असतील, कोणी क्षत्रिय असतील, कोणी महार असतील, कोणी वैश्य असतील, पण महाराष्ट्रीय या नात्याने आपल्यांतील सर्व जाती या समसमान आहेत आणि आपणां सर्व महाराष्ट्रीय हिंदूचे राष्ट्रीय मूळ पुरूष कुलपती छत्रपती शिवाजी महाराज हेच आहेत. त्यांनीच महाराष्ट्राला महाराष्ट्र म्हणून जन्म दिला. आमचा पहिला स्वराज्यसंस्थापक हिंदुपदपादशहा तो! पहिला क्रांतिपुरूष तो!! त्यानंतर आपण लोकमान्य टिळकांचे दर्शन घ्या. क्रांतिकारकांना जन्म देणार्या! 'असंतोषा'चे ते 'जनक' होते. ते प्रकटपणे क्रांतिकार्यात पडले नाहीत कारण त्यांना दिवसभर लोकसमुदायातून राजकिय असंतोष उत्पन्न करावयाचा असल्यामुळे प्रकटपणे नैर्बंधिक क्षेत्रातच काम करणे भाग पडे. पण मध्यरात्रीच्या संधीस मात्र ते सशस्त्र क्रांतिकारक असत. 'सशस्त्र क्रांतीची पन्नास टक्के जरी शक्यता दिसली तरी पन्नास टक्के दैवावर विसंबून मी बंड करीन' असे ते म्हणत. तथापी मूलतः ते लोकमान्य होते. आणि म्हणून लोकसमूहाला झेपेल अशी भूमिका संभाळून राजकारण करणे त्यांना प्राप्त होते. पण आम्ही मात्र त्यांच्या पुढची भूमिका आक्रमिण्यासाठी जाणून बुजून लोकमान्यतेकडे पाठ फिरविली आणि सशस्त्र क्रांतीचा विडा उचलला. शत्रूच्या तोफांचे पहिले गोळे आपल्या छातीवर झेलण्यासाठी , भारतातील आमचा सशस्त्र क्रांतिपक्ष ही पुरस्सरांची आघाडी होती, ती सॅपर्स अॅंड मायनर्सची फळी होती.

लोकमान्यांचे दर्शनानंतर प्रत्यक्षपणे सशस्त्र क्रांतियुद्धात लढलेल्या नि कामास आलेल्या वीरात्म्यांचा नि हुतात्म्यांचा चित्रविभाग आपणांस लागेल. त्यांतील प्रत्येकाचे दर्शन आपण घ्याल हे सांगावयास नकोच. ५७ च्या स्वातंत्र्ययुद्धातील दृश्यांना आणि वासुदेव बळवंतांच्या सशस्त्र उठावणीतील वीरांना आपण श्रद्धांजली अर्प ण करालच. वासुदेव बळवंतांच्या कालखंडातच कै. ज्योतीबा फुले ह्यांचीही प्रतिमा आपणांस दिसेल. ज्यांना माहिती नाही त्यांच्यासाठी येथे सांगितले पाहिजे की , कै. ज्योतीबा फुले जसे समाजक्रांतिकारक होते तसेच ते त्यांच्या तरूणपणी सशस्त्र क्रांतिकारकांतही मिसळलेले होते. वासुदेव बळवंतांच्यासह त्यांनी क्रांतिकारक हेतूने एकाच आखाड्यात शस्त्रास्त्रांचे शिक्षण घेतले. वासुदेव बळवंतांचे क्रांतिकारक पथक कात्रज घाटात लढत असता त्या पथकाला पुण्याहून कै. ज्योतीबा फुले ह्यांनी ताज्या भाकर्यांअचा पुरवठाही केल्याचे समजते. त्यांच्या 'गुलामगिरी' ह्या पुस्तकात 'इंग्रजांना हिंदुस्थानातून हुसकून देण्यासाठी सशस्त्र उठाव करावा ह्या मताचे आपण होतो' असा उल्लेख आहे असे समजते. अर्थात् ह्याविषयी त्यांची मते पुढे काही प्रकरणी पालटली ही गोष्ट येथे लागू नाही.

त्यांनतर जे क्रांतिकारक इंग्रजांनी फासावर लटकविले त्या हुतात्म्यांची काही चित्रे फासावर तशीची तशी लटकविलेली आणि त्यांच्या मोडलेल्या कंठमण्यांतून रक्ताची धार तशीच्या तशीच टपकत असलेली आपणांस दिसेल. त्या रक्ताच्या प्रत्येक बिंदूला शतशः वंदने करा. ह्या प्रदर्शनात ह्या फासावर लटकत असलेल्या दहापांच हुतात्म्यांचीच चित्रे आणि इतरांच्या नामपत्रिका जरी उदाहरणार्थ लावलेल्या असल्या तरी अशा हिंदुस्थानभर फासावर शेकड्यांनी मोजावी लागेल आणि जर त्यात तुम्ही त्यापूर्वी ५७च्या युद्धापायी फासावर लटकविलेल्यांची संख्या मिळवू इच्छाल तर ती संख्या तुम्हाला सहस्त्रांनी मोजावी लागेल.

जिवंत क्रांतिकारकांची चित्रे का नाहीत?

नंतर वीर सावरकरांनी प्रदर्शनातील इतर क्रांतिचित्रांची अशीच काही स्फूर्तिदायक वर्णने केली आणि व्याख्यानाच्या समारोपात ते म्हणाले की , "ह्या प्रदर्शनात वर दिलेल्या सर्व दिवंगत हुतात्म्यांची नि वीरात्म्यांची दर्शने घडूनही काही खटकल्यासारखे होईल. कारण त्यात अनेक प्रख्यात सशस्त्र क्रांतिकारकांची चित्रे आपणांस आढळणार नाहीत. उदाहरणार्थ , हातातील पिशवीत जिवंत बॉंब घेऊन ब्रिटिशांचे पार्लमेंटच उडवून द्यावयास एकदा निघालेल्या ह्या माझ्या शेजारी बसलेल्या सेनापती बापटांचे. माझ्याबरोबर आमरण जन्मठेप अंदमानात भोगणार्याा वामनराव जोशांचे, बारिन कुमारांचे किंवा मुंबईचे गव्हर्नर हॉटसन ह्यांचेवर गोळीबार करणार्याय वीरात्मा वासुदेव बळवंत गोगट्यांचे चित्र तुम्हांस तेथे आढळणार नाही. ह्याचे कारण प्रदर्शनसंचालकंची हयगय नसून त्याचे एक निराळेच महत्वाचे कारण आहे. ते असे की , त्या वेळच्या क्रांतिकारकांपैकी भारतातील निरनिराळ्या

प्रांतांत जे काही आम्ही हजार पांचशे लोक जिवंत आहोत त्यांनी स्वतःभोवतीच दिवे ओवाळून घेण्यासाठी हे प्रदर्शन वा हा समारंभ जुळवून आणला असे कोणाच्या काकदृष्टीलासुद्धा म्हणता येऊ नये, हयासाठी हया प्रदर्शनात किंवा हया सांगता समारंभातही मी गोवलेले नाही. हा सारा समारंभ केवळ दिवंगत क्रांतिकारकांच्या स्मृतीगौरवाचा आहे. त्यांनाच काय ती सामुदायिक श्रद्धांजली हया समारंभात वाहिली जाणार आहे. आम्ही जिवंत राहीलो हयात आमचा कोणताही दोष नसतांनासुद्धा आम्हांलाच हा समारंभ जूळवून आणावा लागला. म्हणून आम्ही केवळ दिवंगत हुतात्म्यांचा नि वीरात्म्यांचाच गौरव करण्याचे ठरविले. मी नको म्हणून सांगितले असताही व्यवस्थापकसमूहाला ते पटेना , म्हणून त्यांनी माझे चित्र प्रदर्शनात ठेवले आहे असे मला जेव्हा कळले तेव्हाच कालच मी अत्याग्रही विनंती करून ते माझे चित्रसुद्धा प्रदर्शनातून काढून टाकिले आहे ते एवढ्यासाठी! दिवंगत क्रांतिकारकांविषयी हया समारंभानिमित्त सार्याक महाराष्ट्रात नि विशेषतः पुण्यात आज जो हा कृतज्ञतेचा महापूर लोटलेला आहे आणि अभिनव भारताच्या सांगता समारंभाचा हा महोत्सव गाजून राहिलेला आहे तो पहावयास आम्ही सर्व विद्यमान क्रांतिकारक योगायोगाने जगलो हयातच आमच्या डोळ्यांचे पारणे फिटले!

भारतातील माझ्या सहस्त्रवधी हितचिंतकांकडून वेळोवेळी असे उद्गार निघतात की , हिंदुस्थानला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतरही त्या स्वातंत्र्यासाठी झुंजताना मी ते काही कष्ट भोगले त्याचे श्रेय मला मिळाले नाही. सशस्त्र क्रांतिकारकावाचून इतर निःशस्त्र मार्गाने कार्य करीत असता ज्यांनी सापेक्षतः अल्प कष्ट सोसले त्यांचाही अनेक प्रकारे गौरव होत आहे. कोणाला भूदाने , कोणाला द्रव्यदाने , कोणाला अधिकारदाने , पारितोषिके म्हणून वाटण्यात येत आहेत, पण परकिय शत्रूंनी राजहृत केलेल्या , जप्त केलेल्या आम्हा सशस्त्र क्रांतिकारकांची घरेदारे , द्रव्य, मत्ता, ही सुद्धा परत द्यावयाची नाही म्हणून प्रस्तुतच्या आमच्या स्वकीय शासनाने , सरकारने उघडपणे सांगून टाकलेले आहे. पण हा न्याय आहे की नाही हा प्रश्नसुद्धा आज विद्यमान असलेले वयोवृद्ध क्रांतिकारक विचारात घेऊ इच्छित नाहीत. निदान माझ्यापुरतेच बोलायचे तर मला तरी त्याविषयी लवलेश हेवा वाटत नाही. अहो, सारा हिंदुस्थान आमची सारी मातृभूमी , निदान हा तीनचतुर्थांश तरी विस्तृत देश शत्रूच्या हातून आमचा आम्हांस परत मिळाला , स्वतंत्र्य झाला , हयातच त्या शत्रूंनी छिनावून नेलेल्या, टीचटिचीच्या आमच्या क्षुद्र जहागिरी नि घरटी नि दीड दमड्या ही सारी आम्हांस परत मिळालेलीच आहेत. हया आजच्या स्वतंत्र भारतीय महाराज्याच्या अध्यक्ष होण्याचा मान मिळणे हीही भाग्याची गोष्ट आहेच , पण ते भाग्य पुढ च्या पिढीतील कोणातरी सुयोग्य देशभक्तास लाभावे हयासाठीच पन्नास वर्षांपूवी देशशत्रूंशी झुंजत असता मारीत मारीत मरणे हेच सर्व भाग्यात परम भाग्य समजणार्याप सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या पुरस्सर पथकांच्या आम्ही अग्रभागी राहून शत्रूवर चालून गेलो. जर कधी काळी पन्नास पाउणशे वर्षनंतर स्वराज्य आल्यावर आम्हांस मानाची स्थाने किंवा पारितोषिके ‘हया हेचि देही हयाचि डोळा ’ मिळतील ही आमची महत्वकांक्षा असती तर आम्ही रिव्हाल्वरे आणि

बाँब हाती घेऊन त्या बलाढ्या शत्रूवर तुटून पडलो असतो का- सरळ फाशीच्या वाटेनेच धावलो असतो का?

यात कृतार्थतेची धन्यता आहे!

मी माझ्यापुरते तरी अगदी मनःपूर्वक सांगतो की आम्ही आमची मातृभूमी स्वतंत्र झालेली ‘ह्याचि देही ह्याचि डोळा’ पाहिली ह्यातच आम्ही स्वतःस कल्पनेहून कृतार्थ झालो असे समजतो, कारण ते पाहण्याचीही आम्ही कधी लालसा धरली नाही . केवळ तो दिवस केव्हातरी उगवावा म्हणून झुंजण्याची तेवढी लालसा धरलेली होती. म्हणून तो सोनियाचा दिवस पाहिला ह्यातच हवे होते त्याहून अधिक मिळाले. निदान मी तरी अत्यंत समाधानात आहे. वैफल्याची लवलेश भावना माझ्या मनात शिवत नाही. कारण एकाअर्थी माझे मूळ संकल्प सफल झालेले आहेत. राष्ट्र स्वतंत्र्य झाल्यानंतर त्याचा अध्यक्ष होणे ह्यातही धन्यता आहेच. ज्या थोर पुरुषाला आज ती लाभली आहे त्याचे हार्दिक अभिनंदन मी त्या वेळीच प्रकटपणे केलेले आहे. आणि एक स्वराष्ट्रनिष्ठ सामान्य नागरिक म्हणून माझ्या वाट्यास येईल ती राष्ट्रसेवा मी करीत राहीन असे त्यंना तार धाडून आश्वासिलेही आहे.

परंतु दुसर्यास अर्थी स्वराष्ट्राच्या स्वातंत्र्यासाठी लढून ते स्वतंत्र झाल्यानंतर ती सारी राजसत्ता आपल्या देशबांधवांच्या हाती अर्पून , त्यातील दमडीच्याही लाभाची वा अधिकारपदाची लालसा न धरता इतर स्वदेशबांधवांच्या मानातच आपला मान आणि सुखातच आपले सुख मानून एका स्वराज्यनिष्ठ सामान्य नागरिकाप्रमाणे शक्य ते राष्ट्रकर्तव्य तेवढे करीत निरिच्छ समाधानात राहणे ह्यातही कृतार्थतेची धन्यतरता आहेच आहे!!

यवनांची, सिंकदराच्या ग्रीक सैन्याची आणि राज्यसत्तेची , दाणादाण उडवून दिल्यानंतर आणि चंद्रगुप्ताची त्या स्वतंत्र भारतीय साम्राज्यावर स्थापना झाल्यानंतर शेवटी आर्य चाणक्य स्वतः निवृत्त होऊन हिमालयात निघून गेले अशी कथा आहे. मला वाटते कृतार्थ झालेल्या सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या आमच्या पिढीनेही तोच आदर्श डोळ्यापुढे ठेवावा. त्यांच्या आत्यंतिक त्यागाच्या प्रतिज्ञेला आणि परंपरेला तोच शोभून दिसेल. “

(२)

सशस्त्र क्रांतिकारकांना श्रद्धांजली

दिवंगत क्रांतिकारकांचा स्मृतीसमारंभ आणि अभिनव भारताचा सांगता समारंभ दि. १० मे १९५२ ला पुणे येथील पर्वतीच्या पायथ्याशी असलेल्या पेशवे उद्यानासमोरील विस्तीर्ण पटांगणात नेताजी सुभाषचंद्र बोस ह्यांच्या छायाचित्राचे अध्यक्षतेखाली अपूर्व थाटाने साजरा झाला. प्रत्यक्ष सभेचे काम चालविण्यासाठी सेनापती बापट ह्यांची नियुक्ती करण्यात आली होती. व्यासपीठाच्या समोरच एक उंच नि भव्य असा वीरस्तंभ उभारलेला होता. दिव्यांच्या झगझगाटात शोभणार्याच आणि पुष्पमालांनी सजविलेल्या त्या भव्य वीरस्मृतीस्तंभावर “भारतीय स्वातंत्र्यसंग्रामात इंग्रज शत्रूशी सशस्त्र लढा देतांना सन १८५७ ते सन १९४७ पर्यंत ज्या सशस्त्र क्रांतिकारक हुतात्म्यांनी आणि वीरात्म्यांनी आपल्या प्राणाहुति दिल्या त्या सहस्त्रावधी ज्ञात आणि अज्ञात भारतीय सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या स्मरणार्थ” असे महावाक्य लिहिलेले होते.

प्रथम स्वागत समितीचे अध्यक्ष , ज्येष्ठ आणि श्रेष्ठ पुढारी श्री. तात्याराव करंदीकर ह्यांचे आणि सेनापती बापटांचे ह्या महोत्सवाचे स्वारस्य सांगणारे भाषण झाल्यावर स्वतंत्र्यलक्ष्मी की जय , वीर सावरकर की जय , क्रांतिकारकांचा विजय असो अशा तुमुल गर्जनांत वीर सारकरांनी पुढील भाषण केले.

स्वातंत्र्य संपादनाचे श्रेय हे सामुदायिक श्रेय आहे

“दिवंगत सशस्त्र क्रांतिकारकांना ते जिवंत असता माथेफिरू , अत्याचारी, देशघातक, हत्यारी इत्यादी निवडक शिव्याशापांची लाखोली परशत्रूंकडूनच काय ती नव्हे तर त्यांच्या स्वदेशबांधवांकडूनही वाहिली जात होती , तथापी ते दिवंगत झाल्यानंतर का होईना पण त्यांच्या तमुल जयजयकारांनी आज हा प्रंचड समुदाय त्यांच्याविषयीची आपल्या देशाची उत्कट कृतज्ञता व्यक्तवीत आहे हे पाहून नि ऐकून मला तर काय , पण जर मनुष्य मेल्यानंतरही आत्मारुपाने अस्तित्वात असू शकतो हे खरे असले तर त्या सहस्त्रावधी दिवंगत आत्म्यांनाही साश्चर्य संतोष वाटत असेल! हे अपूर्व दृश्य मी प्रत्यक्ष आपल्या डोळ्यांनी पाहीन असे अगदी कालपरवापर्यंत मला केव्हाही वाटले नव्हते. त्या परस्थितीत तसे वाटणे शक्यच नव्हते. इतिहासातून सशस्त्र क्रांतिकारक पक्षाने स्वातंत्र्यसंपादनार्थ काही कार्य केले असा कोणताही उल्लेख आणि त्यांची नावेही चक्क पुसून टाकण्याचा डाव परशत्रूंनी नि काही स्वार्थी नि भेकड स्वकीयांनीही योजिलेला होता. खोटा इतिहास लिहिण्याचा त्या लोकांनी चंग बांधला होता. म्हणूनच खरा इतिहास जसा घडला तसा

लिहिला जावा ह्यासाठी मी नि माझ्या सहकार्यांनी हा महोत्सव घडवून आणलेला आहे. ह्या महोत्सवात केवळ भारतीय सशस्त्र क्रांतिकारकांनाच श्रद्धांजली वाहिली जाणार आहे हे जरी खरे असले तरी हिंदुस्थानचे जे स्वातंत्र्य आज आपण संपादू शकलो आहोत ते सशस्त्र क्रांतिकारकांनीच काय ते मिळविले असे मी मानीत नाही. तसे म्हणणे ही पहिल्या चुकीप्रमाणेच एक दुसरी उलटी चूक होईल. तसे म्हणणे हाही खोटा इतिहास लिहिण्यासारखेच अश्लाध्य होईल. स्वातंत्र्य मिळताच ते 'आम्हीच आणि आमच्या तथाकथीत अहिंसक साधनांनीच मिळविले' अशी जी एकच ओरड करण्यात आली ती बव्हंशी खोटी पक्षपाती आणि लाटंबाजीची आहे हे स्पष्ट करणे इतिहासाच्या नि सत्याच्या दृष्टीने कर्तव्यच होते. तसे न करणे ही ऐतिहासिक कृतघ्नता झाली असती ह्यास्तव स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर मला प्रकटपणे माझे विचार सांगण्याची पहिली संधी मिळताच सन १९४९ च्या डिसेंबरमध्ये कलकत्त्यास भरलेल्या अ. भा. हिंदुमहासभेच्या अधिवेशनाचे उद्घाटनीय भाषणात मी स्पष्टपणे पहिली घोषणा केली की ब्रिटिशांच्या परदास्यातून भारताची मुक्तता करण्याचे नि स्वतंत्र नि सार्वभौम असे आपल्या भारताचे संघराज्य करण्याचे श्रेय हे सशस्त्र किंवा निःशस्त्र अशा कोणत्याही एका पक्षाचे नसून ते गेल्या २-३ पिढ्यांतील सर्व पक्षांच्या सर्व स्वदेशनिष्ठ कार्यकर्त्यांचे सामाइक श्रेय आहे! १८५७ च्या सशस्त्र किंवा क्रांतिवीरांचा वाटा तर त्यात आहेच आहे. पण त्यानंतरच्या देशभक्त दादाभाईंपासून देशभक्त गोखल्यांपर्यंतच्या नेमस्त म्हणविणार्या पक्षातील सर्व कार्यकर्त्यांनाही ते श्रेय यथाप्रमाण मिळाले पाहिजे. राष्ट्रीय किंवा जहाल म्हणून ज्या पक्षाला म्हणत त्याचाही वाटा ह्या सामुदायिक क्षेत्रात आहेच आहे. स्वतःस असहकारवादी आणि अहिंसक म्हणून घेणार्या सहस्त्रवधी देशभक्तांनी नि देशसेवकांनी ह्या राष्ट्रीय स्वातंत्र्यास्तव जे भारतव्यापी कार्य केले त्याविषयीही आम्ही सर्वांनी कृतज्ञता व्यक्तविलीच पाहिजे. मी तर ह्याच्याही पुढे जाऊन स्वानुभवाने असे सांगतो की, सशस्त्र वा निःशस्त्र अशा कोणत्याही गुप्त वा प्रकट चळवळीत सक्रिय भाग ज्यांनी घेतला नाही. परंतु ज्यांनी ज्यांनी आपापल्या हृदयात मूक सहानुभूती बाळगली आणि 'देवा, माझ्या भारताला स्वतंत्र कर' म्हणून अबोल प्रार्थना केल्या, अशा आमच्या लक्षवधी स्वदेशबांधवांच्या त्या मूक शुभाशीर्वादांनाही आजच्या आपल्या ह्या राष्ट्रीय विजयाचे श्रेय त्या त्या प्रमाणात आहेच आहे. रामायणाविषयी येथे लागू पडेल अशी एक सुंदर कथा आहे. जेव्हा रामाचे सशस्त्र सैन्य लंकेवर चालून गेले तेव्हा समुद्र आडवा आला. शस्त्र टाकून रामाने त्याची पूजा केली, प्रार्थना केली की वाट दे. पण तो सागर अधिकच फुगू लागला. शेवटी रामाने धनुष्यावर अमोघ बाण चढवून दटावले 'देतो की नाही वाट' त्यासरशी मात्र भयभीत होऊन तो समुद्र प्रसन्नला नि वाट दिली. तुळशीदासजी ह्या कथेत म्हणतात 'भयबिन होय न प्रीत'!! पुढे रामसैनिक सेतू बांधू लागले. तिथेच एक पाल होती तिला काही प्रचंड शिला किंवा लहानसा दगडही त्या समुद्रात सेतूच्या आधारासाठभ् भर टाकता येणे शक्य नव्हते. तरी त्या सत्कार्यास जो शक्य तो हातभार लावण्यासाठी तिने आपले अंग पाण्यात ओले करावे,

वाळूत घुसळावे आणि सेतूपाशी जाऊन तेवढी वाळू तेथे त्या पाण्यात झाडावी. तिला समुद्रात तेवढीच भर टाकणे शक्य होते. त्या भरीचे स्थूल गणिताने काहीच मूल्य नव्हते , पण सूक्ष्म गणिताने त्या वाळूच्या कणांचीही शून्यापेक्षा काहीतरी अधिक भर पडतच होती. आणि त्या पालीच्या सद्भावनेची भर तर अगणितच होती. अशा उदार , व्यापक नि प्रामाणिक दृष्टीनेच आम्ही सर्वांनी ह्या आपल्या स्वातंत्र्यसंपादनाचे श्रेय , नुसत्या सदिच्छाकांपासून तो निःशस्त्र नि सशस्त्र प्रतिकारकांपर्यंत सर्वांचे मिळून , सामुदायिक श्रेय आहे अशी यथाप्रमाण कृतज्ञता बाळगली पाहीजे , अशा निःपक्षपात भूमिकेवरून जे जसे घडले ते तसेच सांगणारा जो इतिहास लिहिला जाईल तोच खरा इतिहास!

परंतु अशा निःपक्षपाती नि व्यापक दृष्टीने स्वातंत्र्यासाठी झुंजून सशस्त्र निःशस्त्र प्रतिकारकांना यथाप्रमाण गौरविण्याचे सोडून गेली चार पाच वर्षे नामधारी अहिंसक पक्षाने ‘आम्हीच केवळ अहिंसेने नि निःशस्त्र मार्गाने स्वातंत्र्य मिळविले’ असे नगारे पिटून सशस्त्र क्रांतिकारक हुतात्म्यांची नि वीरात्म्यांची नावे सुद्धा शालेय तर काय पण ग्रंथिक इतिहासातूनही पुसून टाकण्याचे अटोकाट प्रयत्न चालविले आहेत. आज त्या काँग्रेसी म्हणविणार्यान पक्षाच्याच हाती राजसत्ताही आहे त्यामुळे तर हा अश्लाघ्य नि खोटा एकपक्षीय प्रचार आचारातही नडू लागला. सन १९२० पासूनच काय तो ‘स्वराज्याच्या लढा’- लढा हा शब्दही अ हिंसक नाहीच म्हणा- चालू झाला आहे. हाच त्यांच्या ह्या खोट्या इतिहासाचा श्रीगणेशा आहे. जे जे देशभक्त लोक ह्या निःशस्त्र अहिंसक मार्गाने काही महिने किंवा काही वर्षे बंदिवासात गेले त्यांनाही आम्ही देशभक्त म्हणतो आणि यथाप्रमाण त्यांचेही आम्ही उतराई व्हावयास पाहिजे हे आम्हालीही कर्तव्य वाटतेच , हे मी आधी सांगितलेच आहे. पण तेच काय ते देशभक्त नि त्यांच्या बंदिवासातील त्यागालाच काय ते स्वातंत्र्याचे श्रेय आहे अशा करंट्या नि कंजूष मनोवृत्तीने आमच्याच पैशाने भरलेल्या राज्यीय तिजोरीतून लक्षावधि रुपये ह्या सापेक्षतः दुय्यम प्र तीच्या काँग्रेसी म्हणविणार्याध देशभक्तांना त्यांच्या देशभक्तीचे पारितोषिक म्हणून वाटण्यात आलेले आहेत , येत आहेत. त्यांना नि त्यांच्या कुटुबांनाही भूमिदाने , द्रव्यदाने, अधिकारस्थाने देण्यात येत आहेत , काँग्रेसी देशभक्तांची ही लूट आता इतक्यापर्यंत पोचली आहे की काँग्रेसचेच प्रख्यात पुढारी नि सध्याचे मद्रासचे मुख्य प्रधान श्री राजगोपालाचारी ह्यांनासुद्धा अलीकडे असे स्पष्टपणे सांगावे लागले की ‘आता यापुढे कोणालाही राज्यकोषातून अशी दाने दिली जाणार नाहीत. ’ राजाजींच्या शब्दांत सांगायचे तर देशभक्तीच्या हुंड्या यापुढे राज्यीय पेढ्यांवर (बँकांवर) पटणार नाहीत. पण हा प्रश्न केवळ देशभक्ती पैशानेच मोजण्यापुरता असता तरीही या महोत्सवात मी ती गोष्ट उल्लेखिलीसुद्धा नसती. कारण जे सशस्त्र क्रांतिकारक वीरात्मे नि हुतात्मे स्वातंत्र्यासाठी रणात लढून आधीच दिवंगत झालेले आहेत त्यांचाच काय तो हा उत्सव आहे. त्यांना तुम्ही एक एक कोहिनूर जरी अर्पावयाचा म्हटलेत तरी तो हाती घेण्यास ते आज इथे या कर्मभूमीवर थोडेच येणार आहेत ? देशभक्तीच्या हुंड्या तुमच्या दीड दमडीच्या पेढ्यांवर पटवायच्या असत्या तर ते पन्नास वर्षपूर्वीच धिंग्रासारखे ,

कन्हय्यासारखे, कान्हेरेसारखे, भगतसिंगासारखे फासावर लटकून स्वर्गाच्या धन्यभूमीत पुन्हा न परतणारा प्रवेश करावयास धजतेच ना! तर कोठल्याही अ वर्गाच्या बंदिशाळेत मोसंब्यांची पार्सले रिचवून ते दोन-तीन महिन्यांत बाहेर येऊन मिरवत राहिले असते. एक दिवस का होईना पण जो स्वदेशसाठी बंदिवासात पडता तोही देशभक्तच आहे आणि त्याविषयी एक दिवसापुरता कृतज्ञता आम्हांस वाटते. परंतु जेव्हा पंडित नेहरूंसारखा आज भारतीय राज्याचा पंतप्रधान झालेला काँग्रेसीय दे शभक्त-जरी त्याचीही देशभक्ती आम्ही सादर गौरवितो-प्रसिद्धपणे गर्जू लागतो की 'खुदिराम प्रभृति सशस्त्र क्रांतिकारकांची मनोवृत्ती विकृत होती नि म्हणून त्यांना गौरविणे अश्लाघ्य आहे ' तेव्हा कृतज्ञतेसाठी, ऐतिहासिक सत्यासाठी, राष्ट्राच्या हितासाठी आम्हंस स्पष्टपणे सांगावे लागते की तर कोणाची देशभक्ती सगळ्यात अधिक गौरवार्ह असेल ती तर ती फासावर गेलेल्या किंवा सशस्त्र युद्धात लढत लढत मारल्या गेलेल्या क्रांतिकारकांचीच होय. चाफेकरांचे किंवा लढत्या नि जळत्या विमानात भस्म होऊन गेलेल्या सुभाषचंद्रांचे नाव घेताच तुमचा त्याग नि धैर्यवृत्ति तुम्हांस तुमच्याच मनातल्या मनात दुय्यम प्रकारची , खुजी नि क्षुल्लक वाटते म्हणून तुम्ही त्यांच्या नावाचा गौरव करण्यास कचरता , भिता. ही तुमची देशघातक कुमत्सरी, करंटी, महत्वकांक्षाच विकृत मनोवृत्तीची द्योतक आहे. अशी अन्याय्य वस्तुस्थिती आज आहे. म्हणूनच आज ह्या दिवंगत सशस्त्र क्रांतिकारकांचाच काय तो महोत्सव साजरा करण्याची आणि त्यांच्या दिव्य स्मृतीला स्वतंत्रपणे सामुदायिक श्रद्धांजली अर्पिण्याची आवश्यकता उत्पन्न झाली! पक्षांध व्यक्तींच्या हातून कृतघ्न अन्याय घडोत , पण निदान आमच्या राष्ट्राच्या हातून , इतिहासाच्याच हातून तसा कृतघ्नप णाचा अपराध घडू नये, स्वातंत्र्यार्थ झगडलेल्या सर्व देशभक्तांचाच यथाप्रमाण गौरव व्हावा म्हणूनच आज ज्यांनी सर्वांपेक्षा अधिक त्याग केला , सर्वांच्या पुढच्या आघाडीवर राहून हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्याचा ध्वज प्रथम उभारला आणि त्याच्या विजयास्तव ब्रिटिश शत्रूंना शेवटपर्यंत मारिता मारिता रणांत मरतो झुंज दिली , त्या १८५७ पासून तो १९४७ पर्यंतच्या सशस्त्र क्रांतिकारकांचा आज आम्ही स्वतंत्रपणे नि प्रकटपणे जयघोष करीत आहो. त्यांना श्रद्धांजली वहात आहोत."

वीर सावरकर पुढे म्हणाले , "पन्नास वर्षांपूर्वी कोणच्या परिस्थितीत क्रांतिकारक व्यक्तिव्यक्तींनी कार्य केले त्यांची आजच्या मध्यम वा तरुण वयाच्या स्त्री-पुरुषांना जाज्वल्य कल्पना असणे दुर्घट आहे . कोणताही महान क्रांति, मग ती राजकिय असो वा सामाजिक असो, एक तर कोणा अलौकिक व्यक्तीच्या प्रभावाने होते किंवा सामुदायिक उत्थानाने होते. सर्व समाजाचे दायित्व एकेका व्यक्तीने त्या समाजाचे सार्वमत घेतल्यावाचून आपल्या एकेकट्याच्या हाती घेणे योग्य की अयोग्य , पुण्य की पाप अशा पुरातन तात्विक प्रश्नांची येथे उठाठेव करावयास आपल्याला वेळ नाही. तथापी त्या वेळच्या परिस्थितीची तशी कल्पना आपणा सर्वांस अंशतः तरी येण्यासाठी मी एकदोन उदाहरणे , एकदोन घटनाच (Facts) सांगतो.

त्याकाळी हा आपला सारा देश आणि सारा समाज आपल्या नि जगाच्या मते राजकिय दृष्ट्या मृतवत् झालेला होता , राष्ट्र असे आपण राहिलोच नव्हतो , आपल्या मातृभूमीला सिंहासन नव्हते, राज्य नव्हते, ध्वज नव्हता, नाव नव्हते, हाती शस्त्र नव्हते, पायी बळ नव्हते , ती परक्यांची केवळ एक बटीक झालेली होती. पारतंत्र्यामुळे होणार्या अंतर्गत असह्य वेदना व्यक्त करण्याचीसुद्धा तिला शक्यता नव्हती. ब्रिटिशांच्या बेयोनेटांनी आमच्या ह्या मातृभूमीला शरपंजरी खिळून टाकलेले होते. तिच्या अपमानांचा , छळांचा, पीडेचा दुःखावेग हृदयाच्या हृदयात ठणकत होता. पण तिला कण्हण्याची सुद्धा चोरी होती.

आमच्या राष्ट्रातील कोटी कोटी लोकंचा समाज इतका चैतन्यहीन होऊन पडलेला होता की, त्याला आपल्या ह्या मातृभूमीच्या, आपल्या ह्या राष्ट्राच्या मरणासन्न अवस्थेची ह्या अपमानाची ह्या पारतंत्र्याची जाणीवही उरली नव्हती. मग त्याची चीड येण्याची गोष्टच दूर!

समाजासाठी व्यक्तीने वाट पहावी काय?

तथापी समाज, समाज असा जरी निलाजरा नि निश्चेतन होऊन पडलेला होता तरी काही व्यक्तींच्या हृदयात मात्र चैतन्य सळसळत होते. आपल्या मातृभूमीचा हा छळ , अपमान, ही दुर्दशा पाहून त्या वीर हृदयांना इतका चेव येई की , माझे इतर देशबांधव माझ्या मातृभूमीच्या ह्या छळासाठी शत्रूचे पारिपत्य करोत वा न करोत , मी तर माझ्या हातून होईल तितका परशत्रूचा प्रतिकार करणारच करणार. माझ्या राष्ट्राला दास्यमुक्त करण्याचे दायित्व सर्व राष्ट्रावर आहे. त्या अर्थीच त्याचा माझ्यापुरता भाग माझ्या स्वतःवरही आहेच आहे. इतरांनी आपआपली ऋणे फेडली नाहीत म्हणून मीही माझ्या राष्ट्राचे, माझ्यावर जन्मादारभ्य आलेले माझ्या देशाचे ऋण फेडू नये की काय ? राष्ट्र मूर्च्छित पडलेले, पण माझ्या राष्ट्राचा सूड घेण्याची ही जी ईश्वरी प्रेरणा नि वीरश्री माझ्या हृदयात संचरत आहे तीच मला माझ्या राष्ट्राचे प्रतिनिधीत्व अर्पण करीत आहे. ह्या परिस्थितीत मीच राष्ट्र आहे आणि म्हणून माझ्यापुरते शत्रूचे शक्य ते पारिपत्य मी करणारच करणार! शत्रूचा सूड घेणारच घेणार , अशा निकराच्या वीर वृत्तीने , तो समाज, समाज असा निश्चेतन पडलेला असताही ते शतवधि क्रांतिकारक आपल्या राष्ट्रशत्रूवर , ब्रिटिश शत्रूवर जशी संधी सापडेल तसे तुटून पडत गेले. ब्रिटिशांच्या प्रत्येक अत्याचारासाठी त्या त्या ब्रिटिश अधिकार्यापस प्राणदंड देत चालले.

समजा, एका पितृहीन कुटुंबात त्याची चालक असलेली माता असह्य रोगाने अंथरूणास खिळून पडली आहे. तिची मुले चांगली वयात आलेली आहेत. परंतु ती नादिष्ट , वेडपट नि अंगचुकार आहेत. आईला अशा वेदना होत असताही तिकडे लक्ष न देता त्या मुलांपैकी कोणी साहित्यसेवा हेच ध्येय मानून ए क कांदबरी लिहिण्यास गुंग आहे. दुसरा ज्योतिष शास्त्राचे वेध घेण्यासाठी गच्चीवर दुर्बीण लावून बसला आहे. तिसरा संगीत हेच

ध्येय मानून सतार छेडीत आहे. बाहेर निबिड अंधार! कोणीही त्या मूर्च्छित आईसाठी त्या भावांना जो एक जवळचाच निष्णांत वैद्य माहीत होता , त्या वैद्यास बोलविण्याकरिता बाहेर पडत नाही. पण एका पुत्रास मात्र , त्या साहित्यसंगीतादि सार्या शास्त्रांविषयी आदर असताही, आईचे ते प्राणसंकट पाहून त्या वैद्यास बोलावून आणणे हे प्रथम कर्तव्य वाटले. त्याचे हृदय आईच्या विव्हळण्याने इतके तडफडू लागले की , त्याला शक्यतो उपाय केल्यावाचून कळच निघेना. आता इतर भाऊ त्यांचे ते कर्तव्य करोत वा न करोत मी तरी तत्काल बाहेर पडून ह्या काळोख्या रात्रीसुद्धा त्या वैद्यास घेऊन येणार. काळोखात डोळ्यात बोट घातले तरी दिसत नाही? तर मग मी माझ्या हृदयाचीच आगकाडी पेटवून, दिसेल त्या उजेडात बाहेर पडणार. आईचे प्राण वाचविण्यासाठी मी तर माझे रक्तदान , प्राणदानही करून तिचा उतराई होईन असा निश्चय करून जर तो पुत्र वैद्याकडे एकटा धावत गेला , तर कुटुंबाचे बहुमत मानले नाही म्हणून त्यास दोषी ठरविण्यास किंवा आततायी म्हणण्यास तुमच्यातला मेल्या आईचे दूध प्यायलेला सुद्धा कोणी धजेल काय?

सीतामाईच्या वरदानाची इंग्रजी आवृत्ती

तोच न्याय त्या वेळच्या सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या गुप्त नि एकांड्या उठावण्यास लागू आहे. राष्ट्रातील कोटी कोटी लोकांना पक्षघाताने अवयवास याची तशी बधिरता येऊन ते राजकिय दृष्ट्या मूर्च्छितच पडलेले होते. जे काही लोक राजकिय चळवळी करीत होते , त्यांना सत्य सांगण्याची चोरी झाली होती. सत्य कळतही नव्हते. तुमच्यातील विशी-तिशींच्या लोकांना जी ऐकून क्वचित गंमत किंवा आर्श्चय वाटेल अशी एक , येथे अगदी लागू असलेली नि अत्यंत अर्थगर्भ गोष्ट मी तुम्हांस सांगतो. मला स्वतःला शेकडो वेळा आलेल्या अनुभवाने मी तुम्हांस सांगतो की, त्या वेळी इंग्रजीचे नवशिक्षण नसलेल्या अनेक पंडितांची नि लक्षवधि अशिक्षित वर्गाची अशी एक धार्मिक समजूत होती की , त्रेतायुगी माकडांनी सीतादेवीला जे साहय्य दिले त्यामुळे प्रसन्न होऊन सीतादेवीने त्या माकडांना वर दिला होता की , ‘कलीयुगात तुमचेच राज्य होईल. ’ अशा अनेक लोकांत जेव्हा आम्ही इंग्रजांचे राज्य उलथून पाडण्याविषयी प्रसंग पाहून प्रचार करू लागत असू तेव्हा तेव्हा हे पंडित आणि हे अडाणी लोक आम्हांस सांगत की , ‘अहो, सीतादेवींनी ज्या माकडांना राज्याचा वर दिला तेच हे ताम्रमुखी इंग्रज आहेत. सीतामाईचा वर तुम्ही आम्ही कसा खोटा पाडणार? इंग्रजांचे राज्य ही एक अढळ नि दैवी घटना आहे. अशी ही भारतामधल्या लक्षावधि भाबड्या अशिक्षित लोकांची समजूत एका बाजूला आणि दुसर्या बाजूला इंग्रजीचे नवशिक्षण मिळालेल्या बहुजनांची ती काँग्रेसीय प्रतिज्ञा की ``We accept the British suzerainty over India as ordined in the inscruitable dispensation of Providence for the good of India.” हिंदुस्थानच्या कल्याणकरिताच ईश्वराने इंग्रजाचे अधिराज्य आपल्यावर स्थापले आहे. पुरावाच हवा तर देशभक्त गोखल्यांच्या Servants of

Indian Soeicty ची भारत सेवक समाजाची मूळ प्रतिज्ञा पहा किंवा राष्ट्रपितामह दादाभाईंच्या घोषणा पहा. ही ब्रीदवाक्ये म्हणजे त्या 'अशिक्षितां'च्या सीतामाईच्या वरदानाची ही सुशिक्षित राजकिय पुढार्यांचनी काढलेली इंग्रजी आवृत्ति नव्हे काय ? त्या वेळची सगळ्यात प्रमुख असलेली लोकप्रतिनिधी सभा जी काँग्रेस तिच्या अधिवेशनाचा आरंभ नि अंत ही दोन्ही इंग्रजी बादशहाच्या त्रिवार जयघोषानेच होत असत!

तथापी इंग्रजांच्या राजाला आपलाही बादशहा , राजा म्हणून त्याचे हे जयघोष ऐकताच्या पाणीदार देशभक्त व्यक्तींच्या अंगाचा तिळपापड होई त्यांनी जर त्या अधिवेशातच उठून विचारले असते की 'घरात शिरला चोर तयासी मानितसा राजा ?' तर त्याला त्या काँग्रेस मंडपातील त्याच्या स्वकियांनीच हुल्लड करून , धक्के मारून हुसकून दिले असते आणि जर त्या काँग्रेसने तसे केले नसते तर ब्रिटिशंनी तोफा डागून ती काँग्रेसच्या काँग्रेसच अंतराळात उडवून दिली असती.

अशा स्थितीत 'ज्या ब्रिटिश लोकांनी तुमच्या राष्ट्रमातेचे सिंहासन घेऊन तिला त्यांची बटीक करून सोडली आहे ते तुमचे राजे नसून चोर आहेत , कट्टर शत्रू आहेत. उठा आणि मिळेल ते ते निःशस्त्र वा सशस्त्र साधन घेऊन त्यांचे राज्य उलथून पाडा , आपल्या अपमानाचा सूड घ्या ' हे सत्य, ही घोषणा प्रकटपणे उद्‌घोषिणे अशक्य होते म्हणूनच क्रांतिकारकांना अप्रकट नि गुप्त संस्था स्थापाव्या लागल्या आणि हा समाज, हे राष्ट्र, राष्ट्र असे इतके भ्याड, दास्यशील झालेले होते की, त्यांना ती सत्याची घोषणा ऐकण्याची सुद्धा धमक उरली नव्हती, इच्छाही होत नव्हती! म्हणूनच त्या मूठभर सशस्त्र क्रांतिकारकांना आपल्या स्वतःच्या दायित्वावरच आपल्या राष्ट्रशत्रूचे, आपल्याला जमेल तसे आणि जमेल तितके तरी, प्राणांतिक पारिपत्य करून आपल्या भारतमातेचे उतराई होण्यावाचून गत्यंतर उरले नाही."

ह्या विधेयाचे आणखी (Point चे) काही सोदाहरण विवेचन केल्यानंतर वीर सावरकर म्हणाले, "इतर सर्व निःशस्त्र पक्षांच्या शेकडोग्रंथ भरतील इतक्या शाब्दिक नि ब्रिटिश राजनिष्ठ युक्तीवादाच्या उक्तीपेक्षा-त्या ग्रंथाचाही काही उपयोग होतच होता हे न विसरताही -त्या मूठमूठ सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या एकेका रणकृतीने ते मूर्च्छित राष्ट्रही कसे खडबडून क्षणभर तरी चमकून उठे, शत्रू क्षणभर तरी थरकापू लागे आणि जगातील राष्ट्रेही क्षणभर तरी त्या हिंदुवीरांच्या पराक्रमामुळे चकित होऊन वाहवा! भलेवीर! असे उद्‌गारून जात हे सिद्ध करणार्याव अनेक प्रसंगापैकी मी येथे एका प्रसंगाचा तेवढा उल्लेख करतो.

शोभायात्रा की शवयात्रा

हिंदुस्थानावरील ब्रिटिश सार्वभौमत्वाचा नि आमच्या राष्ट्राच्या दास्यशीलतेचा डिंडिम सार्या् जगभर पिटविणासाठी दिल्लीला ब्रिटिश व्हॉइसरॉय लॉर्ड हार्डिंज यांचा मोठा दरबार आज भरणार आहे. त्याची ही भव्य मिरवणूक निघाली आहे. तिला शोभा आणण्यासाठी हिंदुस्थानातील सारे राव , राजे, महाराजे, सूर्यवंश, चंद्रवंश, अग्निवंशाचे कुलदिपक आपआपल्या राजसंभारानिशी तिथे त्या मिरवणुकीत हत्तीवर बसून चालले आहेत , लाखो हिंदी नागरिक मिरवणुकीत मार्गावर गच्च्यांवर ती शोभा पाहण्यास दाटले आहेत ; मधोमध त्या सगळ्या हत्तींच्या थव्यांत ऐरावतासारख्या शोभणार्या नि शृंगारलेल्या भव्य हत्तीवर , रत्नजडित सोनेरी अंबारीत , हिंदुस्थानावरील ब्रिटिश व्हॉइसरॉय लॉर्ड हार्डिंज विराजमान झाला आहे. त्याचे पुढेमागे शेकडो निवडक इंग्रजी घोडेस्वार आपल्या तरवारी मधून मधून तळपवीत टापा टाकीत चालले आहेत, आमच्या देशाच्या भूमीच्या छातीवर आमच्या राष्ट्रीय अपमानाच्या पायघड्या अंथरून तिच्यावर नाचत ही लाखो लोकांची मिरवणूक चालली असता ब्रिटिशांचा ध्वज यूनियन जॅक अंतराळात उंच उंच फडकत आहे ; त्याच्या सन्मानार्थ ठिकठिकाणी तोफांच्या फैरी गडाडत आहेत!

त्या लाखो हिंदी प्रेक्षकवर्गातून , त्या रावापासून रंकापर्यंत , ह्या राष्ट्रीय अपमानाच्या निषेधाचा एक चकार शब्दही काढण्याची कोणाची प्राज्ञा होत नाही. उलट त्यांच्यातून ब्रिटिश राज्याच्या नि त्या व्हॉइसरॉया हॉर्डिंग्जच्या जयजयकाराचे तुंबळ ध्वनी निनादत आहेत. तो आमचा समाज, समाज असा, ती 'शोभा' पाहण्यात रंगून गेलेला आहे!!

-पण अवघ्या दहापाच हिंदु तरुणांना मात्र , ती मिरवणूक म्हणजे शोभायात्रा नसून आमच्या राष्ट्रीया मानाची, स्वातंत्र्याची शवयात्राच चालली आहे असे वाटून त्यांच्या अंगाचा संतापाने तिळपापड झाला. भारतीय 'समाज' असा मेलेला, भारतीय 'राष्ट्र' असे चैतन्यहीन नि लज्जाविहीन झालेले , पण आम्हीही भारतीयच आहोत की नाही , आमचा संताप ही राष्ट्रीय, त्या प्रमाणातील राष्ट्रीय प्रेरणाच नव्हे का ? आमच्यातील प्रत्येकाला तरी हा राष्ट्रीय अपमान सहन होत नाही ह्यास्तवच जोवर हा समाज आणि हे राष्ट्र मूर्च्छित होऊन शत्रूच्या पायदळी तुडविले जात आहे तोवर तरी मला प्रत्येकाला त्या राष्ट्रीय अपमानाचा सूड घेण्याचा अधिकार आहे- नव्हे ते माझे कर्तव्य आहे. अशा क्षणी मीच राष्ट्र आहे!!! अशा प्रेरणेने त्या दहापाच हिंदु तरुणांनी असा दरबार होणार हे ठरले तेव्हाच ब्रिटिशांच्या त्या अफत्याचा सूड घेण्यासाठी कट रचला होता. त्याची जय्यत सिद्धता झाली. पण ती पाच , अक्षरी पाच, हिंदु तरुणांची सिद्धता आणि ही जगातील अत्यंत प्रबळ अशा ब्रिटिश आणि देशी सैन्याने तलवारींनी नि तोफांनी संरक्षिलेली लक्षावधी नागरिकांची मिरवणूक, शोभायात्रा त्यातही ते व्हॉइसरॉय लॉर्ड हॉर्डिंग्ज ऐरावतावर बसलेल्या इंद्राइतके उंच बसलेले ; आणि ह्या दहापाच क्रांतिकारकांचे आपल्या नुसत्या पायांच्या उंचीइतकेच बुटके पायदळ! त्यांच्या धैर्याची उंची त्यांच्या कामास काय येईल ती खरी!

दिल्लीच्या चांदणी चौकात मिरवणूक आली. तिच्या उत्साहाचा कळस झाला. भाविक नागरिक -म्हणजे आमचा समाज-गच्च्यागच्च्यांवरून फुलांचा आणि शुभेच्छादर्शक नारळ , सुपार्याय़ लाह्या यांचा वर्षाव करीत आहे! तोच!- एका नारळासारखा पदार्थ थेट त्या ऐरावतावरील अंबारीच्या रोखाने येऊन आदळला! आणि तोफेसारखा स्फोटक गडगडाट होऊन एकच हलकल्लोळ माजला!

तो स्फोट त्या क्रांतिकारकांनी लॉर्ड हार्डिंजवर फेकलेल्या एका भयंकर बाँबचा होता! अत्युच्च ध्येयाने नि अचूक नेमाने फेकलेल्या त्या सूडघेत्या बाँबच्या स्फोटासरशी हत्ती गडबडला! त्याचा माहूत ठार होऊन पडला अंबारी डळमळली आणि स्वतः ब्रिटिश व्हॉइसराय लॉर्ड हार्डिंज रक्ताच्या थारोळ्यात कोसळला , पण ठार झाला नाही. तथापी एका पाच मिनिटांच्या आत सार्याक मिरवणुकीत ‘बडा लाट मारा गया ’ असा एकच आरोळा माजला! सरे ब्रिटिश घोडेस्वार नि सैनिक संतप्त झाले , पण शत्रू कोण नि कोठे आहे हेच कळेना! मिरवणूक उधळून गेली. ऐरावत परतला. त्या लाखांच्या शोभायात्रेची त्या दहापाच क्रांतिकाराकांनी शवयात्रा करून सोडली.

हा हा म्हणता देशी विदेशी बातमीदार जे हेतुतः ब्रिटिश गौरवाच्या त्या दरबाराचा गाजावाजा जगभर पसरविण्यासाठी पाचारलेले होते त्यांना त्या दरबाराच्या उडालेल्या ह्या बोजवार्याजच्याच बातम्या काय त्या धाडाव्या लागल्या आणि त्याच काय त्या जगभर दुमदुमत गेल्या. हिंदुस्थानातील खेड्यापाड्यापर्यंतच्या ज्या कोटी कोटी लोकंना राजकारण कशाशी खावे हे माहित नव्हते त्यांच्या बाजारांबाजारांतून सुद्धा ‘इंग्रजांचा बडा लाट मारा गया’ ही भयंकर बातमी मात्र वणव्यासारखी आपणहून पसरली. आणि तिच्यातील तो भयंकर राजकिय अर्थही त्यांना सहजच समजेल अशा ह्या चार शब्दांत सांगितला गेल्यामुळे त्यांना कळला. सार्या परराष्ट्रांतही ही जाणीव झाली की , इंग्रजांच्या राजसत्तेचा सूड घेणारा कोणता तरी एक जिवावर उदार झालेला पक्ष हिंदुस्थानात लढत आहे.”

नंतर ‘अभिनव भारताची’ आणि एकंदर सशस्त्र क्रांतिकारक पक्षाच्या युद्धनितीची तत्वे आणि त्यांच्यावर त्या काळी नि आजही ब्रिटिश शत्रूकडूनच नव्हे , तर भोंगळ किंवा भित्र्या स्वदेशी पुढार्यांकडूनही येणार्याश आक्षेपाला उत्तरे ही आजच्या भाषेत न सांगता अगदी त्या वेळच्या क्रांतिकाराकंच्याच तोंडातील भाषेत ऐकविण्यासाठी वीर सावरकर म्हणाले , “हुतात्मा मदनलाल धिंग्रा याचे सुप्रसिद्ध वक्तव्यच मी तुम्हास वाचून दाखवितो म्हणजे मला त्यावर आजचा असा एक शब्दही अधिक बोलण्याची आवश्यकता उरणार नाही.”

क्रांतिकारकांचे मनोगत

इथे धिंग्राने न्यायालयात दिलेले Challange (आव्हान) नावाचे सुप्रसिद्ध इंग्लिश वक्तव्य सावरकरांनी वाचून दाखविले, ते म्हणाले, "हुतात्मा धिंग्राचे हे वक्तव्य, हा स्वतः क्रांतिकारकांचे मनोगत व्यक्तविणारा एक बहुमोल असा प्रलेखीय पुरावा (Documentary Evidence) आहे. दुसरे अ से की, आरामशीर सार्वजनिक सभेतल्या सुशोभित वाक् पीठावरील भाषणातील किंवा नाटकातील तो उतारा नाही. कारण सार्याम हिंदुस्थानात , हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्याची किंवा स्वातंत्र्य संपादिण्याच्या इच्छेची सुद्धा ज्यावरून घोषणा करता येईल असे एकही वाक् पीठ ब्रिटिशांनी त्या काळी उरू दिले नव्हते. तथापी जे वाक् पीठ उखडून टाकणे ब्रिटिशांना अशक्य होते , इतकेच न व्हे, तर जे वाक् पीठ त्यांना स्वतःच्याच खर्चाने वारंवार उभारावे लागे आणि ज्या वा क् पीठावरून सार्या् हिंदुस्थानास नि काही प्रसंगी जगासही ऐकू जातील इतक्याच उंच स्वरात 'भारतीयांनो, उठा, ब्रिटिश राज्यसत्तेचे उन्मूलून करून ही आपली भारतभूमि स्वतंत्र करण्यासाठी, माझ्या कोटी कोटी देशबांधवांनो, नागरिकांनो नि सैनिकांनो, ब्रिटिशांविरूद्ध शस्त्रसज्ज होऊन उठा, मारण्यास नि मरणास तोंड द्या! ब्रिटिश शत्रूंना मारीत मारीत कसे मरावे ह्या रणकृत्याचे हे घ्या मीच स्वतःच एक प्रात्यक्षिकच करून दाखवितो!! ' असे स्पष्टपणे उद्घोषिता येई , असे एकच वाक् पीठ काय सार्याू हिंदुस्थानात उरलेले होते, ते इतके उंच होते की, त्यावर जो चढू शकेल त्याने एक पाय पुढे टाकला की, तो स्वर्गातच पडावा, त्या एकमेव वाक् पीठाचे नाव होते हुतात्म्यांसाठी उभारलेला फाशीचा फळा.

अशा वाक्पीठावरून केलेल्या वक्तव्याचा प्रामाणिकपण नि स्वार्थनिरपेक्षता केवळ अलौकिक असतेच असते. त्यातील काही वाक्यांचा गुढार्थ तेवढा तरी इथे सांगितलाच पाहिजे. सशस्त्र क्रांतिकारकांवर जे परकिय नि स्वकीय आक्षेप घेत की, 'तुम्ही युद्धाची उघड घोषणा करून उघडपणे इंग्रजांशी का लढत नाही ? असे चोरटे छापे हे 'खूनी' आहेत' त्या परकिय शत्रूंच्या मायावी आक्षेपांना निरुत्तर करणारे उत्तर देतांना धिंग्रा म्हणतात , 'I believe that a nation held in bondage with the help of foreign bayonets is in a perpetual state of war.' म्हणजे युद्धघोषणा केलेलीच आहे! आणि गुप्त छाप्यासंबंधी विचाराल तर 'Since open battle is rendered impossible to a disarmed race, I attacked by surprise; since guns were denied to me, I drew forth my pistol and fired.'

स्वातंत्र्यसमर हे दैवी कार्य होय.

हुतात्मा धिंग्रा हे कट्टर हिंदु होते. भारताचे स्वातंत्र्ययुद्ध हे केवळ मानवी किंवा तामसी कार्य नसून ते दैवी कार्य आहे , ते श्रीरामाचे कार्य आहे , ते श्रीकृष्णाचे कार्य आहे. एका व्यक्तीच्या जीवनावर किंवा मरण्यावर ते अवलंबून नाही. हे खणखणीतपणे बजावून

सांगण्यासाठी ते पुढे म्हणतात , 'As a Hindu, I feel that a wrong done to my country is an insult to God. Her cause is the cause of Shri Ram. Her services are the services of Shri Krishna. दुसरे कोणी आपले कर्तव्य करोत वा न करोत त्यांच्यासाठी निरवधि थांबत ताटकळत बसण्यापेक्षा ह्या कार्यासाठी मी तरी माझे सर्वस्व अर्पून टाकतो! कारण A son like myself has nothing else to offer the Mother but has own blood. And so I sacrifice the same at her alter. Because the only lesson required in India, at present is to learn how to die! And the only way to teach it, is by dying ourselves. (Therefore) I shed English blood as humble revenge for the inhuman hangings and deportation of partriotic Indian youths.'

पुढे या रणकृत्यासंबंधी आपल्या कोणत्याही क्रांतिकारक संस्थेवर किंवा सहकार्यां वर संकट कोसळू नये म्हणून धिंग्रांनी स्पष्ट सांगितले की In this attempt I have consulted none, but my own conscience; I have conspired with none but my own duty. शेवटी त्यांनी प्रार्थिले की My only prayer to God is : may I be reborn of the same mother and may I be re-die for the same cause till the cause is successful and she stands free for the good of humanity and the glory of God!.'

हुतात्मा धिंग्रांना फाशीवर दिले गेल्यापासून १९४७ मध्ये स्वातत्र्य मिळेपर्यंत ४० वर्षे तरी उलटून गेली. पण त्या चाळीस वर्षांत , त्यांच्या त्या फाशीच्या फळयाच्या रक्ताने चिंब झालेल्या रक्तभीषण वाक् पीठावरून उद्घोषिलेल्या ह्या वक्तृत्वाचा शब्द न् शब्द सहस्त्रवधि हिंदु तरुणांच्या आणि वृद्धांच्याही हृदयांना सारखा पेटवीत राहिला. 'इंग्रजच्या सार्यार तोफांचे नि तलवारींचे संरक्षण मला आहे , मी ह्या माझ्या हिंदुस्थानातील न्यायालयात बसून ब्रिटिशांच्या हातातून स्वतंत्र होऊ पाहणार्याय वाटेल त्या हिंदी देशभक्ताला वा क्रांतिकारकाला शिक्षा ठोकीन , काळ्या पाण्यावर धाडीन , फाशी देईन , हे भुक्कड वाचीवीर हिंदी पुढारी नि लोक माझो काय वाकडे करू शकणार ' अशा दर्पाने इंग्रजी न्यायाधीश नि राज्यकर्ते क्रूरतेचे थैमान घालीत होते. पण सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या वरील वक्तव्यात उद्घोषिलेल्या तत्त्वांच्या नि रणकृत्यांच्या जीवंत आगीशी जेव्हा खेळ खेळावा लागला तेव्हा त्या मंदांध ब्रिटिश अधिकार्यांयचीही बोबडी वळू लागली. 'आमच्या न्यायालयाप्रमाणेच ह्या सशस्त्र क्रांतिकाराकंचेही एक न्यायालय आहे. कोण्या हिंदी देशभक्ताच्या जिवाशी खेळ खेळणे म्हणजे प्रसंगी , आपल्या सरक्षाणार्थ सज्ज असलेल्या सार्यात इंग्रजी साम्राज्याच्या तोफा नि तलवारी कुचकामी ठरून , आपला स्वतःचाच जीव गमावणे होय!' ही जाणीव त्या ब्रिटिश अधिकार्यांला सतावू लागली. उलटपक्षी आमच्या देशाचा अपमान केल्यास किंवा आमच्या देशभक्तांच्या प्राणावर घाला घातल्यास आम्हीही आज ना उद्या त्याचे उट्टे घेऊ शकतो , शत्रूचेही रक्त सांडू शकतो ह्या जाणिवेने ,

असहायतेपायी तोवर चेतनाहीन बनलेल्या त्या लक्षावधि हिंदी लोकंत , गुप्तपणे नि प्रकटपणे आत्मविश्वासाच्या वीरश्रीवी संवेदना संचरू लागली.

सशस्त्र क्रांतिकारकांची मालिका

खुदीराम, कन्हैयालाल यांना फाशी आणि बारिन , भूपेन, हेम, बाबाराव सावरकर प्रभृतींना काळेपाणी अशा अघोरी शिक्षा ठोठावल्या त्यांचा सूड म्हणून धिंग्राने लंडनमध्ये मुख्य 'सेक्रटरी ऑफ स्टेट'चा उजवा हात असलेल्या कर्झन वायलीला ठार मारले. धिंग्राला फाशी दिले नि बाबाराव सावरकरांना जन्मठेप दिली ह्या अघोरी शिक्षांचे उट्टे म्हणून अनंता कान्हेर्यांिनी नाशिकचा कलेक्टर जॅक्सन ह्यास ठार मारले. पुढे तुतिकोरीनच्या मॅजिस्ट्रेट अॅशने अत्याचार केले नि अभिनव भारताचे चिदंबरम् पिल्ले ह्यांस त्याने जन्मठेप शिक्षा दिली म्हणून अभिनव भारताचे पांडेचरीचे सदस्य वंचुनाथ आयर ह्यांनी अॅशला ठार मारले. एका मिदनापूर जिल्ह्यात एकामागून एक आलेल्या अशा तीन इंग्लिश मॅजेस्ट्रेटना बंगाली क्रांतिकारकांनी इतर क्रांतिकारकांच्या शिक्षेचा सूड म्हणून ठार मारले. प्रत्यक्ष व्हॉइसरॉय लॉर्ड हार्डीग्जला, हिंदुस्थानला बेयोनेटांच्या बळावर दास्यात डांबून ठेवणार्याब ब्रिटिश सत्तेचा हिंदुस्थानातील प्रतिनिधी म्हणून तो मिरवू लागताच भर अंबारीतून बॉंबगोळा फेकून रक्ताच्या थारोळ्यात लोळविला. लाला लजपतरायांना लाठीमारात घायाळ केले त्याचा सूड म्हणून भगतसिंगाने सॉडर्स ला ठार मारले. जालियनवाला बागेतील आमच्या निःशस्त्र सभेवर विमानातून बॉंबफेक करवण्याचा धाक घालणारा आणि गल्ली कोंडून मशिनगन्सनी शतावधि मुडदे तत्काळ पाडविणारा पंजाबचा गव्हर्नर सर ओडवायर ह्याला शासन करण्यासाठी, सारे भारत रडव्या याचना करीत थकून गेले. पण ब्रिटिशांनी त्याचा केसही वाकडा केला नाही. तथापी सशस्त्र क्रांतिकारकांनी त्या सर ओडवायरला प्राणदंडाची जी शिक्षा दिली होती ती बजावण्यासाठी १५-२० वर्षे उलटून गेल्यावरही संधी साधून भर लंडनमध्ये कॅक्स्टन हॉलच्या सभेत त्या सर ओडवायरवर क्रांतिवीर उधमसिंग ह्याने कर्दनकाळाखाली झडप घालून त्याला ठार केले नि स्वतः हसत हसत फाशी गेला. अशा क्रांतिवीरांच्या गुप्तसस्थांची पुढे प्रकट सशस्त्र सैन्यपथकेही इंग्रजी ठाण्यावर चालून जाऊ लागली! इंग्रजाची चित्तागंगसारखी शस्त्रागारे इकडे क्रांतिकारकांकडून लुटून जाऊ लागली! तर तिकडे संधी येताच युरोपमध्ये त्या क्रांतिकारकांच्या प्रकट सैन्यपथकांची प्रकट सशस्त्र सैन्येच उभी राहिली. इंग्लिशांच्या हिंदी सैन्यात क्रांतिकारकांच्या गुप्त प्रचाराने आणि इंग्रजांच्या शत्रूस्थानी असलेल्या प्रबळ युरोपीय राष्ट्रांशी सशस्त्र क्रांतिकारकांनी केलेल्या संधीसहकार्यामुळे त्या पहिल्या महायुद्धात इंग्लिशांच्या हातातील हिंदी सैन्यांनी हॉंगकॉंग , सिंगापूर प्रभृति ठिकाणी बं डे उभारून , जर्मनीच्या एम्डेनसारख्या भयंकर रणनौका भारतातील इंग्लिश सत्तेवर मारा कर ण्यासाठी आणून आणि पंजाब प्रभृति प्रांतातील हिंदी सैन्यात क्रांतीची स्फोटक द्रव्ये ठासून ब्रिटिशांची त्रेधातिरपीट उडविली. इकडे हिंदुमहासभेने

सैनिकीकरणाचा धोशा उडवून देऊन, ब्रिटिशांना निरूपाय म्हणून जी सैन्यभरती दुसर्यार महायुद्धासाठी करावीच लागत होती , तीत सहस्त्रावधी देशभक्त तरुणांची भरती करविली आणि त्यांनी ब्रिटिशांच्या सार्यात हिंदी सैन्यात प्रसंग येताच क्रांतिची ज्वाला पेटवून दिली. इटलीत अजितसिंग, जपानमध्ये राशबिहारी आणि माझ्या सूचनेस स्वीकारून हिंदुस्थानातून निसटून जर्मनीत गेलेले सुभाषचंद्र बोस हयांच्या भगीरथ प्रयत्नाने शेवटी सिंहपुराला (सिंगापूरला) सशस्त्र क्रांतिकारकांचे साठ सहस्त्र , महायुद्धात कसलेले, शस्त्रास्त्रांनी सुसज्ज असे महासैन्यचे सैन्य 'चलो दिल्ली, चलो दिल्ली' म्हणून म्हणत गर्जून उठले. हिंदुस्थानात काँग्रेसच्या 'चलेजाव' ह्या निःशस्त्र चळवळीने सर्व सामान्य समाजात खळबळ उडविली. पण त्याच वेळी इंग्रजी सत्तेला सुरुंग लावणारे असे ते काही घडले तेही मुख्यतः काँग्रेसमधील जे देशभक्त भूमिगत होऊन सार्याग देशात सशस्त्र चळवळींचा धुमाकूळ घालू लागले. त्यामुळेच होय. हिंदी नौदलही बंड करून उठले. विमानदलही क्रांति च्या आ चेने पेटण्याच्या बेतात आले. तेव्हा कुठे बलाढ्या इंग्रजही नरमला , आणि त्याच्या हातून आम्ही आमच्या मातृभूमीच्या पायांत ठोकलेल्या राजकिय पारतत्र्याच्या बेड्या तोडून टाकून तिला स्वतंत्र्य करू शकलो. इतक्यात जणू काय स्वातंत्र्यार्थ १८५७ मध्ये मंगल पांडे यांच्या पहिल्या समिधेने पेटविलेल्या ह्या रणयज्ञाची पूर्णाहुति देण्यासाठीच क्रांतिवीर नेताजी सुभाषचंद्र बोस ह्यांचीही समरांगणी आहुती पडली असे आजच्या उपलब्ध माहितीवरून तरी म्हणावे लागते. त्याच नेताजी सुभाषचंद्र बोसांच्या स्मृतिमय अध्यक्षपदाखाली हा आजचा अभिनव भारताचा सांगता दिन साजरा होत आहे. सशस्त्र क्रांतिकार कांतील दिवंगत झालेल्या सहस्त्रावधी हुतात्म्यांना नि वीरात्म्यांना श्रद्धांजली वाहण्यासाठी चाललेल्या ह्या अपूर्व समारंभाच्या अध्यक्षपदी विराजणार्या त्या वीरवर नेताजी सुभाषचंद्रांचे हे पहा ते स्मृतिमय छायाचित्र!! आणि तो पहा त्या सर्व सहस्त्रवधि दिवंगत सशस्त्र क्रांतिकारकांचा संहत स्मृतिमय असा वीरस्तंभ! यांना आता प्रकट श्रद्धाजली वहावयाची आहे.

मी ह्या आजच्या समारंभाला अपूर्व असे जे आताच म्हटले ते अगदी अक्षरशः सत्य आहे. कारण मी मागेच सांगितले आहे की , देशभक्त दादाभाईंपासून कालपरवापर्यंतच्या खेड्यापाड्यातील निःशस्त्र देशभक्तांपर्यंत सर्व पक्षांतील निःशस्त्र देशभक्तांचा गौरव प्रकटपणे आपणा सर्वांनी आजवर केलेला आहे. फिरोजशहा मेथासारख्यांचे सुद्धा पुतळे उभारलेले आहेत, आणि सध्याच्या शासनाद्वारे त्या सहस्त्रवधि देशसेवकांना व्यक्तीशः इनामे, भूमि, पोषणे (पेन्शने) दिली जात आहेत,- दिली जात आहेत, ते ठीकच आहे परंतु सत्तावनच्या स्वातंत्र्यसमरासारखे महायुद्ध लढविणार्याप सशस्त्र क्रांतिकारकांपावून तो गेले उभे शतकभर इंग्रजांच्या फाशीचा खांब आपल्या भारतमातेच्या स्वातंत्र्यासाठी आपल्या हृदयातचे रक्त ओतीत एकसारखा ओला चिंब ठेवणार्या् चाफेकर , पिंगळे, राजगुरू, भगतसिंग, ते सरदार उधमसिंग पर्यंतच्या , सशस्त्र हुतात्म्यांपर्यंतच्या, ब्रिटिशांना त्राही भगवान् करून शेवटी शरण आणण्यात आणि आपल्या मातृभूमीच्या मुक्ततेसाठी चालविलेल्या ह्या शतकव्यापी स्वातंत्र्यसंग्रामात त्यागाचा , पराक्रमाचा आणि असह्य

छळाचाही अधिकात अधिक वाटा ज्यांनी उचलला त्या ह्या सहस्त्रवधि सशस्त्र क्रांतिकारकांना मात्र वैयक्तिक वा सामुदायिक श्रद्धांजली , देश स्वतंत्र झाल्यानंतरही , आजपर्यंत भारतात समारंभपूर्वक वाहिलेली नाही. ती तशी सामुदायिकपणे नि प्रकटपणे वाहण्याचे भाग्य आज तुमच्या वाट्यास आलेले आहे. म्हणूनच आजच्या ह्या तुम्ही साजरा करीत असलेल्या महोत्सवास मी अपूर्व म्हणून जे म्हणतो ते अक्षरशः यथार्थ आहे. त्यातही छत्रपतींच्या काळापासून देशस्वातंत्र्यार्थ होणार्याक राज्यक्रांत्यांची बीजे त्या पुण्यात रुजत आली त्या पुण्यातच हा अपूर्व महोत्सव साजरा व्हावा हे यथायोग्यच होय!

आता येथे माझ्यासमोर पसरलेल्या ह्या विस्तीर्ण लोकसमुदायास माझी विनंती आह की , या वीरस्तंभास ही श्रद्धांजली वाहण्याची ज्यांची इच्छा असेल त्यांनी मी उभा राहताच (कारण वीर सावरकर आपले व्याख्यान खुर्चीवर बसूनच देत होते) प्रत्येकाने आपआपल्या ठिकाणीच उठून अगदी सैनिक व्यूहासारखे व्यवस्थित उभे रहावे. श्रद्धांजलि वाहण्यासाठी सर्व श्रोतावृंदांना फुले , अक्षता नि गुलाल स्वयंसेवकांकडून आधीच पुरविले गेले आहेत , ते हाती घ्या वे. मी त्रिवार 'स्वातंत्र्यलक्ष्मीकी जय' आणि क्रांतिकारकांचा विजय असो ' ह्या घोषणा करताच आपणा सर्वांनी , अबालवृद्ध स्त्री-पुरूषांसुद्धा सर्वांनी एककंठाने त्या घोषणा उच्चारून नि निनादून आकाश दुमदुमून द्यावे आणि लवलेश रेटारेटी न करता आपआपल्या ठिकाणीच उभे राहून ह्या वीरस्तंभाच्या दिशेने हातातील फुले , अक्षता नि गुलाल उधळून द्यावा " असे सांगून वीर सावरकर श्रद्धांजलि वहावयास ध्वनिक्षेपकासमोर उभे राहिले. त्यासरशी तो न्यूनतम ८० सहस्त्रां समाज एकसहा उठून उभा राहिला. वीर सावरकरांच्या अमोघ वक्तृत्वाने उत्पन्न झालेला उत्साह शिगेला पोचला , तोच ध्वनिक्षेपावरून वीर सावरकरांनी 'स्वातंत्र्यलक्ष्मीकी जय' ही गर्जना केली त्यासरशी त्या प्रचंड जनसमुदायाच्या सहस्त्र सहस्त्र कंठातून एकसुराने नि एककठाने 'स्वातंत्र्यलक्ष्मीकी जय' 'क्रांतिकारकांचा विजय असो' अशा त्रिवार एकामागून एक प्रचंड गर्जना होऊ लागून ते सारे वातावरण दूरवर नुसते दुमदुमून गेले. विद्युतदीपांच्या झगझगाटात , त्याच वेळी आकाशत चंद्राचाही उदय होऊन त्या चांदण्याचा सौम्य प्रकाश मिसळून गेला आणि जेव्हा त्या प्रचंड समुदायाने श्रद्धांजलि वाहतांना मुठी भरभरून पुष्पाक्षतांसह गुलाल उधळला तेव्हा त्या गुलालाचाही रंग त्या चांदण्याच्या नि विद्युतदीपांच्या प्रकाशात मिसळून त्या विस्तीर्ण पटांगणात एक अत्यंत विलोभनीय शोभा दिसू लागली. रात्री ८ वाजता अरुणोदय व्हावा तसे झाले! स्वातंत्र्यलक्ष्मीचे नि सशस्त्र क्रांतिकारकांचे जयघोष करीत असणार्या त्या अफाट नि आबालवृद्ध जनसमुहाच्या हृदयात संचारलेला उत्साह नि कृतकृत्यतेची धन्यता हृदयात मावेनाशी झाली. त्या धन्यतेत ती सभा मग्न असतानांच अध्यक्षांनी त्या दिवशीचा कार्यक्रम संपला असल्याचे नि सभा विसर्जन झाल्याचे सांगून सभा विसर्जन केली.

(3)

अभिनव भारताचा सांगता समारंभ

दि. ११ मे १९५२ दिवशी सायंकाळी ठीक ६।।। वाजता पर्वती तळ्याजवळील 'क्रांतिस्मृती नगरात ' अभिनव भारत सांगता समारंभाचा दुसर्यार दिवशीचा कार्यक्रम समारंभाच्या दुसर्याग दिवशीचा कार्यक्रम चालू झाला.

अध्यक्षीय भाषणात सेनापती बापट यांनी एक महत्वाची सूचना केली. ते म्हणाले , "क्रांतिकारकांच्या स्मृतीनिमित्त आपण हा जो क्रांतिस्तृतिस्तंभ येथ उभारलेला आहात त्याचेच स्थायी स्वरूपाच्या स्मारकात रूपांतर व्हावे आणि त्या स्तंभावर मंगल पांडे पासून ते सुभाषचंद्र बोस यांच्यापर्यंत ज्या ज्या क्रांतिकारकांनी स्वातंत्र्याच्या होमकुंडात बलिदान केले त्यांची नावे कोरून ठेवावीत."

त्यानंतर सेनापती बापटांनी अध्यात्मदृष्ट्या ह्या स्वातंत्र्ययुद्धातील क्रांतिवादाचे रहस्य विशदितांना सांगितले की "ज्या सूत्रात साध्य नि साधन एकत्र सांगितले जाते ते सूत्र सच्चिदानंद हे होय! जगातील कोठल्लाही तत्वज्ञानात इतके सोपे नि सुटसुटीत सूत्र सांगितले नाही."

त्यानंतर रा. स्व. संघाचे संरसचालक श्री. गोळवलकर गुरूजी टाळ्यांच्या कडकडाटात बोलावयास उठले. ते म्हणाले, "जे लोक क्रांतिकारकांना वेडे नि माथेफिरू म्हणून स्वतःच्या शहाणपणाचा आव आणतात त्यांना क्रांतिकारकांच्या राष्ट्रभक्तीची उग्रता सहन होत नाही हेच खरे आहे. राष्ट्रभक्तीशून्य अराष्ट्रीय भावनांवर आघात करण्यासाठी आणि भारताचे म्हणजेच हिंदु राष्ट्राचे राष्ट्रीय जीवन परिपूर्ण करण्यासाठी नि ह्या राष्ट्राचा राष्ट्रध्वज जो भगवा ध्वज तो यावच्चंद्र दिवाकरौ फडकत ठेवण्यासाठी आपण या समारंभाच्या निमित्ताने अमर स्फूर्ति संपादिली पाहिजे."

विद्यमान क्रांतिकारकांचा सत्कार

ह्याच सभेत स्वागत मंडळाच्या वतीने , अभिनव भारतादि गुप्त संस्थातील स्वातंत्र्ययुद्धात लढलेले नि आमच्या सुदैवाने अद्यापही विद्यमान असलेले जे सशस्त्र क्रांतिकारक पुण्यास ह्या समारंभासाठी आलेले होते त्यांच्या सत्काराचा अपूर्व नि हृदये हलवून सोडणारा सोहळा साजरा करण्यात आला. ह्या आपल्या सर्व सहकार्यांहचा परिचय वीर सावरकर थोडक्यात करून देत होते. महाराष्ट्रातल्या महराष्ट्रात हातबॉंब सिद्ध करण्यात जवळजवळ यशस्वी झालेले श्री. गोविंदराव बापट , जॅक्सन खटल्यात ज्यांच्या तोंडून अभिनव भारताची माहिती काढण्यासाठी इंग्रजी सेवेतील आरक्षकांनी अतोनात शारीरिक छळ केला आणि ज्यांना कठोर कारावासाची शिक्षा भोगावी लागली ते नाशिकचे 'लोकसत्ताकार' केळकर शास्त्री, त्रिवर्ग सावरकर बंधूप्रमाणे त्यांच्याच मागोमाग अभिनव भारताची शपथ

घेतलेले आणि सावरक र बंधूचे बालमित्र असलेले त्र्यंबकराव नि श्रीधरपंत वर्तक बंधू ; महाराष्ट्रातील सर्वात मोठ्या हात बॉंब कारखान्यातील तज्ज्ञ, आरक्षकांकडून ज्यांचा नासिक खटल्यात अतोनात शारीरिक छळ होऊन शेवटी ज्यांना त्या क्रांतिकारक कटापायी दहा वर्षे कठोर बंदिवास सोसावा लागला ते श्री. कृ. ह. खरे ; अंदमानतच जन्मलेले क्रांतिवीर नि धर्मवीर विश्वासराव डावरे; १७-१८ वर्षांच्या वयाचे हुतात्मा कान्हेरे; खटल्यात अडकलेले श्री. गो. गो. धारप ; वीर सावरकर इंग्लंडला गेल्यावर अभिनव भारताच्या महाराष्ट्र शाखेचे अध्यक्ष म्हणून वीर सावरकरांनी स्वतः ज्यांना नेमले , ज्यांनी पुढे नाशिकच्या क्रांतिकारक खटल्यात इंग्रजी आरक्षकांकडून अनन्वित छळ झाला असताही , तोंडून कटासंबंधी ब्रही काढला नाही आणि त्यामुळे ज्यांना उच्च न्यायालयाने निर्दोष म्हणून सोडून दिले यासाठी ब्रिटिश अधिकार्यांचा नुसता जळफळट झाला होता आणि ज्यांना प्रेमभराने परिचय करून देतांना वीर सावरकरांनी धैर्याची मूर्ती म्हणून गौरव केला ते आताचे सॉलिसिटर हरी अनंत थत्ते; वीर सावरकरांचे अभिन्नहृदय बालमित्र, क्रांतिकार्यातील धाडसी सहकारी आणि शेवटी नाशिक कटाच्या खटल्यापायी कठोर बंदिवास सोसलेले सध्याचे डॉ. वि. भ. भट ; कर्णावतीला लॉर्ड मिटोवर सन १९०९ चे आगेमागे ध्वम् फेकण्याचा , सावरकर बंधूंतील डॉ. नारायणराव सावरकरांच्यासह प्रयत्न करणारे नाशिकचे घाणेकर , १८ व्या वर्षीच आठ वर्षे काळेपाण्याची शिक्षा झालेले औंधचे हिंगे ; कोल्हापूर कटातील पुण्यातील सुप्रसिद्ध नानाराव गोखले; नाशिकचे वाघ ; श्री. शंकरराव मोघे , सातारचे डॉ. आठल्ये , रत्नागिरीचे श्री. गजाननराव दामले , चितगांग शस्त्रागार खटल्यातील श्री. सरखेल , महाबळ गुरूजी , कोल्हापूरचे श्री. शेणोलीकर , खडकीचे (औरंगाबाद) श्री. जोशी , मिरत कटातील भाई जोगळेकर, सोलापूरचे हुतात्म्यांचा सूड घेण्यासाठी पुण्यास फर्ग्युसन महाशाळेतील विद्यार्थी असताना मुंबईचे गव्हर्नर हॉटसवर गोळीबार करणारे वीर वा. ब. गोगटे , लॅमिंग्टन रोड गोळीबार प्रकरणातील वीर ग. र. वैशंयायन इत्यादी क्रांतिकारांचा भारावलेल्या अंतःकरणाने घातलेल्या पुष्पहारानी जेव्हा गौरव करण्यात आला तेव्हा त्यांच्या चर्येवर कृतकृत्यतेचे समाधान विलसत होते. नंतर सावरकरांचे भाषण सुरू झाले.

सर्व सशस्त्र क्रांतिकारक संस्थाची सांगता

वीर सावरकर म्हणाले , “मी, काल नि आज आपण इतक्या उत्सुकतेने नि इतक्या भव्य प्रमाणावर साजरा करीत आलेल्या ह्या ‘अभिनव भारताच्या सांगता समारंभाचे ’ हद्गत तेवढे आपणास सांगणार आहे. एका अर्थी ही सांगता सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या ‘अभिनव भारत’ ह्या जगभर गाजलेल्या एका गुप्त संस्थेचीच आहे असे नसून निदान माझ्या मते तरी ह्या शतकाच्या पहिल्या दहा वर्षांत आणि नंतर ब्रिटिशांशी स्वातंत्र्यार्थ संग्राम चालू असताना वेळोवेळी संस्थापिल्या गेलेल्या सगळ्याच सशस्त्र क्रांतिकारक संस्थांची आहे किंवा असावयास पाहिजे. अभिनव भारत संस्थेच्या स्थापनेनंतर विशेषतः

बंगालमध्ये ज्या युगांतर, अनुशीलन प्रभृति अनेक वीर्यशाली गुप्त संस्था निघाल्या आणि त्याप्रमाणे पंजाब, संयुक्तप्रांत, राजस्थान ते पांडेचरीपर्यंत पुढे पुढे ज्या इतर क्रांतिकारक संघटना अस्तित्वात आल्या या स्वदेशातील आणि तिकडे जपान , अमेरिका, फ्रान्स, जर्मनी प्रभृति परराष्ट्रांतही भारतीय सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या ज्या भव्य सैनिकी संघटना स्वातंत्र्यार्थ प्रत्यक्ष रणक्षेत्रात झुंजत राहिल्या त्या सर्वांचाही ह्या आजच्या सांगता समारंभात समावेश करता येण्यासारखा आहे. ह्याच व्यापक दृष्टीने ह्या महोत्सवातील पहिला वहिला कार्यक्रम म्हणून काल आपण सर्वांनी ५७ च्या क्रांतिकारकांपासून ते थेट नेताजी सुभाषचंद्र बोस यांच्या स्वतंत्र भारत सेनेपर्यंतच्या (I. N. A. पर्यंतच्या) दिवंगत हुतात्म्यांना नि वीरात्म्यांना आपली श्रद्धांजलि अर्पिली!

हा ‘अभिनव भारताचा सांगता समारंभ’ एका अर्थी गुप्त संस्थेचा विसर्जन समारंभही आहे. तो कसा ह्याविषयी आमच्या काही सदिच्छा हितचिंतकांनीही मला विचारले आहे ; ह्यासाठी त्याचेही स्पष्टीकरण जाता जाता करीत आहे.

अभिनव भारताची आणि वर निर्देशिलेल्या इतर बहुतेक गुप्त क्रांतिकारक संस्थांचीही , मुख्य प्रतिज्ञा ही होती की, ‘ब्रिटिशांच्या राजकिय दास्यातून भारताची मुक्तता करण्यास्तव आणि आमच्या मातृभूमीस स्वतंत्र करण्यास्तव आम्ही शस्त्र उपसून , सर्व साधनांसह समरात प्राणांन्तापर्यंत लढत राहू. ’ ह्या प्रतिज्ञेच्या सिद्ध्यार्थ त्या काळी जिथे जिथे प्रकटपण संघटना करणे शक्य होते तिथे तिथे वरील संस्थाप्रमाणे गप्त संघटना उभारणे भाग पडले , पण आता आपण भारतीयंच्या पराक्रमाने आपण ती प्रतिज्ञा खरी करून दाखविली आहे. आज तरी सारे हिंदुस्थान ब्रिटिशांच्या परदास्यातून मुक्त झाले ले आहे. ब्रिटिशांना आम्ही पराभूत करून समुद्रापार हुसकून देऊन सारा हिंदुस्थान स्वतत्र केला आहे. कराचीला सुद्धा ब्रिटिश उरलेला नाही. तिकडे दुसरा कोणी घुसला आहे. पण त्याचे पाहून घेऊ. अभिनव भारताची मूळ प्रतिज्ञा भारतावरील ब्रिटिश राज्य उलथून टाकण्याची होती. ती आज पूर्ण झालेली आहे. त्या वेळी सारा देश निःशस्त्र केला गेल्यामुळे उघडपणे दहा रिव्हाल्वरे सुद्धा एकत्र साठवून ठेवता येत नव्हती किंवा दहा स्वातंत्र्यसैनिकांच्या फुटकळ तुकडीचे सुद्धा उघड संचलन करता येत नव्हते. पण आता आमच्या स्वतंत्र हिंदुस्थानचे लक्षावधि पायदळ आणि प्रचंड भूसैन्य, आम्ही प्रकटपणे उभारू शकत आहो. आमच्यात तसे करण्याची इच्छा तेवढी हवी आहे. जर ती प्रबल इच्छा तेवढी आपल्या राष्ट्रात वेळ गेली नाही तोच उत्पन्न झाली तर आपण आज ब्रिटिशांच्या हातून जिंकून घेतलेले हे भारतीय महाराज्य एका पांच वर्षांच्या आत अगदी अद्ययावत् अशा अणुशस्त्रांनी सुद्धा शस्त्रसज्ज करू श कू. दुर्धर्ष करू शकू.

आपण परदास्यात होतो तेव्हा इच्छा होती पण साधने नव्हती ; आता सर्व साधनांनी आपले महाराज अजिंक्य करण्याचे स्वातंत्र्य नि सुवर्णसंधी हाती आलेली असताही जर ते तसे तत्काल शस्त्रसज्ज करण्याची इच्छाच आपण धरली नाही तर आपल्यासारखे हतभागी आपणच! ही वस्तुस्थिती ध्यानात येण्यासाठीच ब्रिटिशांवर आपण विजय मिळविलेला आहे

आणि आपल्या भारताचे हे महाराज्य आपण आपल्या पराक्रमाने स्वतंत्र करून संपादलेले आहे ही जाणिव उत्पन्न करण्यसाठीच कोनाकोपर्य्‌ातील काही प्रश्न सोडवावयाचे राहिले असले तरीही हे स्वातंत्र्यदिनाचे महोत्सव , हे सांगतेचे समारंभ आपण साजरे केलेच पाहिजेत. त्यातूनच उरलेली कार्ये आणि संभाव्य संकटे यांनाही तोंड देण्याची ईर्षा , आत्मविश्वास नि शक्ति या येत्य तरुण पिढीत उत्पन्न होऊ शकतील.

बहुधा कोणताही देश परदास्यातून सर्वांशी नि सहसाच स्वतंत्र झालेला नसतो. प्रथम काही पुरेशा प्रमाणात त्याचा भाग परशत्रूच्या हातून त्यांनी परत जिंकून घेतला की , तो त्याचे स्वातंत्र्याची घोषणा करून , त्या मुक्त केलेल्य भागातच स्वराष्ट्राचा शक्य तितका प्रबळ पाया खोदून , स्वतंत्र शासनकेंद्र आणि सशस्त्र दलभार उभारून तो स्वतंत्र देश पुढे त्याचा उरलेला भाग हटत चाललेल्या परशत्रूच्या हातून मुक्त करण्यासाठी लढू शकतो. याविषयी अधिक विस्ताराने बोलण्यास वेळ नसल्यामुळे मी एक दोन ऐतिहासिक उदाहरणे सांगतो. युरोपीय लोकांच्या इतिहासात अगदी मोठे गाजलेले स्वातंत्र्ययुद्ध म्हणजे अमेरिकेचे, American War of Independence, हे होय. परंतु त्याच्या शेवटी अमेरिकेने इंग्रजांचा पराभव करून जो त्यांच्याशी संधी केला त्या वेळी काही इंग्लंडच्या हातून अमेरिकेतील सगळी संस्थाने स्वतत्र होऊ शकली नव्हती. अवघी दहाएक संस्थानेच काय ती इंग्लंडच्या हातून स्वतंत्र झालेली होती. उरलेल्या अमेरिकन संस्थानातील काही तर ब्रिटनशी उघड उघड राजनिष्ठ राहून ब्रिटनच्या वतीने लढत होती. तथापी त्यांनी स्वतंत्र नि संयुक्त राष्ट्र तत्काल प्रस्थापिले आणि आपले स्वातंत्र्य सार्या जगात उद्‌घोषित करण्यासाठी मोठा विजयोत्सव केला. त्या त्यांच्या स्वतंत्र राष्ट्राला त्यांनी इतके संघटित नि प्रबल केले की त्यांच्या नुसत्या गुरूत्वाकर्षणाने नि वर्धिष्णु प्राबल्याने इतर संस्थाने त्यात एकामागून एक विलीन तरी झाली , नाही तर विलीन केली गेली आणि अशा प्रक्रियेनेच हे आजचे अर्धी अमेरिका व्यापणारे सर्व सामर्थ्यसंपन्न अमेरिकन राष्ट्र प्रादुर्भूत होऊ शकले. तीच गोष्ट इटलीच्या स्वातंत्र्ययुद्धाची झाली. इटलीही राज्यक्रांतिकारकांच्या एका फटक्यासरशी काही सर्वच्या सर्व स्वतंत्र झालेली नाही. न्यूनतः तीन मोठमोठ्‌या हप्त्यांनी ती स्वतंत्र नि एक राष्ट्र बनू शकली. पण वेळेच्या अभावी तो सारा परकीय इतिहास सोडून देऊ. आपल्या महराष्ट्राचीच नव्हे तर उभ्या हिंदुराष्ट्राचीच ज्या विजय घोषणेने नि सांगता महोत्सवाने प्राणप्रतिष्ठा केली त्या आमच्या शिवछत्रपतींच्या राज्यभिषेक महोत्सवाचे तेवढे उदाहरण घेऊ. शिवाजीने ज्या दिवशी सप्त समुद्राचे पाणी आणवून औरंगजेबाच्या नाकावर टिच्चून स्वतः राज्यभिषेक करून घेतला आणि एका स्वतंत्र हिंदुराज्याच्या प्राणप्रतिष्ठेची उद्‌घोषणा द्वीपद्वीपांतरांत ऐकू जाईल अशा आपल्या विजयिष्णु तोफांच्या दुर्धर्ष गडगडाटाने गाजविली त्या दिवशी वस्तुतः नर्मदा ते कृष्णेपर्यंतचा सारा महाराष्ट्रसुद्धा स्वतंत्र झालेला नव्हता. मग सार्या हिंदुस्थानची गोष्ट बोलणे नको. तथापी जिथे एकही इंच भूमि स्वतंत्र नव्हती तिथे एक स्वतंत्र राज्याचे राज्य स्थापिता येईल एवढा हिंदुप्रदेश मुसलमानांच्या पांची पादशहांची आपल्या पराक्रमाने धुळधाण उडवून मराठ्‌यांनी मुक्त केला. हा एवढा

विजयसुद्धा इतका ऐतिहासिक, सामरिक नि राष्ट्रीय महत्वाचा होता की , त्याच्या गौरवार्थ तो राज्यभिषेकाचा महोत्सव जर महाराजांनी साजरा केला नसता, तरच एक मोठी राजकीय चूक झाली असती. सार्या हिंदुजगाला 'दिल्लीश्वरो वा जगदीश्वरो वा ' अशा न्यूनगंडाच्या रक्तक्षयाच्या बाधेने पछाडलेले होते. हिंदु हा मुसलमानी बादशहाचे हाताखाली हुजर्‍या होऊ शकेल, अबदागिर्या होऊ शकेल, तोंडपुज्या होऊ शकेल , सेनानी होऊ शकेल , जयसिंग, मानसिंग वा फार तर शहाजी होऊ शकेल , पण 'हिंदु हा स्वतः स्वतंत्र बादशहा मात्र , शिवाजी मात्र, त्रिकालीही होऊ शकणार नाही ,' अशी शतकोशतके, हिंदुच्याच मनास ग्रासून सोडणारी जी दास्यप्रवण भावना एका धर्मभावनेअतकीच खिळून गेलेली होती ती त्या शिवरायांच्या राज्यारोहण समारंभाच्या तोफांच्या गडगडाटासरशी समूळ उच्चाटिली गेली. हिंदुचा संपूर्णपणे स्वतंत्र असा छत्रपती हिंदुपदपादशहा म्हणून औरंगजेबाच्या छातीवर मिरवू लागलेला ज्या दिवशी हिंदुजगताने पाहिला त्या शिवछत्रपतींच्या त्या राज्यारोहणाच्या समारंभाचे दिवशी मेलेला महराष्ट्र सजीव होऊन उठला. सह्याद्रीतल्या दगडातसुद्धा चैतन्याची लाट उसळली. रामदासासारखा गोसावीसुद्धा 'बुडाला औरंग्या पापी, म्लेंच्छ संहार जाहला। मोडिली मांछिडी छत्रे, हिंदुस्थान बळावला' असे कृतकृत्यतेच्या आवेशाने उद्गारून उठला, आणि उरल्या सुरल्या मुसलमानी पादशहांच्या हृदयात त्या धडकीसरशी स्वतःच्या मृत्यूची घंटा घणघणू लागली. महराष्ट्रात तरी शिवाजी महाराजांनी जो हा राज्यभिषेक समारंभ, हा विजयमहोत्सव गाजविला त्याची स्मृति होताच स्फुरण न पावणारा हिंदु सापडणे विरला.

महाराष्ट्रातील अवघ्या पाच सहा जिल्ह्याएवढ्या प्रदेशाला परशत्रूच्या हातून स्वतंत्र करताच शिवाजी महाराजांनी असा स्वातंत्र्यसंपादनाचा विजयोत्सव गाजविला हे सामरिक दृष्ट्या आणि राजकीय दृष्ट्याही अत्यंत समयोचित आणि समर्थनीय होते असे जर आपण मानतो तर आज केवळ तो महाराष्ट्रच नव्हे , तर हा सारा महादेश , आपला हिंदुस्थान ब्रिटिश शत्रूच्या दास्यातून आपण् मुक्त केला असता त्याचा विजयोत्सव करणे आणि त्या व्रताची सांगता करणे शतपटीने समर्थनीय असलेच पाहिजे!

सांगता समारंभ हा संकल्पसमारंभही असतो!

पुन्हा हे ध्यानात ठेवले पाहिजे की , मिळविलेल्या अशा महान विजयाचे आणि व्रतपूर्तीचे जे असे उत्सव किंवा सांगता समारंभ म्हणजे पुढे जे मिळवायचे असतात त्या राष्ट्रीय विजयाचे, उरलेल्या राष्ट्रकार्याच्या पूर्ततेचे संकल्प समारंभही असतातच.

ह्या सर्व कारणांसाठीच कालच्या मे १० ह्या क्रांतिदिनाच्या दिवशी आपण जो स्वातंत्र्य उत्सव केला , सर्व दिवंगत क्रांतिकारकांना जी कृतकृत्यतेची आणि कृतज्ञतेची श्रद्धांजली वाहिली आणि तोच मुहुर्त साधून त्या स्वातंत्र्यसंपादनाच्या कार्यार्थ ह्या शतकाच्या आरंभी स्थापना झालेल्या आणि ब्रिटिशांच्या हातून हिंदुस्थान मुक्त करीतो

झुंजत आलेल्या 'अभिनव भारत' ह्या जगत्प्रसिद्ध क्रांतिकारक गुप्त सस्थेचा जो संगता समारंभ साजरा करून त्या स्वरुपा तले तिचे विसर्जन केले ते तसे करणे हे राष्ट्रकर्तव्यदृष्ट्याही अत्यंत समुचित होते.

अभिनव भारताप्रमाणे त्याच्या पाठीमागून बंगालमध्ये, पंजाबमध्ये, उत्तरप्रदेश प्रभृती भारतीय विभागांतून ज्या ज्या प्रख्यात क्रांतिकारक गुप्त संस्था ब्रिटिशांची हिंदुस्थानावरील राज्यसत्ता उलथुन पाडून आपली मातृभूमि स्वतंत्र्य करण्याच्या कार्यासाठीच स्थापन झालेल्या होत्या, त्यांचीही आता अशीच सांगता नि विसर्जन होणे प्राप्तकर्तव्यच आहे. कारण सार्यात भारतातून ब्रिटिश राजसत्तेचे उच्चाटन झालेले आहे. हिंदुस्थानाचे स्वातंत्र्य संपादिलेले आहे आणि आता ह्यापुढे जे ह्या भारतीय महाराज्याच्या स्वातंत्र्यरक्षणाचे नि संवर्धनाचे कार्य करावयाचे आहे, त्यासाठी आता त्या भागच्या गुप्त संस्थांच्या, त्या काळी अत्यंत आवश्यक असणार्या, छुप्या नि फुटकळ शस्त्रांची , लपंडावी कार्यक्रमांची आणि भुयारी अस्तित्वाची अपरिहार्य अशी आवश्यकता उरलेली नाही. आता क्रांतिकालातील साधनांच्या ठायी त्याहून सहस्त्र पटीने सामर्थ्यशाली आणि अजेय अशी संरक्षक किंवा प्रहारक रणसाधने आणि सैन्य आपल्या राष्ट्रीय शस्त्रागारात आणि संचलन क्षेत्रात केवळ आपल्या आज्ञेची वाट पाहत प्रकटपणे उभी आहेत. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतरच्या ह्या आपल्या महाराज्याच्या कारभाराची ही नवी कार्यप्रणाली माझ्या मताप्रमाणे कोणती असावी ह्याचे काहीसे दिग्दर्शन, मी साधले तर उद्याच्या व्याख्यानात करीन.

पण आता हे नवी विटी नवे राज्य आहे. आपल्या इतिहासातील तो नवा गौरवमय अध्याय, आरंभतच आहे. या महोत्सवापुरती इतकी घोषण स्पष्टपणे करणे पर्याप्त आहे की, अभिनव भारत ही सशस्त्र गुप्त संघटना आता त्या स्वरुपात संपूर्णपणे राज्यसत्तेच्या पंजातून आपला देश मुक्त झालेला आहे. आता आपल्या देशाच्या ह्या मिळविलेल्या स्वातंत्र्याचे संरक्षण करणे हे मुख्य कार्य आपल्यापुढे आहे. ते कर्तव्य हाती घेण्यासाठी आता या नव्या परिस्थितीत उपयुक्त असे नवे मार्ग , नव्या कार्यपद्धती नि नव्या संस्था प्रकटपणे उभारणे आणि ह्या मिळविलेल्या स्वातंत्र्याचे संरक्षण नि संवर्धन करण्याचे दायित्व आता उगवत्या तरुण पिढीवर आहे!

स्वदेश बांधवांच्या हाती सत्ता पडावी हीच धारणा

आणखी एका विधेयाचा (Pointचा) या व्याख्यानात थोडा तरी उहापोह करणे हे मला अगदी आवश्यक वाटते. आजपर्यंत ब्रिटिशाशी झालेल्या आपल्या स्वातंत्र्याच्या लढ्यात ज्यांनी निःशस्त्र मार्गांनी प्रयत्न केला त्यांच्या त्या प्रयत्नांचा इतिहास किंवा सविस्तर वृत्त तरी बहुतेकांना माहित आहे. कारण ते ते वृत्त उघडपणे प्रसिद्ध होऊ शकत होते. देशभक्त दादाभाईंच्या काळापासून तो कालपरवांच्या देशभक्त सरोजिनीबाई नायडूपर्यंत त्या निःशस्त्र प्रतिकारकांची चरित्रेही प्रसिद्ध झालेली आहेत. तसा तो सविस्तरपणे आधीच उपलब्ध

झालेला आहे. तसा तो प्रसिद्ध होण्यास ब्रिटिश राजसत्तेने विरोध केलेला नव्हता ; परंतु सशस्त्र क्रांतिकारकांविषयी माहिती मूलतः कार्यसिद्धीस्तव त्यांनीच गुप्त ठेवलेली असे. त्यातून शक्यतो त्यांच्या चळवळीचा आपुलकीने इतिहास लिहिणे हे ब्रिटिशांच्या राज्यात अगदी अशक्य होते. कारण ब्रिटिशांना सशस्त्र क्रांतिकारकांची नावेसुद्धा वृत्तपत्रातून आलेली खपत नसत. सशस्त्र क्रांतिकारकांना ब्रिटिश इतर पक्षांपेक्षा किती घाबरत असत , म्हणजेच सशस्त्र क्रांतिकारकांची चळवळ निःशस्त्र पक्षांच्या चळवळीपेक्षा ब्रिटिशांच्या मर्मावरच कसा प्रहार करीत होती त्याची ब्रिटिश सत्तेने दिलेली ही एक पावतीच असे , एक स्वीकारोक्तिच असे! या दोन्ही तिन्ही कारणांमुळे सशस्त्र क्रांतिकारक चळवळींची काहीच माहिती सामान्य जनतेस तर काय , पण वरच्या सुशिक्षित वर्गालासुद्धा नसे आणि अद्यापही ती पूर्णपणे नाही. लोकांना जे काय साधारणतः माहीत आहे ते इतकेच की क्रांतिकारक पक्ष म्हण जे इंग्रजांच्या मोठमोठ्या अधिकार्यांना अधूनमधून बॉबगोळ्यांनी किंवा पिस्तुलांनी ठार मारणारा, क्वचित यंत्रतंत्र ब्रिटिशांची कोषागारे लुटणारा , भारताच्या स्वातंत्र्यासाठी केलेल्या अशा फुटकळ भयंकर कृत्यांपायी फुटकळपणे फाशी जाणारा किंवा काळ्यापाण्यावर धाडल्या जाणार्याळ माथेफिरू तरुणांच्या गटागटांची एक जाज्वल्य पण राजकिय योजनाशून्य , असंगत, असंतत, धूमकेतूसारखी केव्हातरी उपटणारी नि लगेच अस्त होणारी परंपरा होती. सशस्त्र क्रांतिकारक पक्षाला अगदी शिवराळ नावेच न देता त्यातल्या त्यात शिष्टपणे जे लेखक स्वदेशात वा परदेशातही क्वचित प्रसंगी उल्लेखीत तेही त्या पक्षाला , Anarchist किंवा Terrorist असेच म्हणत. म्हणजे अराजक पक्ष किंवा भयंकर पक्ष अशा नावे संबोधित. परंतु यथार्थतः क्रांतिकारक पक्ष हा अराजकवादी Anarchist तर केव्हाच नव्हता आणि भयंकर वाद, Terrorism हे त्यांच्या शस्त्रगारातील अनेक अस्त्रांपैकी एक अस्त्र होते, त्या एका अस्त्राचीही इंग्लिश अधिकार्यांना टिपून टिपून ठार मारून टाकण्याचा , त्यांच्या कोषागार, शस्त्रागार, प्रभृति सत्ताकेंद्रावर चोरून मारून छापे घालण्याचा आणि अशा शक्य त्या त्या सशस्त्र प्रहारांनी, ब्रिटिशांच्या मनात पूर्वी जी अगदीच निर्भयता वाटत असे तिचा भंग करून त्यांच्या मनात धास्ती उत्पन्न करण्याचा , ह्या भयंकरवादाचाही, Tessorism चाही हिंदुस्थानच्या गेल्या शतकातील इतिहासावर जो प्रबळ नि स्फोटक परिणाम घडत आला त्याचा उल्लेख मी गेल्या दोन व्याख्यानांत थोडा बहुत केला आहे. साधारणतः या ‘भयंकरपक्षा’ची, Tessorist पक्षाची एखादी स्फोटक उठावणी झाली की , दहापांच इंग्लिश अधिकार्यांकचा बळी पडायचा, सारी जनता नि ब्रिटिश राजसत्ता चमकून धसका खाऊन उठायची, कोणचा तरी एक कट उघडकीस येऊन दहावीस देशवीरांना त्यापायी स्वतःच्या प्राणदंडाची भरपायी करावी लागायची हे जसे ठाम ठरून गेल्यासारखेच होते तसेच ब्रिटिश राजसत्तेने खाल्लेल्या त्या क्षणिक धास्तीपायी तात्कालिक उपचार म्हणून , हिंदुस्थानच्या पदरात एक कोणची तरी राज्यसुधारणेची योजना ब्रिटिश अधिकार्यांतकडून टाकली जावयाचीच हेही ठरलेलेच असे. मोर्ले-मिंटो सुधारणपासूनच्या अशा सुधारणांच्या हप्त्यांचा इतिहास तुम्ही चाळून पहा म्हणजे हे सत्य तुम्हास आढळून येईल. ह्या सुधारणांमुळे

मिळणारे अधिकार ब्रिटिश सत्ता नेमस्तपक्षांच्याच पदरात टाकी. पण त्याचे आम्हा क्रांतिकारकांना काहीच वैषम्य वाटत नसे. अधिकाधिक अधिकार राज्य यंत्रात आमच्या स्वदेशबांधवांच्या हातात पडावेत ह्यास्तव आणखी पुढे झुंजत जाणे एवढेच आमचे जीवनकार्य, अशी आमची धारणा असे.

अशा रितीने क्रांतिकारकांच्या सशस्त्र कार्यक्रमातील 'भयंकरवाद' (Terrorism) हे जरी एक अमोघ नि परिणामकारक अस्त्र असे , तथापी वर्षाकाठी पाचं-पन्नास इंग्रज अधिकार्यां ना मारून किंवा यत्रतत्र लहानसहान सशस्त्र छापे शत्रूच्या राज्यकेंद्रांवर घालून ब्रिटिशांसारखे बलाढ्या नि झुंजार राष्ट्र तसल्या सशस्त्र प्रतिकारामुळे जरी अंशतः संत्रस्त झाले तरी हिंदुस्थानावरील आपले साम्राज्य ते सोडून देण्यास सिद्ध होईल हे त्रिकालीही शक्य नाही हे इतर कोणत्याही पक्षापेक्षा क्रांतिकारक म्हणजे बाँबगोळेवाला ही जी एवढीच त्यांच्याविषयीची सामान्य लोकांत आणि काही अहिंसक म्हणविणार्यांक डुढ्ढाचार्यांच्या मत्सरी प्रचारात भ्रामक समजूत असते आणि जाणूनबुजून पसरविली जाते ती आ मुलात् खोटी आहे. प्रथमतः ती खोडून टाकली म्हणजेच पुढचा खरा इतिहास लिहिला येईल.

सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या, ह्या शतकाच्या आरंभीच स्थापन झालेल्या 'अभिनव भारत'; ह्या संस्थेच्या कार्यक्रमात तरी 'भयंकरवादा' प्रमाणेच सैनिकीकरण आणि परराष्ट्रीय राजकारण ह्या दोन मुख्य साधनांचा समावेश केलेला असे हे त्या काळच्या आमच्या अजून उपलब्ध असलेल्या वाङमयातून नि त्या काळच्या गुप्त चळवळींवरून कोणासही कळून येईल. सैनिकीकरण म्हणजे इंग्रजांच्या हाताखालील हिंदुस्थानात असलेल्या हिंदी सैन्यात क्रांतीचा प्रचार करणे आणि शक्य तितक्या क्रांतिकारकांनी त्या सैन्यात भरती होणे होय. आमचे परराष्ट्रीय राजकारण म्हणजे इकडे ब्रिटिशांचे हाती असलेल्या हिंदी सैन्य पोखरून ठेवण्याचे कार्य करीत असतांच तिकडे, विशेषत, युरोप नि जपानमध्ये इंग्रजाच्या शत्रूस्थानी असलेल्या किंवा निदान इंग्रजांचे मित्र नसलेल्या राष्ट्रांतून हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्यार्थ सशस्त्र क्रांति करणारा एक पक्ष प्रबळ होत आहे. ह्या नव्या वस्तुस्थितीचा प्रचार करून त्या कार्यी तेथील जनतेची नि राज्याधिकारी वर्गाची सहानुभूति संपादण्याचा आटोकाट प्रयत्न करणे होय. केव्हा तरी इंग्रजांना पाण्यात पाहणार्याय ह्या परराष्ट्रांपैकी कोणाचे तरी युद्ध इंग्रजांशी छेडले जाण्याचे संकट इंग्रजांवर गुदरेलच. अर्थात इंग्लंडवरचे सामरिक संकट म्हणजेच हिंदुस्थानची स्वातंत्र्यसंधी होय. हे आमचे युद्धनीतीचे सूत्र असल्याने अशा एखाद्या युद्धात ब्रिटनला गाठून , त्याच्या त्या परराष्ट्रीय शत्रूकडून मिळेल ते रणसाहाय्य घेऊन , हिंदी सैन्यात, आणि शक्यतो हिंदी जनतेत क्रांतिची उठावणी करावी आणि हिंदुस्थानबाहेरूनही त्या परराष्ट्रीय साहाय्याच्या बळावर हिंदुस्थानातील ब्रिटिशसत्तेवर बाहेरून चाल करून यावे, ही आम्हा क्रांतिकारकांच्या सामरिक कार्यक्रमाची रूपरेषा होती. अशा प्रकारची पहिली उठावणी फसली तर संधी येताच दुसरी उठावणी करावी , यश येईतो असेच , वेळी पिढ्यानुपिढ्या झुंजत रहावे, ह्या सैनिक धोरणाचे सर्व सार माझ्या त्या वेळच्या ज्या एका

सूत्रात गोवलेले होते ते सूत्र आता बहुमुखी झालेले आहे की, Revolutionary war knows no truce save victory or death.

क्रांतीचा सैनिकांत प्रचार

या रणनीतीच्या कागदी कार्यक्रमातील अनेक उपांगांची बजावणी आम्ही तत्काल कशी करीत चाललो त्याचा ह्या व्याख्यानात मावेल इतकाच अत्यंत तुरळक उल्लेख काय तो येथे करता येईल. तो असा , मी इंग्लंडला जाऊन अभिनव भारताचे ठाण भर लंडनमध्ये मांडताच, हिंदी सैनिकांमध्ये राज्यक्रांतीचा आणि ब्रिटिशा द्वेषाचा प्रचार करण्यासाठी शतावधि लहान लहान हस्तकपत्रके गुप्तरितीने छापून हिंदुस्थानातील सैनिक भरतीचे मुख्य केंद्र जे पंजाब त्यातील सैनिक शिबीरात धाडण्यात आ रंभ केला. प्रत्यक्ष सैनिक शिबिरात इंग्लिशांविरूद्ध उलटण्याची सिद्धता ठेवा अशी स्पष्ट भाषेत लिहिलेली पत्रके पसरविणे अत्यंत दुष्कर! पण ज्या गावागावातून शीख , जाट, डोगरा प्रभृति सैनिकांची भरती होईल त्या त्या गावातील त्यांच्या कुटुंबातून तशी पत्रके पोचविणे त्यापेक्षा सुकर होते. ह्यासाठी सैनिक शिबिरातील आणि अशा गावातील शक्य तितके पत्ते मिळवून आम्ही सैनिकांना उत्कट इच्छेने चेताविणारी ही शतवधि पत्रके महिन्याकाठी दोन तीन अनियमित वेळा टपालाने धाडीत असू मूळ पत्रके मी इंग्लिशमध्ये लिही , त्याचे हिंदी नि गुरुमुखी भांषांतर माझे क्रांतिकारकातील शीख स्नेही करीत. ही पत्रके मेणकागदावर (वॅक्सपेपरवर) लिहून एका लाकडी प्रतिछापकावर (duplicator वर) आमच्या खोल्यांतच रात्र रात्र जागून छापावीत. पत्ते लिहून गुप्तपणे टपालात टाकावीत. अभिनव भारतानेच अशी सैनिकीकरणाची सक्रिय उपांगे सर्वांआधी अकस्मात आचरणात आणण्यास आरंभ केल्यामुळे प्रथमतः महिनोगणती हिंदुस्थानातील इंग्लिश अधिकार्यांचे तिकडे लक्षच गेले नाही. आमची ही शतावधि पत्रके बहुतेक पत्त्यांवर इंग्लिशांच्याच टपालातून सैनिकांच्या किंवा त्या त्या गावच्या लोकांच्या हाती बिनबोभाट पडत! आम्हाला तरी हे मागाहून कळले. प्रथम प्रथम ह्याचा शासनाकडून काहीच बोभाटा होईना हे पाहून आम्हालासुद्धा शंका येई की , आमची सारी पत्रके, हिंदुस्थानच्या सिंधुघाटाला लागताच राज्याधिकारी गुपचूप समुद्रात फेकून देतात की काय ? परंतु काही महिन्यानंतर आम्हाला आमच्या ह्या क्रांतिकारक पत्रकांची शासनीय पावतीच रीतसर मिळू लागली! आणि मोठा आंनद वाटू लागला! ब्रिटिशांच्या हिंदी सैन्यात ब्रिटिश राजनिष्ठेचा सतत प्रचार चालू रहावा म्हणून ब्रिटिश अधिकारी एक 'फौजी अखबार' नावाचे एक शासनीय वृत्तपत्र छापून त्याच्या प्रती सर्व सैन्यात वाटून देत असत. ते हिंदी भाषेत पण रोमन लिपीत छापले जाई. आम्ही ते पत्र इंग्लंडमध्ये नियमाने वाचीत असू. त्यात एक दिवस अकस्मात एक मोठमोठ्या अक्षरातील मथळ्याची बातमी वाचली की 'अनार्किस्ट लोक सैनिकांच्या पत्त्यावर राजद्रोही पत्रके धाडीत असतात. असे उघडकीस आले आहे. अशी राजद्रोही पत्रके कोणाच्याही दृष्टीला पडताच त्याने ती तत्काळ

अधिकार्यांच्या हाती दिली पाहिजेत ; अशी पत्रके हेतुपूर्वक वाचणे किंवा जवळ ठेवणे हा सैनिकी अपराध समजला जाईल. ' पुढे पुढे आम्ही गुप्तपणे धाडीत असलेल्या अशा पत्रकांच्या मथळ्यांची नावेही 'फौजी अखबारां'तून झळकू लागली. इतकेच नव्हे तर त्या 'अत्यंत भयंकर राजद्रोही' पत्रकांतील कोटीक्रमावर अत्यंत कडक टीका करणारी स्फुटेही त्या शासनीय वृत्तपत्रांतून येऊ लागली. पुढे पुढे सरदार अजितसिंग प्रभृति तरुण लोकांच्या पंजाबातच जेव्हा क्रांतिकारक गट उत्पन्न होऊ लागले तेव्हा आमच्या अशा पत्रकांची एखादी प्रत त्यांना मिळताच तेही तिकडे त्या एका प्रतीच्या शतावधि प्रती परस्परे गुप्तपणे छापून वाटू लागले. बंगाल, मद्रास आदी प्रांतातूनही क्रांतिसंस्थानी तशा गुप्त पत्रकांची नि प्रचाराची सैनिकांतच नव्हे तर आरक्षक (पोलीस) विभागातही धुमश्चक्री उडवून दिली.

हया उपक्रमाचे मागोमाग इंग्लंडमध्ये माझस '१८५७चे स्वातंत्र्यसमर ' (War of Indian Independence of 1857) हा ग्रंथ प्रसिद्ध झाला! हिंदी सैनिकांत , ब्रिटिश राज्य उलथून पाडणारे प्रचंड सैनिकीयुद्ध कसे उभारावे हयाचा तो प्रयोगसिद्ध नि प्रस्फोटक इतिहासच होता. हिंदुस्थानात त्या ग्रंथाचा गुप्तपणे केवढा प्रचार झाला , पुढे अमेरिकेतील गदर पक्षाने त्याचे पंजाबी , हिंदी, उर्दू प्रभृति भाषांतून कसे भांषांतर करविले , त्यानंतर भगतसिंग मंडळींनी त्याच्या दोन इंग्रजी गुप्त आवृत्या कशा छापल्या आणि तेथून थेट नेताजी सुभाषचंद्रांनी उभारलेल्या स्वातंत्र्यसैन्यापर्यंत त्या ग्रंथाने अखिल भारतीय क्रांतिकारक पक्षाला वैचारिक आत्मा देऊन सशस्त्र उठावणीचे प्रत्यक्ष मार्गदर्शन कसे केले, क्रांतिकारकांची 'गीता म्हणून सहस्त्रावधी क्रांतिकारकांनीच त्यास कसे गौरविले ते वृत्त आता इतके सर्वश्रुत झालेले आहे की, त्याचा इथे अधिक उहापोह करण्याचे कारणच नाही.

ब्रिटिशांच्या हिंदी सैन्यात हा सारा गुप्त प्रचार करतांना आम्ही 'ब्रिटिशांच्या सैन्यात जाऊ नका' असे केव्हाही सांगितलेले नाही. तर उलट ब्रिटिशांच्या सैन्याच राहूनच , हाती पडलेले सारे शस्त्रबळ संभाळूनच, नवनव्या हिंदी तरुणांची शक्य तितकी अधिकाधिक भरती ब्रिटिश सैन्यात करून , संधी येईतो हिंदी सैनिकांनी परराष्ट्राशीही इंग्लंडची प्रत्यक्ष युद्धे जुंपली असता त्या युद्धातून जिवंत लढाया लढण्याचे शिक्षण घेत रहावे , असेच हया प्रचारपत्रकांतून नि ग्रंथातून आग्रहाने सांगत असू , म्हणजे सशस्त्र क्रांतिची वेळ येताच , शस्त्रास्त्रांनी सज्ज , युद्धे खेळण्यात मुरलेले असे हे ब्रिटिशांच्या हाताखालचे लक्षावधि सैनिकांचे हिंदी सैन्य १८५७ च्या प्रसंगी ब्रिटिशांवरच उलटले तसे स्वदेशाच्या स्वातंत्र्यार्थ पुन्हा अकस्मात उलटवून देता येईल. माझ्या 'सैनिकीकरणा'चा अर्थ हया शतकाच्या अगदी आरंभापासून तो थेट ब्रिटिशांची राज्यसत्ता सन १९४७ मध्ये उलथून पाडीतो हाच होता. आणि हयाच धोरणाने पुढे निघालेल्या सार्याय क्रांतिकारक संस्था शेवटपर्यंत झटत नि झुंजत राहिल्या.

युरोपातील परराष्ट्रीय राजकारण हिंदी क्रांतिकारकांनीच काय ते लढविले

या सैनिकीकरणाच्या चळवळीप्रमाणेच , मी इंग्लंडला जाताच अभिनव भारताच्या कार्यक्रमाप्रमाणे, इंग्रजांच्या शत्रूस्थानी असलेल्या परराष्ट्रांतून हिंदी राज्यक्रांतीचा प्रचार करण्याचे आणि त्यांच्याशी मित्रत्व जोडण्याचे प्रयत्न चालू केले.

खरा इतिहास लिहिताना हे ध्यानात ठेवले पाहिजे की , हिंदी राज्यक्रांतीसाठी, जर्मनी ते जपान प्रभृति परराष्ट्रांतून दोन्ही महायुद्धात जे जे क्रांतिकारक सामरिक उठाव केल गेले ते ते सर्व भारतीय सशस्त्र क्रांतिकारक संस्थांच्या संयुक्त प्रयत्नानेच काय ते होऊ शकले. हिंदुस्थानातील काँग्रेस , होमरूळ लीग प्रभृति कोणत्याही निःशस्त्रवादी प्रकट पक्षांच्या कार्यक्रमात सशस्त्र युद्ध किंवा ब्रिटिशंविरोधी परराष्ट्रीय सामरिक राजकारण बसूच शकत नव्हते. इतकेच नव्हे तर मुख्यतः काँग्रेसने दोन्ही महायुद्धांत ब्रिटिशांची बाजू 'लोकसत्ताक' म्हणून, 'न्याय्य' म्हणून उघड उघडपणे उचलून धरलेली होती!

अभिनव भारताच्या वतीने प्रथमतःच सशस्त्र राज्यक्रांतीच्या दृष्टीने परराष्ट्रीय राजकारणाचा सूत्रपात केला गेला. आयर्लंड , इजिप्त इत्यादी ब्रिटिशांच्या हाती असलेल्या देशातील गुप्त क्रांतिकारक पक्षांना आणि युरोपमधील ब्रिटिशविरोधी जर्मनप्रभृति राष्ट्रांना उद्देशून आम्ही लहान लहान हस्तपत्रके गुप्तपणे छापून त्या त्या देशात वाटण्याचा सपाटा चालविला. त्या गुप्त हस्तपत्रकांत मुख्यत्वे असे सांगण्यात येई की , 'ब्रिटिशांच्या राज्यसत्तेस सशस्त्र क्रांतीने उलथून पाडून संपूर्णपणे स्वतंत्र होण्यासाठी हिंदुस्थानात क्रांतिकारक पक्ष बळावत चाललेला आहे. तो तुम्हा राष्ट्रांशी मित्रत्वाचे संबंध जुळवू इच्छित आहे आणि ह्या कार्यी तुमची सहानुभूति नि सहकार्य मिळेल असे अपेक्षित आहे'. मी मुख्य घटनांनाच त्रोटकपणे उल्लेखीत असल्यामुळे इतकेच सांगतो की , अनेक प्रकारे असे यत्न करता करता कित्येक राष्ट्रांतील , विशेषतः सोशालिस्ट (समाजसत्तावादी), डेमोक्रॅट्स आणि क्रांतिकारक पक्षातील युरोनियनादीक प्रमुख लोकांमध्ये अभिनव भारताच्या पुढार्यांम ची मानमान्यता वाढली.

स्वतंत्र हिंदुस्थानचा पहिला राष्ट्रध्वज

शेवटी युरोपात आंतरराष्ट्रीय प्रजासत्ताक पक्षाचा जो एक महत्वाचा मेळावा प्रतिवर्षी भरत असे त्या मेळाव्यात हिंदुस्थानातील क्रांतिकारक पक्षाचाही एक प्रतिनिधी बोलवावा असे त्या आंतरराष्ट्रीय संमेलनाच्या पुढार्यांचे मनात आले. त्याप्रमाणे कार्ल मार्क्सचा नातू आणि Humanity ह्या पॅरिसमधील फ्रेंच पत्राचे संपादक ह्यांनी त्यांचा परिचय असलेल्या अभिनव भारत सदस्यांतील प्रसिद्ध पारशी महिला मॅडम कामाबाई ह्यांना आमंत्रिले , सर्वांचे विचारे कामाबाईनीच प्रतिनिधी म्हणून जावे असे ठरले. त्या युरोपीय स्वतंत्र राष्ट्राच्या संमेलनात युरोपातील त्या त्या राष्ट्राचा स्वतंत्र ध्वज लावलेला असे. पण त्या काळी

हतभाग्य हिंदुस्थानला स्वतःचा राष्ट्रध्वज नव्हता! ब्रिटिशांचा युनियन जॅक हाच हिंदुस्थानाचा ध्वज म्हणून आमच्या भर कॉंग्रेसमध्येच मिरविली जाई, जयजयकारिला जाई. ह्यासाठी स्वतंत्र हिंदुस्थानाचा भावी ध्वज कसा असावा ह्याविषयी अभिनव भारतात होणार्या चर्चेची जी एक कल्पना मॅडम कामाबाई आणि हेमचंद्र दास ह्यांना आली होती तिचेच स्वरुप निश्चित करून पॅरिस चित्रकलानिपुण हेमचंद्र दास ह्यांनी तत्काल एक सुंदर ध्वज चित्रवून दिला. तो घेऊन कामाबाई त्या परिषदेला स्टटगार्ड (जर्मनी) येथे गेल्या. त्यांची भाषणाची पाळी येताच ब्रिटिशांचे राज्य उलथून पाडून हिंदुस्थान स्वतंत्र करणार्या सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या वतीने त्यांनी आपले उद्दीपक भाषण करताकरताच मध्येच तो ध्वज काढून, आवेशाने पुढे मागे फडकावीत त्या उद्गारल्या , Behold!! This is the flag of independent India. हा पहा आमचा स्वतंत्र भारताचा राष्ट्रध्वज! त्या सरशी अकस्मात चकित होऊन तेथील सर्व आंतरराष्ट्रीय प्रतिनिधींना उठून त्या ध्वजास मानवंदना दिली! स्वतंत्र भारताचा जगातील प्रबळ राष्ट्रांच्या मेळाव्यात प्रकटपणे उभारला गेलेला हा पहिलाच राष्ट्रध्वज होय!!!

स्वतंत्र हिंदुस्थानचा तो पहिला ध्वज उद्भावितांना नि उभारताना अभिनव भारताने हे स्पष्ट केले होते की, हा राष्ट्रध्वज तात्कालिक अस्थायी (Provisional) आहे, जेव्हा आमचे हिंदुस्थान पूर्णपणे स्वतंत्र होईल तेव्हा आमच्या स्वतंत्र राष्ट्राची नैर्बंधिक घटना समिती तिला रुचेल तो स्थायी राष्ट्रध्वज निर्मील, आणि त्यालाच आम्हीही स्थायी राष्ट्रध्वज मानू. ह्या संमेलनातील ह्या घटनेचे कौतुक युरोपातील नि इतर देशांतीलही राष्ट्रांच्या अनेक वृत्तपत्रांतून मॅडम कामा नि तो राष्ट्रध्वज ह्यांचे छायाचित्र देऊन करण्यात आले. An Indian Princess unfurls the colours of Independent India- अशा आशयाचे मथळे रशियादिक राष्ट्रांतील वृत्तपत्रांत प्रथमतःच आलेले पाहून आम्हा क्रांतिकारकांची हृदये आनंदाने नि अभिमानाने भरून आली!

परंतु तितक्याच तीव्रतेने ब्रिटिश वृत्तपत्रांचा नि राज्यकर्त्यांचा संतापही अनावर झाला! क्रांतिकारकांची ती कल्पना नि कृत्य होतेच तसे धाडसाचे! कारण ब्रिटिश राजकारण्यांनी तोवर सार्या युरोपियन राष्ट्रांची अशी पक्की समज करून दिलेली होती की, हिंदी पुढार्यांना काही किरकोळ सुधारणा जरी हव्या असल्या तरी ते ब्रिटिश राज्याशी पूर्णपणे राजनिष्ठ आहेत आणि त्याला आधार म्हणून ते ब्रिटिश राजकारणी मंडळ आमच्या Indian National Congress म्हणविणार्या राष्ट्रीय सभेचेच त्या त्या काळी ब्रिटिश सम्राटाच्या जयजयकारात संमत होणारे राजनिष्ठाप्रदर्शनाचे अघळपघळ ठराव जगातील स्वतंत्र राष्ट्रांच्या वृत्तपत्रांतून प्रसिद्ध करवी. पण अभिनव भारताच्या परराष्ट्रात प्रकटपणे चाललेल्या ह्या ब्रिटिशविद्रोही चळवळीमुळे ब्रिटिशांचे ते सोर ढोंग उघडकीस येऊ लागले.

बॉम्बचा पहिला स्फोट

त्याचे मागोमाग अभिनव भारताचे जे बापट प्रभृति सदस्य रशियन क्रांतिकारकांशी संधान बांधून हस्तध्वम्पासून कालध्वम्पर्यंत (Hand Bomb पासून Time Bomb पर्यंतची) सर्व प्रकारच्या बॉम्बची विद्या पॅरिसमध्ये गुप्तपणे शिकत होते. त्यांच्यापैकी हेमचंद्रदास या बंगाली क्रांतिकारकाने बंगालमध्ये परतल्यानंतर बनविलेला बाँम्ब युगांतर गुप्तसंस्थेचे खुदीराम बोस ह्यांनी किंग्जफोर्ड मॅजिस्ट्रेटवर म्हणून जो फेकला त्याचा भयंकर स्फोट होऊन त्यात दोन ब्रिटिश माणसांचा प्राण बळी पडला. हिंदुस्थानातील यशस्वीपणे उडालेला हा पहिला बाँम्ब अभिनव भारताच्या दीर्घ प्रयत्नाचेच फल होते.

त्या बाँम्बच्या स्फोटासरशी हिंदुस्थानच्या जुन्या राजकारणाचाच स्फोट होऊन त्यातून सशस्त्र क्रांतीच्या रक्तरंजित युगाचा उदय झाला. त्याचे मागोमागे भर लंडनमध्ये धिंग्राने कर्झन वायलीस ठार केल्याने सार्यांग परकिय राष्ट्रांतून उडा लेली भारतविषयक खळबळ ; फ्रान्समध्ये पंडित शामजींचे Indian Sociologist, चट्टोपाध्यायांचे संपादकत्वाखाली मी चालविलेले 'तलवार' आणि लाला हरदयाळजी यांच्या संपादकत्वाखाली मॅडम कामा यांचे 'वंदेमातरम्' या अभिनव भारत सदस्याच्या तिन्ही इंग्रजी वृत्तपत्रां नी भारतीय क्रांतिकारक विचारांचा नि घटनांचा सर्व युरोपीय राष्ट्रातून चालविलेला धुमधडाक्याचा प्रचार ; अनंत कान्हेरे यांनी नाशिकला जॅक्सनला मारले त्या वेळच्या The Martyr of Nasik या तलवारमध्ये मी लिहिलेल्या एका लेखात 'हेलिगोलँडची जर्मनीने त्या वेळी चालविलेली सामरिक तटबंदी नि त्यामुळे इंग्लंड नि जर्मनी यांचे भावी युद्ध कसे जवळ येत आहे याचे वर्तविलेले अचूक नि बुद्धिनिष्ठ भविष्य', ह्यासारख्या लेखांचे जर्मनीतील पत्रांतूनसुद्धा घेतले जाणारे उतारे; त्यायोगे जर्मन आरक्षक (Police) पुढार्यांदची नि राजकीय वर्तुळातील प्रमुख राजकारण्यांची आम्ही अशा संभवनीय अँग्लो-जर्मन युद्धात भारतीय क्रांतिकारक पक्षाकडून हिंदुस्थानात सशस्त्र सैनिक उठावणी कशी करता येईल याविषयीच्या चर्चेचा झालेला गुप्त सूत्रपात; मला शेवटी लंडनला ब्रिटिशांनी केलेली अटक; मला पकडून हिंदुस्थानात आणतांना मार्सेलिसला मी समुद्रात उडी टाकून , समुद्र पोहून, फ्रान्सच्या भूमीवर अर्धा मैल गेला असताही ब्रिटिश अधिकार्यांेनी मला पकडून नेल्यामुळे फ्रेंच राष्ट्रात उद्भवलेला प्रक्षोभ ; त्यातून निर्माण झालेला युरोपातील सर्व राष्ट्रांच्या परस्पर संबंधानाच आव्हानिणार्याभ इंग्लंडचे फ्रेंच भूमीवर केलेल्या आक्रमणाच्या आरोपाचा आंतरराष्ट्रीय प्रश्न आणि त्याचा निर्णय लावण्यासाठी हेगमधील जागतिक न्यायालयात युरोपातील राष्ट्रांतून निवडलेल्या न्यायाधिशांपुढे चाललेल्या माझ्या मुक्ततेविषयीचा जगप्रसिद्ध खटला ; अमेरिकेत अभिनव भारताचे सदस्य हरदयाळ ह्यांनी काढलेल्या गदर पक्षाची प्रचंड क्रांतिकारक उठावणी आणि तीत शतावधि शीख लोकांचा भरणा होऊन हिंदस्थानातील शीख सैनिकांत त्यामुळे झालेली क्रांतिकारक जागृती ; त्या वेळी होऊ घातलेल्या ब्रिटिश-जर्मन महायुद्धात ब्रिटिशांविरुद्ध हिंदुस्थानात सैनिक सशस्त्र उठावणी करण्यासाठी शस्त्रांनी नि स्वयंसेवकांनी भरले ल्या

आगनावा अमेरिकेतून हिंदुस्थानात धाडण्याचे धाडसी प्रयत्न ; अशा अग्निनौकांपैकी कोमागाटामारू अग्निनौका कलकत्त्यास पोचताच ब्रिटिशांशी झालेली क्रांतिसैनिकांची उघड लढाई; बंगाली क्रांतिकारकांनी बॉम्ब नि रिव्हाल्वरांनिशी ब्रिटिश अधिकार्यांटचे बळी पाडण्याचा चालविलेला गुप्त छाप्यांचा धुमाकूळ ; रासबिहारी बोस यांच्या नेतृत्वाखाली पंजाबमधील हिंदी सैनिकांच्या शिबिरात क्रांतिकारकांनी गुप्तपणे प्रचार करून ब्रिटिशांविरूद्ध हिंदी सैनिकाची उघड उठावणी होण्याचा जवळ जवळ यशस्वी होत आलेला विस्तृत कट , इत्यादी घटना इतक्या त्वरेने आणि इतक्या व्यापक प्रमाणात चालल्या की , लंडनला १९०६ मध्ये मी पोचलो तेव्हा इंग्रजांच्या शत्रूस्थानी असलेल्या परराष्ट्रांशी हिदुस्थानात स्वतंत्र क्रांति घडवून आणण्यासाठी संधीसंबंध जुळविण्याचा आणि हिंदुस्थानातील हिंदी सैनिकांत सशस्त्र क्रांतीचा प्रचार करून ५७ सारखा आणखी एक सामरिक उठाव करण्याचा जो कार्यक्रम केवळ कागदावर मी आखीत असे आणि ज्याचा सक्रिय सूत्रपात अभिनव भारताने सर्वांआधी इतक्या हिरिरीने चालू केला त्याला इतक्या अल्पावधीत इतके विशाल नि जाज्वल्य स्वरुप आलेले पाहून , मी जरी मध्यंतरीच पकडला जाऊन शत्रूच्या हाती बंदिवासात पडलो होतो तरी, माझे मलाच आश्चर्य नि धन्यताही वाटू लागली.

इंग्लंडचे पहिले महायुद्ध चालू होण्याच्या तोंडीच हरदयाळ , चट्टोपाध्याय, पडित शामजी, आचार्य इत्यादी अभिनव भारताच्या पुढार्यांूच्या आणि बंगाल , अमेरिका, जपान इत्यादी ठिकाणया भिन्नभिन्न क्रांतिकारक संस्थांचे पुढारी यांच्याशी जर्मनीच्या राज्याधिकार्यांेचां हिदुस्थानात क्रांतियुद्ध चेतविण्यासाठी शस्त्रसाहय्य , धनसाहाय्य नि रणतज्ज्ञसाहाय्य जर्मनीने द्यावे असा अनैपचारिक संधी झाला. जर्मनांना त्या महायुद्धाच्या पूर्वरंगात जे विजयामागून विजय मिळत गेले त्या काळात जर्मनीमधील भारतीय क्रांतिकारकांची, जर्मन सरकारशी अधिकृत संबंध ठेवण्यासाठी एक समिती नेमण्यात आली. तीत चट्टोपाध्याय , हरदयाळ, पिल्ले, आचार्य हे अभिनव भारताचे पुढारी आणि बंगाल , अमेरिका प्रभृति ठिकाणच्या क्रांतिकारकसंस्थातील स्वामी विवेकानंदांचे बंधु डॉ. भूपेद्रनाथ नि आणखी दोन चार पुढारी समाविष्ट होते. जर्मन अधिकार्यां शी आणि प्रत्यक्ष सम्राट कैसरशी जी बोलणी होत होती ती प्रमुखतः वीरद्रनाथ चट्टोपाध्याय यांच्या द्वारेच होत. राजा महेंद्रप्रताप हे स्वित्झरलंडमध्ये आल्यानंतर त्यांची भेट झाली तीही वीरेद्रप्रताप चट्टोपाध्याय यांनीच जुळवून आणली होती.

भारताचे पहिले स्वतंत्र अस्थायी शासन

हिंदुस्थानच्या भावी स्वतंत्र शासनाच्या पूर्व प्रतिनिधित्वाचे सर्वाधिकार बजावणारी आणि जिला जर्मन, तुर्कस्थान, प्रभृति जर्मन गटातील, राष्ट्रांनी मान्यता दिली होती अशी ही क्रांतिकारक समिती हीच स्वतंत्र हिंदुस्थानचे पहिले तात्कालिक , अस्थायी शासन (Provisional Government of Independent India) म्हणून संबोधिली गेली! तथापी

येथे हे निक्षून सांगितले पाहिजे की, पुष्कळ पुढे राजा महेंद्रप्रतापांनी अफगाणिस्थानकडे जे एक स्वतःच्याच अध्यक्षतेखाली स्वतंत्र हिंदुस्थानचे अस्थायी शासन (Independent India Provisional Government) स्थापले त्याचा नि जर्मनीतील ह्या चट्टोपाध्याय प्रभृतिंच्या क्रांतिकारक समितीच्या अस्थायी शासनाचा काही एक संबंध नव्हता. राजा महेंद्रप्रतापांची दिशाच वेगळी होती. अभिनव भारतीय चट्टोपाध्याय प्रभृतींच्या क्रांतिकार्यी मुरलेल्या ह्या जर्मनीमधल्या समितीला ती दिशा मान्य नव्हती.

ह्या समितीच्या, हिंदुस्थानात क्रांतीचा उठाव करण्यासाठी केलेल्या योजनेसाठी जे लागेल ते धनसाहाय्य आणि शस्त्रासाहाय्य पुरविण्यात जर्मन सम्राट कैसरच्या आज्ञेने जर्मन सैनिक अधिकार्यां नी शक्य ते ते साहाय्य दिले , यत्न केले हे राजनैतिक कृतज्ञतापूर्वक आम्ही विसरता कामा नये. हिंदुस्थानात शस्त्रास्त्रे नि क्रांतिसैनिक धाडण्यासाठी जर्मनांनी, ब्रिटिशांच्या सर्वत्र पसरलेल्या प्रचंड रणनौकांच्या नि पाणबुड्यांच्या जाळ्यातूनही वाट फोडून काही रणनौका बंगालच्या उपसागरापर्यंत घुसविल्या , त्यांतील सर्वांत गाजलेल्या जर्मन रणनौका म्हणजे एम्डेन तिने अचानक छापा घालून मद्रासवर बॉम्बमारा जेव्हा केला तेव्हा हिंदुस्थानभर केवढी धास्ती बसली आणि पूर्वेतील ब्रिटिश नौदलाला केवढा हादरा बसला ते प्रसिद्धच आहे. ह्या एम्डेनचा मुख्य ओघ अंदमानवर छापा घालून ते हस्तगत करून मला नि इतर क्रांतिकारक राजबंद्यांना सोडवून ब्रम्हदेशावर चाल करावी आणि तेथे असलेल्या ब्रिटिशांच्या हिंदी सैन्यात क्रांतिकारकांनी आधीच बंडाची सिद्धता केलेली होती त्या सैन्यास मिळावे आणि तेथून हिंदुस्थानवर चढाई करावी असा होता. 'एम्डेन'च्या ह्या चाचेगिरीने सार्याच बंगालच्या उपसागरात ब्रिटिश नौकांची ये जा कशी बंद पडली , अंदमानादिक बेटातील ब्रिटिशलोंकासुद्धा सार्यांचा अन्नपुरवठा कसा बंद पडला, त्याची काही माहिती माझ्या 'जन्मठेप' पुस्तकात दिलेली आहे. अमेरिकेतील गदर पक्षाने एक स्वतंत्र लढाऊ विमान धाडून अंदमानच्या बंदिगृहातून मला अचानक उचलून नेण्याचाही कट केला होता. परंतु एकदोन महिन्यातच 'एम्डेन'ला घेरून ब्रिटिश रणनौकांनी पकडल्यामुळे ते सर्वच प्रकरण समाप्त झाले.

सरदार अजितसिंग, मानवेंद्र राय, राजा महेंद्रप्रताप, रासबिहारी बोस, तारकनाथ दास असे अनेक क्रांतिकारक ज्यांस जशी जमली तशी त्या त्या राष्ट्रांतून क्रांतिकारक उठावणीची सज्जता करीत होते. निरनिराळ्या रणक्षेत्रांतून जर्मन सैन्याच्या तुकड्यांतून मिसळून अनेक हिंदी क्रांतिकारक इंग्रजी सैन्याशी प्रत्यक्ष लढाईत लढत होते. खानखोजे , अंबाप्रसाद सुफी प्रभृति क्रांतिवीरांनी तर इराणपर्यंत जाऊन तेथील धुमाकुळीत ब्रिटिशाशी उडालेल्या रणांगणातील चकमकीत सशस्त्र झुंज देण्यास सोडले नाही. इकडे , हाँगकाँग, सिंगापूर नि ब्रम्हदेश यांत असलेल्या ब्रिटिशांच्या हिंदी सैन्यातून क्रातिकारकांच्या सक्रिय उत्तेजनाने लहान मोठी बंडेच झाली. ब्रम्हदेशापासून इराणपर्यंत क्रांतिकारकांच्या इंग्रजांशी झालेल्या ह्या अनेक सशस्त्र चकमकीत शेकडो इंग्रजांचे जसे बळी पडले तसेच शतावधि क्रांतिकारकांचेही रणात बळी पडले. अनेकांना फाशी झाल्या, जन्मठेप काळेपाणी झाले.

जर्मनीने घातलेली हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्याची अट

सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या ह्या परराष्ट्रीय आंदोलनाच्या प्रभावानेच जर्मन विजयाची लाट अगदी ओसरून जाण्याचे आधी जर्मन सम्राट कैसर ह्याने प्रेसिडेंट विल्सनला ते महायुद्ध थांबविण्यासाठी जर्मनीच्या वतीने संधीच्या ज्या चौदा अटी सुचविल्या त्यात जर्मनीची मागणी म्हणून हीही एक अट होती की , ब्रिटिशानी हिंदुस्थानचे पूर्ण राजकिय स्वातंत्र्य मान्य करावे!

हिंदी राजकारणाला अगदी शून्यांशापासून जागतिक राजकारणात इतके वरचे स्थान पटकावून घेण्याचे हे कार्य केवळ हिंदुस्थानातील सशस्त्र क्रांतिकारकचा त्याग , धाडस, दूरदृष्टि आणि निर्भय कार्यक्रम ह्यांच्या बळानेच साधता आले होते. हिंदुस्थानातील कोणत्याही निःशस्त्र पक्षांपैकी एकानेही त्या सशस्त्र क्रांतिकारक योजनांशी नावाचा सुद्धा संबंध ठेवलेला नव्हता. काँग्रेस तर सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या ह्या परराष्ट्रातील नि स्वराष्ट्रातील लढाऊ कार्यक्रमाला राजद्रोह Sedition, Treason, म्हणून ब्रिटिश लोकांच्यापेक्षाही मोठ्यामोठ्याने निषेधीत राहिली होती. म्हणून प्रार्थना करीत होती!! तथापी त्यांच्यातील काही जहाल नेते महायुद्धात विजय मिळाल्यानंतर हिंदुस्थानला होमरूलचे अधिकार मिळावेत म्हणून मागण्याही करीत होते.

क्रांतीकारकांचा दुर्दम्य आशावाद

शेवटी त्या जर्मनीशी झालेल्या पहिल्या महायुद्धात जर्मनीचा पराजय झाला. तथापी हिंदी क्रांतिकारक पक्षाची तीव्र निराशा झाली नाही. त्यांचा धीर खचला नाही. कारण त्या महायुद्धात जर्मनीचा लढाऊ हात हिंदुस्थानपर्यंत प्रत्यक्षपणे पोचण्याची शक्यता नव्हती हे क्रांतिकारक पुढारी जाणूनच होते. भूमिमार्गाने तुर्कस्थान ते अफगाणिस्थानपर्यंत जर्मन शस्त्रसामग्री नि रणतज्ज्ञ पोचून हिंदुस्थानातील क्रांतिकारकांच्या सशस्त्र उठावणीस यशस्वी साहाय्य देतील हे जवळजवळ अशक्य होते. आणि समुद्र मार्गे तर ते केवळ असंभवनीय होते. कारण ब्रिटन नि अमेरिका ह्यांच्या नौदलांचे अटलांटिक ते बंगालच्या उपसागरापर्यंत अप्रतिहत स्वामित्व होते आणि हिंदुस्थानला अगदी जवळ असलेले आशियातील एकुलते एक बलाढ्या जे जपान ते त्या महायुद्धात इंग्रजांचेच बाजूला मिळालेले होते. ही परिस्थिती आधीपासूनच क्रांतिकारकांनी हेरलेली असल्याने त्या सन १९१४ ते १८ च्या महायुद्धात इंग्रजांच्या शत्रूशी एकजूट करून जितका उपद्रव इंग्रजांना देता आला तितका देऊन , हिंदुस्थानाच्या स्वातंत्र्याचा प्रश्न जागतिक राजकारणातही ब्रिटनला पदोपदी नडेल इतके त्याचे जागतिक महत्व आणि त्याचा ब्रिटिशांना वाटणारा दरारा उत्पन्न करून आणि ब्रिटिशांच्या हिंदी सैन्यामध्ये प्रत्यक्ष बंडे करून सहस्त्रवधि सैनिकांनी उठावे इतकी हिंदी

स्वातंत्र्याची आंच नि ब्रिटिशांचा विद्रोह फैलावून हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्यप्राप्तीच्या मार्गावरील जो परिणामकारक नि शेवटच्या यशास हटकून पोचणारा टप्पा हिंदी क्रांतिकारक पक्षास गाठता आला त्यामुळे त्यांचा उत्साह उलट दुणावून पुढच्या अशाच कोणत्यातरी महायुद्धात ब्रिटिश सत्ता पेचात आली तर आपण तिला खिळखिळी करून हिंदुस्थानचे स्वातंत्र्य मिळवू शकू अशी त्या हिंदी क्रांतिकारक पक्षाला दुर्दम्य आशा वाटू लागली.

इतिहासरक्षणाचे श्रेय शत्रू पक्षाला

आपणांपैकी कोणास किंवा एखाद्या प्रामाणिक इतिहासकारकास त्या पहिल्या जर्मन-ब्रिटिश महायुद्धातील सशस्त्र क्रांतिकाराकांच्या गुप्त ज्वालाग्राही नि जागतिक खटाटोपांचा वृत्तान्त जर मी वर केलेल्या नुसत्या त्रोटक रुपरेषेपेक्षा अधिक विस्तारने वाचावयाचा असेल तर त्यांनी हिंदी क्रांतिकारकांच्या शत्रूस्थानी असलेल्या ब्रिटिश सत्तेनेच प्रसिद्ध केलेला रौलॅट कमिशनचा रिपोर्ट हा ग्रंथ तरी अवश्य वाचावा. सशस्त्र क्रांतिकारकांविषयी उल्लेख करण्यासही आमचे बहुतेक स्वदेशी ग्रंथकार थरकापत होते आणि स्वतःस 'अहिंसक पक्षीय' समजत असत नि हुतात्म्याचें नामोल्लेखही करणे 'पाप' समजत असत नि अद्यापही समजतात. त्यामुळे क्रांतिकारक आंदोलनाचा काही तरी साधार इतिहास जो आज जिवंत राहू शकला आहे तो तितका तरी जिवंत ठेवण्याचे श्रेय रौलॅट रिपोर्टासारखी राज्यीय प्रतिवृत्ते ज्या ब्रिटिश प्रसिद्धी विभागाने छापली त्या आमच्या परकिय शत्रूपक्षालाच दिले पाहिजे.

पहिले महायुद्ध सन १९१८ मध्ये संपल्यानंतर दुसर्या महायुद्धाची संधी येईतो सशस्त्र क्रांतिकारक पक्ष स्वस्थ बसलेला नव्हता. पहिल्या प्रगतीने उत्साहित होऊन त्याच दिशेने त्यांनी अधिक व्यापक प्रमाणावर चळवळी सतत चालविल्या तिकडे जपान, चीन, अमेरिका, मेक्सिकोपासून ते युरोपातील स्वित्झर्लंड, जर्मनी, स्वीडन, ते इराण, अफगाणिस्थान पर्यंतच्या सर्व परराष्ट्रीय राजधान्यांतून ते विखुरलेले क्रांतिकारकांचे ग ट ब्रिटिश विद्रोह फैलावीत राहिले. त्यांचा तो जागतिक उपद्रव हाणून पाडण्यासाठी ब्रिटिशांनीही सारख्या संत्रास सोसावा लागला. इकडे प्रत्यक्ष हिंदुस्थानात तर त्या क्रांतिकारकांच्या गुप्त संस्थांनी ब्रिटिश सत्तेचा सशस्त्र प्रतिकार करण्यासाठी नि सैन्यात ब्रिटिश विद्रोह फैलावण्यासाठी ब्रिटिश अधिकार्यांसना वेचून वेचून ठार माण्याचा, त्यांची कोषागारे लुटण्याचा आणि काही प्रसंगी तर ब्रिटिशांच्या शस्त्रागारांवरच धाड घालून शस्त्रास्त्रेही लुटून नेण्याचा नुसता धुमाकूळ उडवून दिला. त्याचे सविस्तर वृत्त सांगण्याचा काही हा प्रसंग नाही आणि ह्या व्याख्यानात आता वेळही उरला नाही. तथापी त्याची रुपरेखा तरी ध्यानात येण्यासाठी भगतसिंग-राजगुरूंची प्रकरणे; काकोरीच्या संन्याल, बिस्मिल प्रभृती हुतात्म्यांचे पराक्रम; आनंदसिंग, सूर्यसेन प्रभृतिंनी लुटलेले चित्तांगागचे ब्रिटिश शस्त्रागार , ठिकठिकाणच्या ब्रिटिश गव्हर्नरांवर क्रांतिकारक वीरांनी केलेले गोळीबार इत्यादी व्यक्तींचा नि कटांचा नुसता

नामोल्लेखही त्या पहिल्या महायुद्धानंतरच्या काळात क्रांतिकारकांनी हिंदुस्थानात जो सशस्त्र रक्तपाती धुमाकूळ घातला त्यांची कल्पना आपल्या डोळ्यासमोर उभी करण्यास पुरेसा आहे.

स्वातंत्र्यप्राप्तीची दुसरी संधी

शेवटी ज्या कोणाच्या तरी ब्रिटिश सत्तेच्या जिवावरच उठणार्याक दुसर्याआ एखाद्या महायुद्धाच सुवर्ण संधीकडे हिंदी क्रांतिकारक टक लावून बसले होते ती संधी एकदाची आली!

सन १९३९ मध्ये ब्रिटनविरूद्ध जर्मनीचे दुसरे जागतिक महायुद्ध भडकले. हिंदुस्थानातील नि हिंदुस्थानाबाहेरील सार्याे हिंदी सशस्त्र क्रांतिकारक पक्षांनी ही पुन्हा आलेली महासंधी साधण्यासाठी लगोलग कंबर कसली. पहिल्या महायुद्धातील जी रणयोजना आखलेली होती आणि जे सामरिक अनुभव आलेले होते त्यांपासून स्फूर्ति घेऊन नि नवीन परिस्थितीस जुळणारे अवश्य ते ते पालट करून तोच डाव क्रांतिकारकानी ब्रिटिशांविरूद्ध पुन्हा टाकला. हिंदुस्थानबाहेर उरलेले नि आता अनुभवाने नि वयानेही वृद्ध झालेले परराष्ट्रातील हिंदी क्रांतिकारक, जर्मनीची रणदेवताच बनलेल्या हिटलरच्या पक्षास उघडपणे मिळाले नि आपआपल्या ठिकाणी ब्रिटिश विद्रोही उठाण्या करू लागले. क्रांतिकार्यात मुरलेल्या सरदार अजितसिंगासारख्या पुढार्यां नी ब्रिटनशी युद्ध पुकारलेल्या इटलीत उतरून नि इटलीचा प्रख्यात सर्वेसर्वा जो मुसोलिनी त्याच्याशी त्याने हिंदी स्वातंत्र्यासाठी सर्व प्रकारचे नि शक्य ते ते रणसाहाय्य द्यावे अशी बोलणी चालविली आणि मुसोलिनीनेही ती मान्य करून हिंदी सैन्यातील सहस्त्रावधी हिंदी सैनिकांना शस्त्रास्त्रे पुरवून दिले. जर्मनीत हिटलरनेही तीच व्यवस्था केली. ह्या क्रांतिकारक पुढार्यांच्या हाती सोपवून दिलेल्या जर्मनी, इटली प्रभृति ठिकाणच्या सहस्त्रावधी हिंदी सैनिकांचे मनात ब्रिटिश विद्रोह नि स्वदेशास्वातंत्र्यप्रेम चेतवून त्यांचे एक कसलेले भारतीय मुक्तिसैन्य उभारण्याचे आणि हिंदुस्थानवर चढून येण्याचे क्रांतिकारक युद्धकारण परराष्ट्रात पुन्हा नेटाने चालू झाले.

तथापी ही भारतीय क्रांतिसैन्याची चढाई , जर्मनी, इटलीसारख्या त्या दुसर्या महायुद्धात विजयामागून विजय मिळवीत आलेल्या नि ब्रिटिशांना सळो का पळो करून सोडणार्यात प्रबळ राष्ट्रांचे सशस्त्र साहाय्य मिळत असताही,- भूमिमार्गाने हिंदुस्थानावर होणे हे पहिल्या महायुद्धात जसे दुर्घट होते तसेच या दुसर्या महायुद्धात दुर्घटच होते.

रासबिहारी बोस

परंतु ह्या दुसर्याध महायुद्धात भारताच्या सुदैवाने पहिल्या महायुद्धात न घडलेली अशी एक अत्यंत अनुकूल युद्धघटना घडून आलेली होती. ती ही की ज्या प्रबळ राष्ट्राचा हात हिंदुस्थानच्या सीमेला सहजी पोचत होता तोब अशियातील जपानही जर्मनी आणि इटलीप्रमाणचे ब्रिटिश-अमेरिकेशी युद्ध छेडील असा उत्कट संभव दिसू लागला. त्यातही ह्या

संभावनीय संधीचा पुरेपूर लभ घेऊ शकणारा , त्या दिशेने ज्याने जपानात अनेक वर्षे निर्वासिताचे जीवन कंठीत असता क्रांतिप्रयत्न अखंडपणे चालविले होते आणि ज्याने जपानमध्ये वरिष्ठ राजकारणात नि सेनाधिकार्यां तही संधान जुळवून ठेवले होते असा एक हिंदु क्रांतिवीर जपानातच विद्यमान होता. त्याचे नाव होते रासबिहारी बोस!!

रासबिहारी बोसांची नि माझी उभ्या जन्मात प्रत्यक्ष भेट होऊ शकली नाही. आता तर ते दिवंगतही झालेले आहेत. मी सन १८९९ मध्ये क्रांतिकार्यात पडल्यानंतर कित्येक वर्षांनी रासबिहारी बाबू क्रांतिपक्षात शिरले होते. अभिनव भारताच्या इंग्लंडमध्ये घडलेल्या अनेक धाडसी क्रांतिकारक रणकृत्यांची सर्वत्र खळबळ उडवून देणारी वृत्ते त्यांच्याही मनोवृत्तींना पेटवीत राहिलेली होती. त्यामुळे पुढे ज्या वेळी त्यांनी माझ्याशी पत्रव्यवहार चालू केला त्या वेळी ते मला त्यांचे एक स्फूर्तिस्थान मानीत असल्याचे स्पष्टपणे लिहित असत. आता तर त्यांच्या मोठमोठ्या क्रांतिकार्यांची माहिती सर्वश्रूतच झालेली आहे. प्रत्यक्ष रौलॅट रिपोर्टमध्येही ब्रिटिश शासनाने ती ग्रंथिली आहे. माझी अंदमानातून आणि रत्नागिरीच्या स्थानबद्धतेतून सन १९३७ मध्ये सुटका झाल्यानंतर त्यांनी प्रथम मला उद्देशून एक अनावृत्त पत्र वृत्तपत्रात प्रसिद्धविले. नंतर ते मलाही व्यक्तिशः पत्रे टाकू लागले. माझ्या सैनिकीकरणादि सशस्त्र क्रांतिच्या कार्यक्रमाशी नि धोरणाशी ते पूर्णपणे सहमत होते. ब्रिटिशांच्या हिंदी सैन्यामध्ये ब्रिटिशविद्रोही भावना चेतवून सैनिक क्रांतिकारक उठावणी करण्यासाठी त्यांनी पहिल्या महायुद्धाच्याच आगेमागे पंजाब प्रांतात केलेले प्रयत्न इत्यादी त्यांच्या क्रांतिकार्यांना मी कालच्या नि आजच्या व्याख्यानात आधीच निर्देशिले आहेच.

पुढे मी हिंदुमहासभेचा अध्यक्ष झाल्यानंतर बंगाल पंजाबपर्यंत ठिकठिकाणी असलेले अनेक पुरातन क्रांतिकारकही जसे हिंदुमहासभेत आल त्याचप्रमाणे रासबिहारी बाबूंनी जपानमध्ये हिंदुसभा स्थापिली नी स्वतःच तिचे अध्यक्षपद स्वीकारले. त्यांनी माझ्या काही भाषणांना आणि संक्षिप्त चरित्रालाही जपानी पत्रांतून प्रसिद्धी दिली होती. हिंदुमहासभेच्याविषयी ते अधून मधून जी पत्रे मला धाडीत त्यातून त्या हिंदु संघटन विषयाच्या पडद्याआडून जपानमध्ये ते करीत असलेल्या क्रांतिकारक चळवळींचेही वृत्त सांकेतिकपणे कळवीत असत. युरोपात जेव्हा हे दुसरे ब्रिटिश जर्मन महायुद्ध चालू झाले तेव्हापासून माझ्यावर नि त्यांच्यावरही ब्रिटिश हेरांची वक्रदृष्टि अधिकच कडकपणे वळल्यामुळे त्यांच कधीमधी येणारी वरील पत्रेही टपालाने येण्याचे बंद झाले. परंतु एकदा दोनदा रासबिहारी बाबूंनी कोणच्या मार्गाने काय की , पण दोघा बौद्ध भिक्षूंच्या हाती मला दोन पत्रे धाडली. हे बौद्ध भिक्षू मुंबईतच असणार्या एका लहानशा बुद्ध विहारात उतरलो आहो असे म्हणाले. त्यापैकी पहिल्या पत्रात ह्या दुसर्या महायृद्धात जर्मन इटली नि जपानशी संधी करून मागील महायुद्धाप्रमाणेच त्यांच्या द्रव्यांच्या , शस्त्रास्त्रांच्या नि सेनानींच्या साहाय्याने भारतीय क्रांतिसैन्य उभारले जात आहे , तिकडेही सज्जता असावी असे सुचविलेले होते. मी लेखी काहीच उत्तर न देता तोंडी विचारले होते की , ‘ब्रिटिशांच्या विरूद्ध स्वतः जपान युद्ध पुकारणार आहे हे नक्की आहे का ? जर्मन विजयाची लाट

प्रबळपणे चढती आहे तोवरच जपान उठेल तर लाभ. ’ रासबिहारींच्या दुसर्याळ पत्रात स्पष्टपणे उत्तर आले की चालू वर्षीच्या (सन १९४०च्या) आत बाहेर जपान ब्रिटिशंविरूद्ध युद्धघोषणा करणार हे निश्चित दिसते. रासबिहारींचे हे दुसरे पत्र सन १९४० च्या एप्रिल महिन्यात आगेमागे मला मिळाले होते. परंतु, त्यानंतर ते बौद्ध भिक्षु पुन्हा काही माझ्याकडे आले नाहीत. ते आपण होऊन नाहीसे झाले किंवा त्यांना ब्रिटिश शासनाने हेरगिरीच्या संशयाखाली पकडून नेले ते मला काहीच माहीत नाही.

ह्या दुसर्याड महायुद्धाची संधी साधून ब्रिटिशांविरूद्ध क्रांतियुद्ध पेटविण्यासाठी मी प्रकटपणे सैनिकीकरणाची चळवळ देशव्यापी प्रमाणावर तत्काल हाती घेतली. ह्या कामी हिंदुमहासभेत शिरलेल्या अनेक पूर्वीच्या क्रांतिकारक पुढार्यांचा नि डॉ. मुंजे प्रभृति हिंदुसभेच्या दूरदर्शी नि राजकारणपटू पुढार्यांचा पूर्ण पांठिंबा होताच. तेव्हा हिंदुमहासभेच्या अखिल भारतीय संघटनेनेच ही सैनिकीकरणाची प्रकट चळवळ हाती घ्यावी असे ठरले.

दोघेही गट साम्राज्यवादी आहेत

सन १९३९ मध्ये महायुद्ध आरंभ होताच काँग्रेसच्या पुढार्यांनी ब्रिटन, फ्रान्स, प्रभृतिंचा पक्ष हा लोकसत्ताक असल्याने आणि त्यांची घोषणा To Save Democracy in the World ही असल्याने ब्रिटिशांच्या पक्षास उचलून धरण्याचे ठरविले आणि हिटलर , मुसोलिनी प्रभृति ब्रिटिशांच्या शत्रूपक्षास दुसर्याSची राष्ट्रे जिंकण्याची राक्षसी महत्वकांक्षा धरणारा आक्रमक नि आततायी पक्ष ठरविले. परंतु हिंदुमहासभेने मात्र माझ्या धोरणास उचलून धरून असा कचकचीत ठराव दुसरे महायुद्ध चालू होताच केला की ब्रिटन प्रभृति राष्ट्रांची जूट जे म्हणत आहे की जगातील लोकसत्तेच्या नि स्वातंत्र्याच्या संरक्षणार्थच काय ते आम्ही महायुद्धात उतरलो आहोत आणि हिटलर, मुसोलिनी प्रभृति ब्रिटनच्या शत्रूंची महायुद्धातील फळी मात्र स्वतःचे साम्राज्य जगावर लादणार्या, आक्रमकांची नि आततायांची आहे, त्या ब्रिटनच्या घोषणेवर आमचा लवलेश विश्वास नाही ह्या महायुद्धात पडलेली ब्रिटनपक्षीय आणि जर्मन पक्षीय सर्वच राष्ट्रे आपआपल्या स्वार्थासाठी लढत असून दोघेही सारखेच साम्राज्यवादी आहेत. ब्रिटन , फ्रान्स प्रभृति ज्या राष्ट्रांची साम्राज्ये आज विस्तारलेली आहेत ती त्यांची साम्राज्ये नष्ट होऊ नयेत म्हणून लढत आहेत आणि जर्मन , इटली प्रभृति ज्या राष्ट्रांची तशी साम्राज्ये आज नाहीत ते तशी साम्राज्ये संपादण्यासाठी लढत आहेत. अशा वेळी कोणाचा पक्ष घ्यावा हा तत्वाचा प्रश्न नाही. हिंदुस्थानच्या राष्ट्रीय हिताच्या दृष्टीने ज्या परिस्थितीत जे धोरण शक्य असेल , ते अवलंबिणे हेच इष्ट होय. ह्या स्वतत्र दृष्टीने आजच्या हिंदुस्थानच्या अंतर्गत परिस्थितीत हिंदुस्थानच्या रक्षणासाठी आणि भविष्याकालीही हिंदुस्थानच्या स्वराज्याच्या आकांक्षा पूर्ण करण्यासाइी ते अत्यंत उपयुक्त नि व्यवहार्य साधन ठरणारे आहे ते सैनिकीकरणाची चळवळ हेच होय. यास्तव ब्रिटिशांच्या हिंदी सैन्यात शक्य तितक्या हिंदूंनी भरती व्हावे , प्रत्यक्ष युरोपीय युद्धक्षेत्रात

लढण्याचे शिक्षण घ्यावे आणि हिंदुस्थानच्या रक्षणासाठी शस्त्रसज्ज व्हावे. या कामी नि एवढ्यापुरते ब्रिटिश सत्तेशी हिंदुस्थानातल्या हिंदुस्थानात सहकार्य करण्यास हिंदुमहासभा सिद्ध आहे. अशा आशयाचा ठराव , त्या परिस्थितीत हिंदुमहासभेसारख्या अखिल भारतीय प्रकट संस्थेला जितक्या नैर्बंधिक (Legal) मर्यादेत करणे भागच होते तितकी मर्यादा सांभाळून योजलेल्या शब्दात हिंदुमहासभेने केला.

कित्येक शतकानंतर ब्रिटनच्या भूमीवर झालेला शत्रूंचा मारा

इंग्लंडवर ह्या दुसर्याभ महायुद्धात पहिल्या महायुद्धापेक्षाही महत्तर संकट कोसळलेले होते. ज्या समुद्राच्या परिघामुळे नेपोलियनसारख्याला प्रत्यक्ष इंग्लंडवर मारा करता आला नाही तो इंग्लंडभोवतालचा समुद्राचा खंदक निरुपयोगी ठरून , आपल्या नव्या नि प्रचंड विमानांच्या तांड्याने, नव्या नि भयंकरतम अस्त्रांचा मारा प्रत्यक्ष लंडन नगरावरही करून हिटलरने ब्रिटिश जनतेला सळो का पळो करून सोडले. कित्येक शतके ब्रिटनच्या भूमीवर परशत्रूच्या शस्त्रांचा मारा होऊन घराघरांच्या दाराशी रणक्षेत्रे आलेले , स्वकीयांच्या रक्ताचे पाट वाहिलेले, नगरेच्या नगरे शत्रूच्या अस्त्रंच्या प्रचंड स्फोटाने अग्नित गुरफटून गेलेली आणि भूकंपाप्रमाणे धक्के बसून कोलमडून गेलेली अशी स्वदेशाचीच दुरवस्था ब्रिटिश जनतेने पाहिलेली नव्हती. हिटलरच्या वैमानिक मार्यांमुळे ती दुर्दशा ब्रिटिशांच्या बायकामुलांनासुद्धा त्या काळी प्रत्यक्ष नि प्रथमच अनुभवावी लागली. युरोपातील ह्या भयंकर संकटापासून स्वतःच्या देशाचे संरक्षण करण्यासाठी ब्रिटनला जगभर विखुरलेले आपले जे जातिवंत ब्रिटिश सैन्य ते शक्य तितक्या मोठ्या प्रमाणत युरोपामध्येच आणावे लागले. आणि साम्राज्याच्या नि महायुद्धाच्या इतर रणक्षेत्रांत शत्रूपक्षीय जर्मन गटाशी लढण्यासाठी शक्य तितक्या हिंदी सैन्याला, इराण, आफ्रिका ते युरोप पर्यंतच्या रणभूमीवर आणणे भाग पडले. त्यामुळे हिंदुस्थानातील ब्रिटिश अधिकार्यांरनी हिंदी लोकांना भूदल , नौदल नि विमानदलातील सैन्यात भरती करण्यासाठी आटोकाट प्रयत्न चालविले. त्याचवेळी हिंदु महासभेने सैनिकीकरणाचा, मी आतच सांगितलेला ठराव केल्याने आणि हिंदु लोकांनी सैन्यात शिरावे ह्यासाठी भारतव्यापी प्रचार आरंभिल्या ने हिंदुमहासभेचा अध्यक्ष म्हणून मला व्हॉइसरॉयने भेटीस बोलाविले , त्या भेटीत मी स्पष्ट सांगितले की , ‘तुमच्या ब्रिटिशसत्तेला ब्रिटिश हिताच्या दृष्टीने हिंदी सैन्याची आवश्यकता वाटते आणि आम्हाला हिंदु हिताच्या दृष्टीनेही शक्य तितक्या मोठ्या प्रमाणात हिंदु लोकांची भरती हिंदी सैन्यात व्हावी याची आवश्यकता वाटते आहे. तेव्हा ह्या उभयमान्य कार्यापुरते आपले नि आमचे सहकार्य ह्या महायुद्धात अवश्य होऊ शकेल. हिंदी सैन्यात , हिंदु लोकांना कमिशने मिळत नाहीत ती अट रद्द व्हावी. काही हिंदु जातींवर (Unlisted) बिनसैनिकी असा वाह्यात छाप मारून त्यांना हिंदी सैन्यात आजवर घेतले जात नसे , तो भेदही रद्द व्हावा; ह्या नि अशा मी सुचविलेल्या सुधारणा करण्याचे व्हॉइसरॉयने तत्परतेने मान्य केले आणि

जातिप्रांतनिर्विशेष हिंदु सैनिकांची सैन्याच्या तिन्ही दलांत भरती करण्यासाठी हिंदुमहासभेचे सहकार्य आपणास अभिप्रेतच आहे असे आश्वासन दिले.

आधी सैनिक शिक्षण तर घ्या!

पहिल्या महायुद्धात लोकमान्य टिळकांनी याहीपेक्षा थोड्या सवलती मागितल्या होत्या. पण त्याही ब्रिटिश शासनाने दिल्या नव्हत्या. तरीही टिळकांनी सैन्यात हिंदी लोकांनी भरती व्हावे म्हणून पूणे प्रभृती ठिकाणी सभा घेऊन नि लेख लिहून प्रचार चालविला होता. आता तर ब्रिटिश व्हॉइसरॉयला ब्रिटिशांच्याच अडचणीमुळे पूर्वी नाकारलेल्या आणि मी मागितल्या त्या त्या नव्याही सुविधा देणे भाग पडले होते. त्यातही मी केवळ हिंदुनाच सैन्यात भरती करण्याचा प्रयत्न करण्याचे आश्वासन दिले होते. त्यासही व्हॉइसरॉयांनी विरोधिले नाही. ह्या सर्व अनुकूल परिस्थितीचा पुरेपूर लाभ घेण्यासाठी मी , डॉ. मुंजे नि इतर काही जुन्या क्रांतिकारक हिंदुमहासभेतील पुढार्यांनी सार्याम प्रांतातून दौरे काढून सैनिक प्रचाराचा असा धोशा चालविला की हिंदूनो सैन्यात शिरा! महायुद्धाच्या युरोपियन रणक्षेत्रातही आपला पराक्रम गाजवून अद्ययावत् युद्धशिक्षण घ्या! आपल्या देशाला तेच पुढे हितकारक ठरणारे आहे! माझ्या काही सभातून ब्रिटिश सैनिकी अधिकारीही स्वतः उपस्थित असत. त्यांच्या समक्ष सुद्धा मी त्या त्या प्रचंड हिंदु सभांतून सांगे की आज ब्रिटिश सैन्यात भरती होऊन का होईना ही अपूर्व संधी साधून प्रथम जो शस्त्रसंभार मिळतो आहे तो तर हातात घ्या! अद्ययावत् युरोपियन रणे सुद्धा कशी लढावयाची ती तर लढण्यास शिका. मग उद्या त्या शस्त्रांचा रोख नि नेम कोणावर नि कुठे धरावयाचा ते उद्याचे उद्या बघता येईल!

जरी हिंदुमहासभेत नावाने हिंदु सैनिकीकरणाचे आंदोलन चालले होते, तरी ते वस्तुतः होते अभिनव भारताचेच! सशस्त्र क्रांतिकारक राजनीतीचेच! त्याच्या यशाविषयी एकच गोष्ट सांगणे इथे पुरे आहे की महायुद्धाच्या पहिल्या दोन वर्षांच्या आत दिल्लीच्या केंद्रीय विधिमंडळात संरक्षण मंत्र्यांनी आमच्या एका प्रश्नास उत्तरितांना स्पष्टपणे सांगितले की , जगातल्या बहुतेक रणक्षेत्रात हिंदी सैन्य लढत आहे. हिंदी सैन्यात भूदल, नौदल, विमानदल मिळून सध्या शेकडा ६५ हिंदू असून, शेकडा ३० ते ३२ मुसलमान आहेत. म्हणजे आमच्या हिंदु सैनिकीकरणाच्या चळवळीमुळे पूर्वी ज्या हिंदी सैन्यात शेकडा ३५ ही हिंदु नव्हते , तेथे हिंदुची संख्या शेकडा पासष्ट झाली! आणि सैन्यातील मुसलमानांची संख्या शेकडा साठपासष्टावरून शेकडा ३०-३२ वर आली. Militarise Hindudom ह्या घोषवाक्याचीच ही यशस्वी फलश्रुती होती.

सुभाषचंद्र बोसांची अवचित भेट

योगायोगाने ह्याच संधीस दि. २२ जून सन १९४० ह्या दिवशी त्या वेळचे देशगौरव आणि आताचे नेताजी सुभाषचंद्र बोस हे अकस्मात् सावरकर सदनात येऊन मला भेटले. ह्या भेटीचा वृत्तांन्त माझ्या काही निकटस्थ सहकार्यसना जरी ठाऊक असला तरी त्याचा प्रकट सभेत असा उच्चार हा मी प्रथमच आणि हेतुपूर्वक करीत आहे. आणि तोही ह्या व्याख्यानातील सूत्रापूरताच अगदी त्रोटकपणेच! सुभाषबाबू मुंबईला मुख्यतः हिंदु मुसलमानांच्या एकीचा प्रश्न नित्याचा मिटवून टाकण्यासाठी आलेले होते. वृत्तपत्रात जी भाषा त्या वेळेस वापरलेली मी वाचली तीतच बोलावयाचे म्हणजे , 'बॅ. जिनांची समजूत घालण्यासाठी ते गांधीजींच्याही पुढे चार पावले जाणार होते. (He was going to outbid Gandhiji)

ही वृत्तपत्री भाषा सोडली तर ते स्वतःच मला मनमोकळे हसत हसत म्हणाले, "अहो, मी जिनांना आताच भेटून आलो. पण काय गंमत सांगावी. त्यांनी मला विचारले 'मिस्टर सुभाषबाबू, पण तुम्ही कोणाच्या वतीने तडजोडीची बोलणी करावयास येता आहात ?' मी (सुभाषबाबू) म्हणालो , 'काँग्रेसच्या वतीने '! त्यावर जिना म्हणाले , 'पण तुम्हांला तर काँग्रेसने बहिष्कारलेले आहे. ' मी म्हणालो, 'पण Forward Block वर तरी मी अधिकृत पुढारी आहे की नाही! त्याच्या वतीने मी बोलू शकतो. ' त्यावर जिना म्हणाले, ' परंतु जर तुम्ही मला मुसलमानांचा पुढारी म्हणून , हिंदु-मुसलमानांच्या तडजोडीकरिता भेटत असाल तर हिंदुच्या प्रतिनिधीत्वाचा अधिकार असलेल्या कोणाशी तरी बोलण्यात अर्थ आहे. तुमचा Forward Block स्वतःला हिंदु संस्था म्हणवून घेतो आहे का ? नाही!', मी (सुभाषबाबू) म्हणालो, 'तर मग मी एक हिंदु म्हणून तरी, हिंदु-मुसलमान तडजोडीविषयी बोलू इच्छितो.' त्यावर जिना म्हणाले, ' तर मग तुम्ही प्रथम सावरकरांना जाऊन भेटा! हिंदूंचे प्रतिनिधीत्व ते करू शकतात. व्यक्ति व्यक्तिशी चर्चा करून काय उपयोग ? सावरकर आले तर आपण काही चर्चा करू!' तेव्हा मी (सुभाषबाबू) जिनांचे घरून निघालो नि आपल्याकडे तडक आलो! असे म्हणून सुभाषबाबू एकदा स्वतःच पोटभर हसले! नंतर पुन्हा म्हणाले , 'नाही तर मला आपल्याकडे एकदा यावयाचेच होते या पाळीला. "

साहसी प्रयत्नावाचून स्वातंत्र्य अशक्य

सुभाषबाबूंनी काढलेल्या ह्या हिंदु मुसलमान एकीच्या मुख्य प्रश्नाविषयी मी काय चर्चा केली त्याचा ह्या व्याख्यानाच्या विषयाशी तितकासा संबंध नसल्याने नि वेळेच्या अभावी ते सोडून देतो. इतर सर्व चर्चा टाळून मी त्यांना मुख्य प्रश्न विचारला की , "सगळे आता सोडून द्या! मला इतके सांगा की , चालू महायुद्धच्या संकटांत ब्रिटन सापड ले असता

आपणांसारख्या पुढार्यां नी हिंदुस्थानातल्या हिंदुस्थानात राहून हालवेलचा पुतळा कलकत्त्याच्या मार्गातून उखडून टाकण्याच्या चळवळीसारख्या सापेक्षतः अगदी क्षुल्लक चळवळींपायी ब्रिटिशांच्या बंदिगृहात जाऊन सडत पडण्यात काहीतरी अर्थ आहे का ?” तेव्हा किंचित निराशेच्या स्वरात सुभाष उत्तरले , “जनतेत काहीतरी करून ब्रिटिशांविरूद्ध क्षोम चेतवीत राहिले पाहिजे. नाहीतर करावे तरी काय ?” मी म्हटले, “आपली तळमळ मी जाणतो. पण पुन्हा आपल्यास विचारले की , गव्हर्नर जनरलसुद्धा हे सत्ताधारी सहस्त्रावधी ब्रिटिशप्रपीडक (Tyrants) हिंदुस्थानात राज्य करीत असता हालवेलसारख्या मेलेल्या ब्रिटिश प्रपीडकांचे दगडी पुतळे हलविण्यातच ज्याचा व्यय होतो , तो जनक्षोभही निरर्थकच नाही का? आणि त्यापायी तुमच्यासारख्या पुढार्यााने बंदिवासात पडणे म्हणजे शत्रूला ते हवे तेच नेमके आपण होऊन करणे नव्हे काय? खरे राजकारण म्हणजे शक्य तर शत्रूला बंदिगृहात डांबावे. स्वतःलाच नव्हे! हे पहा , सुभाषबाबू, मी आपल्याला स्पष्टच विचारतो , ‘आपण सशस्त्र क्रांतिकारकांशी सक्रिय नसलात तरी संबंध राखीत आला आहात , आपण गुप्तता राखू शकता. मागेही तुम्ही काँग्रेसचे अध्यक्ष असता आपली माझी एकदा अंतःस्थ भेट झाली होती. तितक्याच विश्वासाने नि त्याच सूत्रास धरून मी आपणास असा आग्रह करू इच्छितो की, सध्या ब्रिटिशांच्या हिंदी सैन्यामध्ये शक्य तितक्या हिंदूची भरती करण्यासाठी हिंदुमहासभेच्या ढालीखाली मी जे सैनिकीकरणाचे भारतव्यापी नि आता बव्हंशी यशस्वी होत चाललेले आंदोलन चालविले आहे ते मूलतः क्रांतिकारक आंदोलन आहे. आपण त्यांच्याविरूद्ध प्रचार करतो तो मी जाणून आहे. आपल्याला वाटले की , त्यायोगे काँग्रेसमधल्या तुम्हालाही मवाळ वाटणार्या इतर पुढार्यांपप्रमाणे मी ब्रिटिशंना मनुष्यबळाचे साहाय्य देत आहे. पण वस्तुस्थिती सांगतो ती ऐका . इथे मी त्यांना पहिल्या महायुद्धातील सशस्त्र क्रांतिकारकांनी जर्मनीशी केलेल्या ‘तुल्यारिमित्र’ संधीची आणि ब्रिटिश हिंदी सैन्यातील जर्मनीच्या हाती पडलेल्या हिंदी सैनिकांतून क्रांतिसैन्य कसे उभारले गेले इत्यादी प्रकरणांची माहिती सांगितली. ती मी या आजच्या आणि कालच्या व्याख्यानात त्रोटकपणे आधीच सांगितली आहे. मी पुढे म्हणालो की , रासबिहारी बोसांचे हे ताजे पत्र पहा. ह्यावरून असे दिसते की जपान ह्या वर्षीच्या आत युद्ध पुकारील असा उत्कट संभव दिसत आहे. जर असे झाले तर आपल्या देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी जर्मनी-जपानच्या अद्ययावत् शस्त्रास्त्रांनिशी नि लढाईत मुरलेल्या सहस्त्रावधी हिंदी सैनिकांनिशी ही हिंदुस्थानवर बाहेरून स्वारी करण्याची कधीही न आलेली सुवर्णसंधी आपणास साधणारी आहे. अशा वेळी स्वदेशत अत्यंत क्षुल्लक नि बोलभांड चळवळींपायी आपल्यासारख्या पुढार्याधने स्वतःच बळेच इंग्लिशांकडून पकडवून घेऊन बंदिवासात बळेच शिरून कुजत पडणे सर्वस्वी हानिकारक आहे. काँग्रेस किंवा तत्सम निःशस्त्र प्रतिकारवादी संस्थेच्या कोणच्याही पुढार्या पेक्षा ब्रिटिश सत्ता आपणासच प्रथमतः पकडण्यास टपलेली आहे. अशा वेळी रासबिहारीसारखे अनेक सशस्त्र क्रांतिकारक पुढारी जसे हिंदुस्थानातून ब्रिटिशांच्या हातावरी तुरी देऊन जपान जर्मनी येथे निसटून गेले तसे आपणही तत्काल हुलकांडी देऊन निसटून

जावे. तिकडे इटली , जर्मनीच्या हाती पडलेल्या सहस्त्रावधी हिंदी सैनिकांचे पुढारीपण उघडपणे स्वीकारावे. हिंदुस्थानच्या संपूर्ण स्वातंत्र्याची प्रकट घोषणा करावी आणि जपान युद्धात पडताच साधेल त्या मार्गाने बंगालच्या उपसागरातून म्हणा किंवा ब्रम्हदेशातून म्हणा, हिंदुस्थानातील ब्रिटिश सत्तेवर बाहेरून स्वारी करावी. असा काही तरी सशस्त्र नि साहसी पराक्रम केल्यावाचून आपण हिंदुस्थान स्वतंत्र करू शकणार नाही. असा पराक्रम नि साहस करण्यासाठी जी दोन तीन माणसे आज मला समर्थ दिसतात त्यात आपण एक आहात. त्यातही माझा आपणावरच डोळा आहे!"

इतके बोलून मी थांबलो. सुभाषबाबू कोणत्या तरी विचाराच्या तंद्रीत मनुष्य खाली पाहत बसतो तसे काही वेळ स्तब्धपणे खाली पाहत बसले. मी केलेल्या सूचनेवर त्यांनी झटपट काहीतरी हो किंवा ना म्हणावे असा माझा कोणताही आग्रह नाही हे दर्शविण्याकरिता मी मध्येच तो विषय अगदी सोडून देऊन त्यांच्या My Strange Iliness ह्या लेखाचा विषय काढला. पण तेच होऊन मला म्हणाले , "मी आता प्रथम कलकत्त्याला जाऊन तेथे काय घडत ते पाहतो आणि मग माझा पुढचा नक्की कार्यक्रम कोणता तो ठरवीन. इकडे आल्यास, आपल्याला पुन्हा भेटेनच," यापेक्षा ह्याविषयी अधिक उलगडा मी विचारला नाही. त्यांनी केला नाही.

थोडच दिवसांत सुभाषबाबू कलकत्त्याला गेले आणि जाताच पुतळा प्रकरणी पकडले जाऊन बंदिगृहात टाकले गेले म्हणून अपेक्षित बातमी आली.

बंदिगृहात पडल्यानंतर मात्र त्यांच्या मनातील हिंदु मुस्लिम ऐक्य , हालवेलचा पुतळा प्रभृति पूर्वीचे जे काय असतील नसतील ते सारे सापेक्षतः क्षुल्लक नि वायफळ कार्यक्रम झिडकारले जाऊन त्यांचे सारे प्रयत्न बंदिवासातून कशी सुटका करून घेऊन जर्मनी-जपानकडे निसटून जाण्याचे साहस करण्यातच केंद्रित झाले , हे आता प्रसिद्ध नि सुप्रसिद्ध झालेल्या सर्व वृत्तांवरून उघडच आहे. त्यांनी बंदिवासात अन्नत्याग केला. ब्रिटिश शासनाच्या मानहानि करणार्यांह अटी मानूनही पण सुटका करून घेतली आणि नंतर पुन्हा बंदिगृहाकडे परतण्याआधीच अत्यंत धाडसाने नि कौशल्याने ते ब्रिटिश सत्तेच्या हातावर तुरी देऊन हिंदुस्थानातून निसटले!"

(जर जर्मन प्रभृति ब्रिटिश शत्रूंच्या राष्ट्रात जाऊन तेथील पाडाव झालेल्या सहस्त्रावधी हिंदी सैनिकांतून सहस्त्र क्रांतिकारक मुक्तिसैन्याची उभारणी करण्याचा बेत सुभाषबाबूंच्या मनात वीर सावरकरांची भेट होण्यापूर्वीच ठरलेला असता तर इंग्रजांच्या हातून परराष्ट्रात निसटून जाण्यासाठी ज्यावेळी ते स्वतंत्र होते त्या वेळीच त्यांना अधिक सुलभपणे यत्न करता आला असता आणि त्यांच्यासारख्या चाणक्ष पुढार्यांळनी हालबेलच्या पुतळा प्रकरणासारखा क्षुद्र गोष्टीपायी स्वतःवर जाणून बुजून बंदिवास ओढवून घेण्याचा वेडेपणा कधीही केला नसता! यावरून वीर सावरकरांच्या भेटीत त्यांनी केलेल्या गंभीर सूचनेमुळेच परराष्ट्रात निसटून जाऊन क्रांतिकार्याची धुरा अंगावर घेण्याची कल्पना नि स्फूर्ति नेताजी सुभाषचंद्रांना झाली असली पाहिजे हे स्पष्ट होते.- संपादक)

हिटलर मुसोलिनिशी संधी

“जर्मनीत पोचताच सुभाषबाबूंनी उघडपणे मुसोलिनीशी तुल्यारिमित्र संधी करून ब्रिटिशांच्या विरूद्ध भारतीय स्वातंत्र्ययुद्धाची घोषणा कशी केली , इटली जर्मनीच्या हाती पडलेल्या सहस्त्रो ब्रिटिश हिंदी सैनिकांना जर्मनीच्या अद्‌ययावत्‌ शस्त्रास्त्रांनी सुसज्ज करून भारतीय क्रांतिसेना कशी उभारली , जर्मन पाणबुडीतून ते जपानने जिंकून घेतलेल्या सिंगापूरला कसे गेले , सिंगापूरहून ब्रिटिश सेनानी पळून गेल्यामुळे तिथे उरलेल्या शस्त्रास्त्रांच्या अपार ब्रिटिश हिंदी सैन्यातील साठासुद्धा तेथील ४० ते ५० सहस्त्र हिंदी सैन्याने जपानच्या पाठिंब्यामुळे रासबिहारी बोसांच्या नेतृत्वाखाली हिंदुस्थानला मुक्त करण्यासाठी क्रांतिसैन्य कसे उभारले, सुभाषबाबू तेथे पोचताच त्याच सैन्याचे सर सेनापति होऊन त्याच शस्त्रबळाच्या आधारावर त्यांनी हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्याची जागतिक घोषणा करून स्वतंत्र हिंदुस्थानचे अस्थायी राज्य शासन (Provisional Govenment) कसे स्थापिले आणि सिंगापूरहून ‘चलो दिल्ली ’ची समरगर्जना करीत हे क्रांतिसैन्य ब्रम्हदेश ओलांडून थेट आसामच्या दाराशी भिडून ब्रिटिश सैन्याशी रणक्षेत्रात कसे लढत राहीले ते सर्व वृत्त आता आपण सर्वांना काही अंशी तरी विदित झालेलेच आहे.

सैनिकीकरणामुळे स्वातंत्र्यसेनाला सैनिक मिळाले

याच मध्यंतरांत हे जे पन्नास साठ सहस्त्रांचे हिंदी सैन्य अद्‌ययावत्‌ शस्त्रास्त्रांसह सुभाषबाबूंना उभारता आले ते कधी हिंदुस्थानात ब्रिटिश सैन्यात सहस्त्रवधि हिंदु सैनिकांची भरती करणार्यात आमच्या सैनिकीकरणाच्या आंदोलनामुळे शक्य झाले ही गोष्ट सुभाषबाबूनी स्वतःच प्रकटपणे घोषित केली. सिंगापूर येथील ‘आझाद हिंद’ नभोवाणीवरून सन १९४४ च्या जूनच्या २५ व्या दिनांकास प्रक्षेपित झालेल्या भाषणात सरसेनापति सुभाषबाबू म्हणाले , “ When due to misguided political whims and lack of vision almost all the leaders of congress party have been decrying all the soldiers in Indian Army as mercenanries, it is heartening to know that Veer Savarkar is fearlessly exhorting the youtha of India to enlist in the Armed Forces. These enlisted youths themselves provide us with trained men and soldiers for our Indian National Army. “

काँग्रेसमधील बहुतेक अदूरदर्शी पुढारी ब्रिटिश हिंदी सैन्यास केवळ भाडोत्री नि पोटबाबू म्हणून सारखे निंदीत असता ही उत्साहदायी गोष्ट आहे की , वीर सावरकर निर्भयपणे हिंदी तरुणांना सशस्त्र सैन्यात शिरा म्हणून सारखे उत्तेजित आहेत. ब्रिटिश हिंदी सैन्यात शिरलेल्या ह्याच हिंदी तरुणांतून आज आमच्या हिंदी राष्ट्रीय सैन्याला , I. N. A. ला,

समकलेत प्रवीण नि मुरलेल्या प्रशिक्षितांचा (Trainded men चा) नि सैनिकांचा पुरवठा होत आहे.

बाहेरून ह्या क्रांतिकारक I. N. A. चे शस्त्रसज्ज सैनिक ब्रिटिशवर चालून येत असताच हिंदुस्थानच्या आतही निःशस्त्रवादी नि अहिंसक म्हणविणार्या. काँग्रसने निःशस्त्र प्रतिकाराचा उठाव केला. Quit India but keep your army here ही त्यांची प्रकट घोषणा होती! ब्रिटिशांनो , हिंदुस्थान सोडा पण तुमचे सैन्य मात्र हिंदुस्थानातच ठेवा! ' ही कॉग्रेसची घोषणा जरी वदतो व्याघाताचे उत्कृष्ट उदाहरण होते. तरी सुदैवाने जनतेला त्यातील Quit India एवढा पूर्वार्धच काय तो ऐकू आला नि समजला , पण Keep your army here हा बावळट नि भेकड उत्तरार्ध जनतेला नीटसा ऐकू आला नाही नि समजला तर नाहीच नाही. ह्या 'Quit India' च्या काँग्रेसी आंदोलनानेही देशभर मोठी खळबळ उडवून दिली. काँग्रेसमधील शेकडो देशभक्त पुढारी बंदिवासात पडले. त्या त्यांच्या कार्याविषयी नि कष्टांविषयी त्यांचेही यथाप्रमाण आभार आहेतच. पण तुम्हा सर्वांना तो वृत्तान्त माहीतच आहे. म्हणून ह्या व्याख्यानात त्याची पुनरुक्ति न करता ह्या Quit India चळवळीविषयी जी गोष्ट स्वतःस अहिंसक म्हणवून घेणार्या काँग्रेसीय लेखकांकडून जाणून बुजून सांगितली जात नाही ती तेवढी इथे ठळकपणे सांगतो. ती गोष्ट ही की , बंदिवासात जाणे , हरताळ करणे प्रभृति केवळ आत्मक्लेशी नि निःशस्त्र साधनांनी ती चळवळ दडपून टाकण्यासाड़ी सशस्त्र अत्याचार करीत चाललेल्या हिंदुस्थानातील ब्रिटिश अधिकार्यां ना तोड देणे आणि ब्रिटिश सत्तेला हादरा बसले असा परिणामकारक प्रतिकार करणे अशक्य आहे असे अनुभवास आलेल्या काँग्रेसमधील शेकडो नेत्यांनी नि अनुयांयानी शेवटी सशस्त्र क्रांतिकारकांचाच मार्ग पत्करला. त्यांनी पटापट भूमिगत होऊन गुप्तपणे ब्रिटिश सत्तेचा सशस्त्र प्रतिकार चालविला नि एकच रक्तपाती धुमाकूळ उडवून दिला. शेवटी निःशस्त्रवादी काँग्रेसच काही काळ सशस्त्र क्रांतिकारकांची मठी बनली.

हिंदुस्थानशी संधी करण्यास ब्रिटन सिद्ध

"ह्याप्रमाणे एकीकडे हिंदुस्थानात ह्या काँग्रेसमधील सशस्त्र क्रांतिकारकांचाच हा धुमाकूळ आणि दुसरीकडे क्रांतिकारांची हिंदुस्थान मुक्त करण्यासाठी बाहेरून चालून येणारी मोठमोठी सैन्येची सैन्ये यांच्या कात्रीत सापडली असता जपानवर अमेरिकेचा ब्रिटिश सत्ता सापडली असता जपानवर अमेरिकेचा पहिला ॲटम बॉम्ब पडला नि जपान शरण गेला! तिकडे युरोपमध्ये हिटलर-मुसोलिनींचा सपशेल पराजय झाला, अमेरिका, ब्रिटन, फ्रान्स ह्या त्रयीने ते दुसरे महायुद्ध जिंकले!

परंतु ब्रिटनपुरता तरी त्यांचा विजय हा , जिवावरच बेतले होते ते शेपटावर गेले , इतक्याच पुरता होता. ब्रिटन देश जरी वाचला तरी त्या दोन महायुद्धांच्या मार्यावखाली ब्रिटनच्या साम्राज्यशक्तीचा आणि उन्मातपणाचा चक्काचूर झाला. हिंदुस्थानपुरते

बोलावयाचे तर ब्रिटनची त्या महायुद्धाच्या शेवटी अशी स्थिती झाली होती की (१) हिंदुस्थानातील भूदल, नौदल, नि आकाशदल ह्या तीनही विभागातील झाडून सार्या हिंदी सैन्याने ब्रिटिश विद्रोहाचा उठाव केलेला होता. किंवा ते सैन्य तसा उठाव करण्याच्या मनःस्थितीत होते. (२) १८५७ मध्ये हिंदी सैन्य ब्रिटिशसत्तेवर जेव्हा उलटले तेव्हा सहस्त्रवधि जातिवंत ब्रिटिशांचे नवे सैन्य ब्रिटन हिंदस्थानात धाडू शकले आणि त्या विद्रोहाचा नायनाट केला गेला. परंतु महायुद्धाच्या शेवटच्या ह्या काळात जर्मनी , जपान जरी धुळीस मिळाली तरी बोल्शेव्हिक रशियाच्या विजयामुळे ब्रिटनला पाण्यात पाहणारा एक नवीन बलाढ्या शत्रू उत्पन्न झाला ; आणि मित्र म्हणून म्हणविणार्या अमेरिकेच्या हातातला अणुध्वम् (ॲटम बॉम्ब) पाहून त्या मित्राचीही धास्ती ब्रिटनला शत्रू इतकीच वाटू लागली. अशा स्थितीत प्रत्यक्ष आपल्या स्वदेशाचेच संरक्षण करण्यासाठी सारे जातिवंत ब्रिटिश सैन्य ब्रिटनला आपल्या घरीच आणून ठेवणे भाग पडले. हिंदुस्थानसारख्या विस्तार्ण नि आता कट्टर ब्रिटिश विद्रोही बनलेल्या देशावर स्वतःची साम्राज्यासत्ता शस्त्रशक्तीने चालविण्यासाठी जूने वा नवे असे कोणतेही जातिवंत ब्रिटिश सैन्य इकडे धाडणे ब्रिटनला अशक्य झाले. (३) ह्या दुहेरी पेचामध्ये सापडल्यामुळे पूर्वीप्रमाणे हिंदुस्थानातल्याच हिंदी सैन्याच्या बळावर हिंदुस्थानवर राज्य करणे ब्रिटिशांना अशक्य झाले आणि स्वातंत्र्यासाठी ब्रिटिशांविरूद्ध सशस्त्र विद्रोह करून उठलेल्या हिंदुस्थानला शरण जाण्यावाचून ब्रिटनला गत्यंतर उरले नाही.

तेव्हा निरुपाय म्हणून ब्रिटनने हिंदुस्थानला काही अटीवर स्वातंत्र्य देण्याचे आणि हिंदुस्थानातून आपला गाशा गुंडाळण्याचे ठरविले आणि हिंदुस्थानशी संधी करण्यास ब्रिटन सिद्ध झाले.

Independence of India Act च्या वेळी ब्रिटिश पार्लमेंटमध्ये साम्राज्यासत्ता सोडण्याचा प्रसंग आल्यामुळे दुःखी कष्टी झालेल्या चर्चिलच्या एका प्रश्नास निरुपाय आहे म्हणून उत्तरिताना त्यावेळचे ब्रिटिश पंतप्रधान ॲटली ह्यांनी ज्या वाक्यात ब्रिटनच अवशतेचे अगदी सूत्ररूपाने वर्णन केले आहे ते वाक्य आहे-

'Britain is transferring power due to the fact that (1) The Indian mercenary army is no longer loyal to Britain and (2) Britain cannot afford to have a large Britiah Army to hold down India.' ह्या दोन सैनिक दुर्बलतेच्या कारणांमुळे ब्रिटनला हिंदुस्थान सोडावे लागले. 'अहिंसेचे' तत्व आम्हांस पटल्यामुळे आमचे 'हृदयपरिवर्तन' झाले, किंवा साम्राज्यावाद अन्याय्य आहे म्हणून स्वेच्छेने आम्ही हिंदुस्थान सोडले" असे काही ब्रिटनचे पंतप्रधान ॲटली किंवा कोणताही ब्रिटिश सभासद म्हणाला नाही!! अर्थात् सन १९०६ पासून ४७ पर्यंत सशस्त्र क्रांतिकारक पक्षाने हिंदी सैन्यात ब्रिटिश विद्रोह जो फैलावला आणि परराष्ट्रीय राजकारण लढवून दोन्ही महायुद्धात ब्रिटनच्या शत्रूंशी संधी करून त्यांच्याकडून शस्त्रबळ संपादून सशस्त्र क्रांतिकारकांनी रणांगणात जी झुंज दिली

त्यामुळेच ब्रिटिशसत्ता ह्या पेचात सापडली. ह्याचा प्रत्यक्ष ब्रिटिश पंतप्रधानांच्या तोंडाचाच हा पडताळा आहे.

परंतु अशा अत्यंत आणीबाणीच्या वेळी ब्रिटनशी हिंदुस्थानच्या वतीने संधी करण्यास जे त्यातल्या त्यात कच्चे तेच प्रतिनिधी तुम्ही धाडले. 'Quit India चळवळीचा परिणाम Split India मध्ये होईल, छोडो हिंदुस्थनाचा परिणाम तोडो हिंदुस्थानात होईल, म्हणून ज्या हिंदी राजकीय पक्षाला तुम्ही आपले प्रतिनिधि म्हणून निवडू नका ' असे माझ्यासारखे सशस्त्र क्रांतिकारक आणि हिंदुसंघटक तुम्हा हिंदु बांधवांना कंठशोष करून सांगत होते त्याच पक्षाला तुम्ही आपले प्रतिनिधि म्हणून धाडलेत. अर्थात् त्यांच्याशीच त्यांच्या राजकीय कच्चेपणाचा लाभ घेऊन ब्रिटनने देशाचे तुकडे पाडण्याच्या अटीवर सत्तांतराचा संधी केला.

पण आता जे झाले ते होऊन गेले उरले आहे ते पराक्रम करून उद्या पुरते करून घेऊ. परंतु जे साधले आहे ते यशही इतके उदंड आहे की, निदान गेल्या एक सहस्त्र वर्षात, आज आपण मिळविलेल्या ह्या यशाला आपल्या इतिहासात तोड सापडणार नाही. ब्रिटिशांसारख्या शत्रूच्या हातून आज निदान ३/४ हिंदुस्थान तरी आपण स्वतंत्र केला आहे. हे आजचे आपले स्वतंत्र भारतीय महाराज्य जसे आता सर्वांचे समाईक राज्य आहे तसेच ते जिंकून परत घेण्यासाठी सन १८५७ ते १९४७ पर्यंतच्या आम्ही ब्रिटिशांशी छेडलेल्या स्वातंत्र्ययुद्धाचे नि त्यात मिळविलेल्या विजयाचे श्रेयही आमच्यातील सर्व प्रामाणिक पक्षोपक्षांचे, आम्हा सर्वांचे, समाईक श्रेय आहे हे माझ्या हातूनही पक्षपात घडू नये म्हणून मी पुन्हा एकदा सांगत आहे. परंतु ह्या स्वातंत्र्ययुद्धात अगदी आघाडीवर लढणार्या सशस्त्र क्रांतिकारक पक्षाच्या कार्यक्रमाचा नि पराक्रमाचा इतिहास सर्वसामान्य जनतेला यथावत् अवगत नसल्यामुळे मी कालच्या आणि आजच्या व्याख्यानात त्या इतिहासाची कल्पना येण्यापुरता हा एक चलत् चित्रपट प्रदर्शविला आहे.

गंगा यमुना आज मुक्त झाल्या ! पण - ?

ब्रिटिशांना पराभूत करून आज आपल्या ह्या स्वतंत्र हिंदुस्थानचे जे महाराज्य आपण स्थापिले आहे. त्याला मी जे महराज्य म्हणून उल्लेखितो ते केवळ स्वदेशाभिमानाच्या आवेगानेच म्हणतो असे नाही. इंग्लंड फ्रान्स , जर्मनी, स्पेन, पोर्तुगाल, इटली, स्वित्झर्लंड- अर्ध्या अधिक युरोपातील आजची सारी राष्ट्रे एकत्र केली तरी त्या भूक्षेत्राहून अधिक विस्तृत असलेला प्रदेश ह्या आपल्या स्वतंत्र महाराज्याच्या चतुःसीमेत सामावलेला आहे आणि तो आज बहुतांशी एकजीवी, एकराट, एकछत्र झालेला आहे. व्याख्यानाच्या आरंभी मी सांगितले होते की , गोदावरी ते कृष्णा ह्यामधीलच काय तो परिमित भूभाग म्लेंच्छांच्या हातून शिवछत्रपतींनी जेव्हा मुक्त केला नि स्वतंत्र हिंदुस्थान स्थापिले तेव्हा समर्थ रामदासांसारख्या निःसंग साधूनाही आनंदाचे भरते आले! मग आज तर सेतूरामेश्वरपासून हरिद्वारापर्यंत हा महादेश , ही आमची पितृभूमि , ही आमची पुण्यभूमि एकछत्री झालेली आहे.

आमच्या प्राचीन चेल , चोल, पांड्या राज्यांच्या राजधान्या , चंद्रगुप्ताचे पाटली पूत्र , विक्रमाची देवगिरी, हरिहर बुक्कांचे विजयनगर प्रभृति आमची प्राचीन राज्यकेंद्रे ही सारी एककेंद्रित करून, एकराष्ट्र करून आम्ही आमच्या पांडवांच्या प्राचीन अंद्रप्रस्थातच आज आमचे हिंदुप्रस्थ पुन्हा स्थापिलेले आहे! आणि त्या ह्या महाराज्यावर आमचा सुदर्शन चक्रांकित ध्वज उभारलेला आहे.

आम्हाला प्रत्यही ज्यांचे नामस्मरण धार्मिक कर्तव्य म्हणून करावे लागते ती आमची सारी पुण्यक्षेत्रे ती 'अयोध्या, मथुरा, माया, काशी, कांची, अवंतिका, पुरी, द्वारावती ते जगन्नाथपूरीपर्यंत, मदूरेच्या मीनाक्षीपासून ते कामरूपातील कामक्षीपर्यंत , आमची पुण्यक्षेत्रे आज स्वतंत्र, मुक्त शुद्ध झाली आहेत. ह्या आमच्या पुण्यक्षेत्रांप्रमाणेच प्रत्यही आम्हास आमच्या राष्ट्रैक्याचे स्मरण करून देणारा आणि आमच्या पुण्यतीर्थांना आवाहन करणारा जो मंत्र जो प्रत्येकाला स्नानाच्या वेळी म्हणावा लागतो त्या "गंगेच यमुने चैव गोदावरि सरस्वति। नर्मदे सिंधु कावेरि जलेऽस्मिन् संन्निधिं कुरू।। " ह्या आमच्या राष्ट्रीय पुण्यसरिताही, ह्या भारतीय महाराज्यात आज विमुक्त आणि विशुद्ध होऊन सामावलेल्या आहेत-

पण ह्या पुण्य सरितांतील पुण्यतम सरिता जी सिंधु ती मात्र अद्यापि ह्या महाराज्यात सामावलेली नाही! सिंधु आम्हास अजूनही अंतरलेली आहे.

काय म्हणता? आता सिंधुस विसरा! तिचे नाव त्या मंत्रातून गाळून टाका आणि तो तुमचा स्नानाचा मंत्र आता यापुढे अर्धाच म्हणत जा ? नाहीतर अमके सोमे गोमे आमच्यावर रागावतील, आमचा द्वेष करू लागतील! म्हणून संधूचा संबंध सोडून द्या? छे! छे!! सारे जग जरी आमचा जग द्वेष करू लागले , किंवा सार्याि जगाचा जरी आम्हास द्वेष करावा लागला तरी सिंधूचा संबंध आम्ही सोडणार नाही. तोडणार नाही , सिंधुस आम्ही विसरू ? सिंधूवाचून हिंदु ?! अर्थावाचून शब्द! प्राणावाचून कुडी! अशक्य , अशक्य! जोवर एकतरी हिंदु जिवंत आहे तोवर तो सिंधुस विसरणे शक्य नाही!

सिंधु सूक्त

जिच्या काठावर आमच्या प्राचीनतम् वेदर्षींनी ऋचांची पहिली सामगायने गा यली. जिच्या पुण्यसलिलाही आपल्या संध्यावंदनातील अर्ध्ये दिली आणि जिला अत्यादराने वेदांतील देवतांमध्ये स्थान देऊन तिच्यावर सुंदरातील सुंदर सूक्ते रचली त्या तुला , हे 'अंबितमे, नदीतमे, देवीतमे, 'सिंधू, आम्ही कधीही विसरणार नाही. तुझ्या परिसरामध्ये आमच्या प्राचीनतम राजर्षींनी नि ब्रम्हर्षींनी केलेल्या यज्ञांच्या प्रदीप्त हुताशनात जेव्हा हवि समर्पिले तेव्हा अंतराळात उंच उंच दरवळत गेलेल्या त्यांच्या सुगंधानी लालायित होऊन इंद्र, वरुण, मरुतादिक देव त्यांचे त्यांचे हविर्भाग स्वीकारण्यास तुझ्या तीरी येत आणि

सोमरसासमवेतच तुझं सुमधुर सलिल पिऊन प्रसन्न होत! त्या तुला हे सुरसरिते सिंधु , आम्ही कधीही विसणार नाही.

त्यातही ह्या आमच्या महाराष्ट्रासच तरी पूर्वीपासून तुझी अवीट ओढ लागलेली आहे. पूर्वी एकदा जेव्हा तू आम्हास अशी अंतरली होतीस तेव्हाही पारतंत्र्याच्या बंदिवासातून तुला मुक्त करण्यासाठी ह्या महाराष्ट्राचे चतुरंग सैन्य उत्तरदिशेवर चढून गेले. कारण दक्षिण दिग्विजय साधला पण उत्तर दिग्विजय उरला असे हळहळत आमचा शिवाजी राजा मरण पावला होता. त्याची ती अपुरी इच्छा पुरी करण्यासाठी नर्मदा ओलांडून बाजीरावाने चंबळ गाठली, पण नुसते चंबळचे पाणी पिऊन काही आमच्या विजयिष्णु घोड्यांची तहान भागली नाही! म्हणून 'त्या मोगल बादशहाची दाढीच जाळून टाकतो' असे गर्जत बाजीराव दिल्लीवर चालून गेला. आमचे जयिष्णु घोडे यमुनेचे पाणी प्यायले, गंगेचे पाणी प्यायले. पण त्यांची विजयतृष्णा भागेना. म्हणून ते पुढे घुसले. त्यांनी शतद्रु (सतलज) ओलांडली , वितस्ता (जेहलम) ओलांडली आणि म्लेंच्छांना पादाक्रांत करीत करीत त्यांनी जेव्हा अटकेवर भगवा जरिपटका उभारला आणि तुझे तीर गाठून तुझे पवित्र सलिल आकंठ प्राशिले तेव्हाच काय ती त्यांच विजयतृष्णा क्षणभर भागली! त्या तुला इतर कोणीही जरी एकवेळ विसरले तरी हे स्त्रोतस्विनि सिंधु, हा आमचा एकटा महाराष्ट्र उठून तुला पुन्हा विमुक्त केल्यावाचून राहणार नाही!"

शेवटचे वाक्य उच्चारीत व्याख्यान संपवून वीर सावरकर परत फिरू लागताच त्यांच्या व्याख्यानाच्या वरील शेवटच्या तेजस्वी छेदकातील वाक्यावाक्यासरशी त्या सहस्त्रवधि श्रोत्यांच्या हृदयांत हेलावत चाललेल्या भावनांचा महापूर यावा तसे होऊन 'वीर सावरकर की जय' 'स्वातंत्र्यलक्ष्मी की जय', 'क्रांतिकारकांच विजय असो' अशा गर्जनांच्या लाटांवर लाटा उसळू लागल्या!

(४)

सांगता महोत्सवचा समारोप

दि. १२ मे १९५२ या दिवशी या महोत्सवाचा समारोप करणारे वीर सावरकरांचे पुढील आशयाचे भाषण झाले :

“गेले दोन दिवस दिवंगत सशस्त्र क्रांतिकारक हुतात्म्यांना नि वीरात्म्यांना श्रद्धांजलि वाहण्याचा आणि 'अभिनव भारत' सांगता समारंभाचा जो महोत्सव इतक्या भव्य आणि चैतन्यमय थाटाने तुम्ही साजरा केलात त्याविषयी ह्या उत्सवार्थ स्थापिलेल्या पुण्याच्या स्वागत मंडळाचे आणि तुम्हा पुणेकर नागरिकांचे मी प्रथमतः मनःपूर्वक आभार मानतो. तथापी त्या गेल्या दोन दिवसांच्या महोत्सवातील कार्यक्रमापेक्षा त्यातील आजच्या ह्या तिसर्याम दिवसाच्या कार्यक्रमाचे रंगरूप् नि महत्व वेगळेच आहे. कारण पुणे महापालिका ही राज्यसंस्थेचेच एक उपांग आहे. अशा ह्या अधिकृत नि प्रतिनिधिक संस्थेने केवळ दिवंगत क्रांतिकारकांचाच नव्हे तर , स्वातंत्र्यप्राप्तीचा आजचा सोनेरी दिवस पाहू शकत असलेल्या विद्यमान क्रांतिकारकाचाही आज जो कृतज्ञ बहुमान केला त्याचे मूल्य दुहेरी आहे.

ह्या समारंभात दिवंगत हुतात्मे आणि वीरात्मे यांचाच काय तो सत्कार करून त्यांना श्रद्धांजलि वाहण्यात यावी असे उत्सवमंडळाने प्रथमतः ठरविले होते. त्याप्रमाणे ती श्रद्धांजलि काल वाहण्यात आली. ह्याचे मुख्य कारण मी परवाच्या व्याख्यानात सांगितलेच हो ते की, हा उत्सव घडवून आणण्यात माझ्यासारख्या विद्यमान क्रांतिकारकांना पुढाकार घ्यावा लागला. यामुळे आम्ही आमच्याभोवतीच दिवे ओवाळून घेण्यासाठी हा समारंभ घडवून आणीत आहो , स्वातंत्र्ययुद्धाचा खोटा इतिहास लिहिण्याचा डाव हाणून पाडण्यासाठी खरा इतिहास कसा घडला हे दर्शविण्याच्या मुख्य हेतूने नव्हे , असा आक्षेप काकदृष्टीला सुद्धा घेता येऊ नये ह्यास्तव ह्या समारंभात केवळ विद्यमान क्रांतिकारकांच्या सत्काराचा कोणचाही कार्यक्रम न ठेवता केवळ दिवंगत सशस्त्र क्रांतिकारकांना गौरविण्याचाच काय तो कार्यक्रम आम्ही ठेवलेला होता. परंतु त्यामागे सशस्त्र क्रांतिकारक पक्षाचा यथावत् वृत्तान्त ज्या बहुंसख्याक लोकांना अद्यापही अवगत नाही त्यांचा असा अपसमज होण्याचा संभव होता की जे सशस्त्र क्रांतिकारक आज विद्यमान आहेत ते एकंदरीत दिवंगत झालेल्या क्रांतिकारकांइतके सन्मानार्ह नाहीत. परंतु हा अपसमज टाळण्यासाठी आणि काल स्वागत मंडळाने नि आज प्रत्यक्ष पुणे महापालिकेने जो त्या विद्यमान क्रांतिकारकांचाही कृतज्ञ गौरव केला तो किती उचित होता हे विशदिण्यासाठी त्या विद्यमान क्रांतिकारक वर्गाविषयी काही उल्लेख करणे हे मी माझे कर्तव्य समजतो.

आम्ही मृत्यूला भ्यायलो नाही, मृत्यू आम्हांस भ्यायला

विद्‌यमान सशस्त्र क्रांतिकारकांत नि दिवंगत सशस्त्र क्रांतिकारकांत वर्गशः बोलावयाचे तर एकच विभेद आहे. केवळ योगायोग! स्वदेशाच्या स्वातंत्र्यार्थ ब्रिटिशांशी सशस्त्र समरात झगडत असताना काही वीर रणांगणी पतन पावले , आणि काही ते स्वातंत्र्यसमर संपेतो लढत असताही केवळ योगायोगानेच पतन पावले नाहीत. जे क्रांतिकारक आज विद्‌यमान आहेत त्यांच्यातील व्यक्तिशः नव्हे, तर वर्गशः बोलावयाचे म्हणजे, बहुतेकांनी कष्ट, छळ, काळेपाणी, कारागार, गोळीबार अशा सर्व संकटांना दिवंगत क्रांतिकारकांच्याप्रमाणेच अटळ धैर्याने तोंड दिलेले आहे हे काल स्वागत मंडळाच्या वतीने त्यांच्यापैकी काहीचा जो अत्यंत त्रोटक परिचय मी करून दिला त्यावरूनही आपल्या ध्यानात आलेच असेल , ब्रिटिश राज्यद्रोहाविषयी झालेल्या अनेक खटल्यात काही क्रांतिकारकांना फाशी झाली आणि आपण ‘दिवंगत क्रांतिकारक’ म्हणून आज त्यास गौरवित आहो, पण त्याच खटल्यात त्या कटाचे मुख्य सूत्रचालक असलेले आणि ज्यांच्या प्रेरणेने त्या फाशी गेलेल्या क्रांतिकारकांत हौतात्म्याचे तेज मूलतः संचरले असे काही क्रांतिकारक योगायोगाने सुटून गेले नि जिवंत राहिले. खुदिराम, कन्हय्यालाल दत्त फाशी जाऊन हुतात्मा झाले. परंतु त्यांचे क्रांतिगुरू श्री अरविंद घोष हे निर्दोषी म्हणून योगायोगाने सुटून गेले आणि स्वातंत्र्ययुद्ध संपेतो जिवंत राहिले! लढाईत मरण येणे हा बहुधा योगायोग असतो. लढाईत गोळ्यांच्या पहिल्या फैरीसरशीच काही वीर तत्काल मरण पावतात , काही त्यातून वाचून शत्रूशी तशा अनेक लढाया देत असताही त्याला हैराण करीतो योगायोगाने जिवंत राहतात. पण ते दिवंगत वीर नि हे विद्‌यमान वीर हे वीरत्वाच्या दृष्टीने सारखेच सन्मानीय असतात. सिंहगड घेतांना तानाजी लढत मेला. पण त्याच्याच जवळ लढत असलेला आणि मराठ्यांना पुन्हा सावरून तसाच लढत लढत तो गड जिंकून घेणारा सूर्याजी विजय पाहण्यास जिवंत राहिला. पावनखिंडीत वीर बाजी रणात पडला पण शिवाजी राजा निसटून जाऊन, तशा शंभर लढाया देत देत, स्वतंत्र हिंदुस्वराज्याच्या छत्रपतित्वाचा विजयी राज्याभिषेक स्वतःवर करून घेईतो जिंवत राहिला. अर्थात कोण मेला आणि कोण जगला ह्या रणघाईतील योगायोगावरून हुतात्म्यांची नि वीरात्म्यांची योग्यता ठरत नाही तर ती सत्समरात देहपतन होईतो किंवा विजय मिळेतो कोण लढत राहिला ह्यावरूनच ठरते.

ब्रिटिशांशी झालेल्या स्वातंत्र्ययुद्धात लढत राहिलेल्या सशस्त्र क्रांतिकारक पक्षातील दिवंगत नि विद्‌यमान क्रांतिकारकांनाही हाच न्याय लागू आहे. आज विद्‌यमान असणार्यांग अगदी ह्या शतकाच्या प्रारंभीच्या अभिनव भारतीय क्रांतिकारकांपासून तो नेताजी सुभाषचंद्रांच्या भारतीय स्वातंत्र्य सेनेतील (I. N. A. मधील) सैनिकांपर्यंत अनेक वीरात्मे असे आहेत की ते जे आज जिवंत आहेत ते केवळ योगयोगाने! रणघाईत मारले गेले नाहीत म्हणूनच काय ते होत. आज आम्हा विद्‌यमान क्रांतिकारकांपैकी अनेकांनी आपण होऊन चालून जाऊन फाशीच्या खांबंना तीनतीनदा गदागदा हलविले आहे. पण तरीही जर

आम्ही आज जिंवत असू तर ते आम्ही मृत्यूला भ्यायलो म्हणून नव्हे! तर मृत्यूच आम्हास भ्यायला म्हणून होय!!

ह्यास्तव दिवंगत सशस्त्र क्रांतिकारकांना , हुतात्म्याना परवा आपण सहस्त्रावधी नागरिकांनी ती श्रद्धांजलि वाहिली तिच्यानंतर काल उत्सव मंडळाने आणि आज प्रत्यक्ष पुणे महापालिकेने विद्‍यमान क्रांतिकारक वीरात्म्यांचाही तसाच गौरव केला ही गोष्ट अत्यंत न्याय्य आणि उचित अशीच झाली.

सार्याय हिंदुस्थानात सशस्त्र क्रांतिकारक पक्षातील हुतात्म्यांचा नि वीरात्म्यांचा एवढ्या भव्य प्रमाणावर प्रकटपणे हा जो पहिलाच सत्कारसमारंभ गाजविला गेला तो पुण्यानेच होय! त्याचप्रमाणे तसा सत्कार समारंभ करण्यास सार्या हिंदुस्थानातील जी पहिली प्रमुख प्रतिनिधिक संस्था पुढे आली तीही पुण्याची महापालिकाच होय. आपल्या पुण्याच्या परंपरेस नि पुण्याईस अनुरूप असलेला हा गौरव संपादून आपण कृतार्थ झाला आहात.

स्वातंत्र्याचा सगळ्यात मोठा शत्रू अराजक होय!

क्रांतिकाल संपताच आणि स्वदेश स्वतंत्र होऊन स्वराज्य स्थापन होताच आता आपले सर्वांचे पहिले राष्ट्रीय कर्तव्य हे असावयास पाहिजे की क्रांतिकालातील आपणच राष्ट्रभर फैलावलेल्या राज्यविध्वंसक वृत्तींना नि साधनांना तत्काल विसर्जून राष्ट्रात विधायक नि निर्बंधशील वृत्तीचे वर्चस्व स्थापिले पाहिजे. परराज्य उलथून पाडयासाठी गुप्त कट, सशस्त्र बंडाळी, भयंकरवाद, निर्बंधभंग, परराज्यद्रोह ही सर्व साधने पुण्यच असतात. अपरिहार्य असतात. पण जर ही साधने नि ह्या सर्व वृत्ति स्वराज्य स्थापन होताच पंचमहापातकां सारखीच अधर्म्य समजून तत्काल टाकून दिली नाहित तर बाहेरच्या शत्रूहुनही स्वराज्यास ती प्राणघातक ठरल्यावाचून राहत नाहीत. ही जाणीव दूरदर्शी क्रांतिकारक पुढार्यांधना क्रांतिकालातच इतकी उत्कटतेने झालेली असे की 'अभिनव भारत' ह्या गुप्त आणि मित्रमेळा किंवा लंडनमधील Free India Society सारख्या प्रकट शाखांतून तिची सविस्तर चर्चा केली जाई. क्रांतिकारकांना तशी चेतावणी दिली जाई. सुदैवाने ह्या त्या क्रांतिकालीन वस्तुस्थितीचा पुरावा आजही काही अंशी उपलब्ध आहे. मी सन १९०८-०९ मध्ये लिहिलेल्या, इंग्लिश भाषेतील War of Indian Independence 1857 हा ग्रंथ आता प्रकटपणे प्रकाशित झालेला आहे. त्यात ह्या विधेयाची (Point ची) चर्चा नि समर्थन आपल्याला ठायी ठायी सापडेल त्याचप्रमाणे हिंदी संस्थानिकांना क्रांतिपक्षास मिळण्यासाठी आवाहन करणारी Choose, Oh Indian Princes! नावाची जी एक महत्वाची गुप्त इंग्लिश पुस्तिका मी लंडनमध्ये प्रसिद्धिली होती आणि जिचा त्या वेळी खूप गाजावाजा झाला होता ती संबंध नसली तरी तिच्यातील एक वरील विषयाला लागू असलेला महत्वाचा उतारा आजही उुपलब्ध आहे. अर्थात् तो उतारा तरी उपलब्ध ठेवण्याचे श्रेय Unrest of India ह्या पुस्तकाचे कर्ते व्हालेन्टाईन चिरोल ह्या आमच्या प्रतिस्पर्ध्यालाच आहे! ह्या

प्रलेखीय पुरव्यावरूनही (Documentary evidence) हे स्पष्ट होईल की अगदी क्रांतिकालीही परराज्य उलथून पाडले जाताच स्वराज्याची स्थापना कोणत्या मूलभूत तत्त्वांच्या पायांवर नि साधनांनी केली पाहिजे. ह्याचा आराखडाही क्रांतिकारकांना देत असू त्या उपदेशाच सार मी खालील ब्रीदवाक्यात व्यक्तविलेले वरील प्रलेखात सापडेल. स्वराज्य प्रस्थापित होताच क्रांतिकालातील ब्रीद वाक्ये विसर्जून स्वराष्ट्राने तत्काल खालील ब्रीदवाक्ये आपल्या कार्यक्रमफलकावर आणि हृदयावर कोरून टाकली पाहिजेत की , Constitution within-Revolution outside! Law within- Sword outside! Peace within-War outside!

स्वराज्य स्थापन झाले म्हणजे पहिल्याच दिवशी
काही रामराज्य स्थापन होऊ शकत नाही

कोणताही देश पारतंत्र्याचे जोखड फेकून देऊन स्वतंत्र होतो. याचाच अर्थ असा असतो की पारतंत्र्याच्या कालात परकीय शत्रूंनी त्याची जी विघटन केलेली असते , त्याच्यात दास्यप्रणव वृत्तीची जी जोपसना केलेली असते ; बलात्कार, छळ, निष्पीडन याहीकरून त्याची जी दुर्दशा केलेली असते ; दुष्काळ; दारिद्र्या नि दैन्य ह्यांचार जो तेथे हाहाकार माजविलेला असतो तो स्वातंत्र्यसंपादनाच्या पहिल्या दिवशी त्या देशास बहुतांशी तसाच ग्रासीत राहिलेला असतो. स्वातंत्र्यानंतर जी स्वराज्यीय शासनसंस्था लगोलग कारभार पाहू लागते तिला ती कोणच्याही राजकीय पक्षाची असली तरी , हा सर्व हाहाकर नि दुर्दशा एका दिवसात कोण्या जादूच्या कांडीसरशी नाहीशी करता येणे अशक्य असते. अशा वेळी सर्व नागरिकांचे मुख्य राष्ट्रीय कर्तव्य हेच असले पाहिजे की , काही काळ तरी कळ सोसून आपल्या स्वकीय शासनास ती दुर्दशा निवारण्यासाठी शक्य ते ते साहाय्य प्रत्येकी आपल्या परिश्रमाने नि सहनशीलतेने देत राहिले पाहिजे , आज राज्यकारभार काँग्रेस पक्षाच्या हाती आहे. त्यांच्या हातून शंभर चुका प्रत्यही होतात म्हणून जिकडे तिकडे ओरड चालू आहे. पण तुम्ही लक्षात ठेवले पाहिजे की , मागच्या अनेक निवडणुकीत काँग्रेस पक्षाला बहुमताने निवडून देऊन त्यांच्या हातून अशाच चुका घडत आल्याची अशीच ओरड जनतने चालविली असता पुन्हा घाण्याच्या बैलाप्रमाणे डोळेझापणे बांधून त्या काँग्रेसी मतपेटीशी येताच जनतेने आपली मते गेल्या निवडणुकीतही त्याच काँग्रेस पक्षाला बहुमताने टाकली आणि राज्यकारभार पुन्हा त्यांचे हाती दिला. त्यांची काही बळांने तो कारभार तुमच्या हातून छिनावून घेतलेला नाही. जर आता त्यांच्या हातून चुका घडत असतील तर त्या दोषाचा अर्धा अधिक वाटा त्या बव्हंश जनतेचाच आहे. न्यायाच्या दृष्टीने हेही स्पष्ट केले पाहिजे की क्रांतिकाल संपतसंपताच नवनिर्मित स्वराज्याची घडी नीट बसविण्याचे कठीण कार्य बहुमताने काँग्रेस पक्षाच्या हाती सोपविले न जाता दुसर्याब साम्यवादी , समाजवादी, हिंदुत्वनिष्ठ प्रभृति इतर कोणत्याही पक्षांचे हाती जाते तरी काँग्रेसप्रमाणेच काही

अनअनुभवामुळे तर काही सत्तालोभामुळे त्या इतर पक्षांचे हातूनही अशा काही चुका घडल्याच नसत्या असे नाही. कारण एकाच सरोवरातल्या पाण्यात भरून काढलेल्या निरनिराळ्या पोहर्यां प्रमाणे आपले सारे पक्ष हे एका समाजातून वर येणारे असल्यामुळे त्यांच्यात ह्या वा त्या प्रमाणात तेच गुणदोष असण्याचाच संभव अधिक! अशा स्थितीत तत्कालीन शासन संस्थेकडून काही राजकीय चुका घडल्या , काही व्यक्तिव्यक्तींचा पक्षीय द्वेषभावनेने छळ झाला, तरी आपण एकदम डोक्यात राग घालता कामा नये. माझ्यापुरते बोलावयाचे तर ब्रिटिशांच्या वेळी माझा जो छळ झाला तो आपण जाणताच परंतु स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतरही मला जे कारावास भोगावे लागले त्यामुळे अधिक मनस्ताप सोसावा लागला. तथापी मी त्याविषयी स्वकीय शासनाविरूद्ध चकार शब्दही काढला नाही. तेही वरील कारणासाठीच होय.

पण परराज्य म्हणजे प्रत्यक्ष राष्ट्रीय मृत्यूच!

परंतु आजच्या सत्ताधिकार्यांतकडून कित्येक अन्याय्य आणि देशहिताला घातक अशी दुष्कृत्ये घडतात हे जरी खरे असले तरी त्यामुळे एकदम चिडून जाऊन , मी मघा सांगितलेला तो देशहितकारक संयम सुटून सामान्य जनतेच्याच नव्हे तर राजकीय पक्षांच्या तोंडून नि लेखातूनही अशी क्रोधाविष्ट भाषा निघालेली जेव्हा मी ऐकतो की हे कसले स्वराज्य? ह्यापेक्षा ब्रिटिश राज्यच बरे होते किंवा रशियाचे राज्य बरे ठरेल! तेव्हा तेव्हा माझ्या मनात चर्र होते. कारण जयचंदी वृत्ति ती हीच! हीनेच भूतकाली आपल्या मातृभूमीला पारतंत्र्याच्या भयानक गर्तेत लोटलेले आहे. मी आरंभीच जे सांगितले हो ते की अराजकासारखा आपल्या प्रस्थापित स्वराज्याला दुसरा भयंकर शत्रू नाही. परंतु एकवेळ ते स्वकीय देशांतर्गत अराजकही किंवा यादवी युद्धही पुरवले, पण ब्रिटिशांचे, नि रशियाचे तर काय पण देवदूतांचेही परराज्य परवडणार नाही. देशांतर्गत अराजकही एक भयंकर राष्ट्रीय व्याधि आहे. ती कष्टसाध्य असली तरी असाध्य असतेच असे नाही. परंतु परराज्य म्हणजे प्रत्यक्ष राष्ट्रीय मृत्यच होय. ही उत्कट जाणीव नि भावना आपल्या लोकांच्या रोमारोमात भिनली पाहिजे.

कोणतीही राज्यपद्धति झाली तरी तीत राष्ट्राचे कल्याण कोणच्या मार्गाने साधता येईल ह्याविषयी पक्षभेद आणि मतभेद हे असणारच. त्यात काही हानि नाही. उलट ते मतभेद निःस्वार्थ आणि देशहितप्रेरित असले तर उपकारच ठरतात. परंतु आता स्वराज्य प्रस्थापनेनतर कितीही तीव्र मतभेद असले तरी ते आपले सारे मतभेद मतपेटीच सामावले पाहिजेत!

त्या मतपेटीचे बूड फुटके आहे की नाही तेवढे मात्र कटाक्षाने पहा! हे दायित्व (Resposibility) जनतेवर आहेच. परंतु जनतेपेक्षाही ज्या पक्षाच्या हाती घटनात्मक रीत्या राज्यकारभार सोपविला जाईल त्या सत्ताधारी पक्षावरच ते दायित्व विशेषतः पडते. आज

काँग्रेसचे राज्य आहे. अशी भाषा वृत्तपत्रांतून सर्वत्र वापरली जाते. परंतु लोकसत्ताक राज्यतंत्राविषयी आपल्या जनतेत आणि राज्यीय अधिकार्यांतही अद्याप किती अज्ञान पसरलेले आहे ते अशाच लहान लहान वाक्यांतून प्रकट होते आणि त्या वाक्यांमुळे विषारी विचार राष्ट्रीय मनोभूमिकेत रुजत जातात. राज्य काँग्रेसचे नाही. राज्य आपणा सर्वांचे आहे. कारभार तेवढा आजच्या पुरता काँग्रेसचा.

ही जाणीव स्पष्टपणे व्यक्त होईल अशी भाषा तोंडोतोंडी रुळली पाहिजे. राज्यकारभार आज काँग्रेसच्या हाती आहे. उद्या नव्या निवडणुकीत तो कारभार इतर कोणत्याही पक्षाच्या हाती राष्ट्रीय बहुमत देऊ शकेल. कारण राज्य राष्ट्राचे आहे! ह्यास्तव जर अराजकाचे संकट टाळावयाचे असेल तर निवडणुकीतील मतदान नि तिचे निर्णय हे घटनेप्रमाणे, पक्षांधत्वाचा नि अप्रामाणिकपणाचा लवलेश स्पर्श होऊ न देता त्या त्या वेळच्या राज्यीय सत्ताधिकारी पक्षाने पार पाडले पाहिजेत. परंतु जर त्यांचेच हस्तक मतदान पेट्यांचे तळ फोडून ठेवू लागले किंवा ज्या राज्यघटनेविषयी राष्ट्रीय स्वातंत्र्याची स्थैर्यशिलाच असा अत्यंत आदर लोकांत उत्पन्न व्हावयास पाहिजे आहे त्या राज्यघटनेतच पक्षीय सत्तालोभाने राज्यधारक तात्कालिक बहुमताच्या बळावर वारंवार पालट करू लागले तर लोकक्षोमही कधी काळी त्या घटनेला आग लावून देईल. ह्या संकटाची जाणीव त्या त्या वेळच्या राज्य सत्ताधिकारी पक्षाने जर ठेवली नाही तर देशात अराजकाला आमंत्रिल्याच्या पापाचे तेच धनी होतील.

विरोधी नव्हे अल्पमतीय पक्ष

ह्या दृष्टीने ब्रिटनच्या लोकतंत्रातून आपण उसना घेतलेला विरोधी पक्ष हा विधिमंडळातून वापरला जाणारा शब्दही त्याज्य आहे. राज्यधारक (सरकारी) पक्षावाचून जे दुसरे पक्ष विधिमंडळात असतात त्यांना संयुक्तपणे साधारणतः opposition party विरोधी पक्ष असे ब्रिटनमध्ये म्हणतात. पण ब्रिटिश जनतेला त्यांच्या सुदीर्घ लोकसत्ताक परंपरेमुळे त्या विरोधी, opposition शब्दाचा अर्थ कसा करावयाचा ते ठाऊक असते. त्यामुळे एकंदर राष्ट्राला उपकारक असेल त्या त्या धोरणत राज्यधारक पक्षाला तो विरोध म्हणविणारा पक्षही विरोध करत नाही. उभयतांच्या संगनमतानेच ते वागतात. पण आपल्या इकडे लोकतंत्रीय परंपरा ही नवीन. त्यायोगे राज्यधारक पक्षाला-सरकारी पक्षाला-विरोध म्हणूनच विरोध करण्याची वृत्ति बळावू नये ह्यासाठी opposition हा विपर्यासप्रवण शब्दच त्याज्य समजणे चांगले. राज्यधारक पक्ष आणि हा विरोधी म्हणविणारा पक्ष ह्यांच्यात खरा विभेद इतकाच असतो की पहिला पक्ष बहुमतीय असल्याने त्याच्या हाती घटनेप्रमाणे राज्यकारभार जातो आणि हा भिन्नपंथीय पक्ष, ही Opposition party अल्पमतीय असल्यामुळे त्यांच्या हाती राज्यकारभार आलेला नसतो. ह्यासाठी ह्या दोन पक्षांना सरकारी पक्ष नि बिनसरकारी पक्ष असे जरी म्हणता येईल तरी बहुमतीय पक्ष आणि अल्पमतीय पक्ष असे

शब्द योजणेच उचिततर आहे. ह्या अल्पमतीय पक्षाचे मुख्य कर्तव्य जर देशाला अपायकारक कृत्य राज्यधारक पक्षाचे हातून होते असे वाटले तर ते हाणून पाडण्यापुरता त्या शासकीय पक्षाला (Government) विरोध करणे वैध, परंतु ज्या गोष्टी देशहितकारक आहेत त्यात राज्यधारक पक्षाशी मनःपूर्वक सहकार्य करणे, असे दुहेरी काम राहील."

यानंतर वीर सावरकरांनी अगदी क्रांतिकालात लंडनमध्ये असतानाच देश स्वतंत्र झाल्यानंतर राज्यघटना कशी असावी याची चर्चा ते नि त्यांची समवयी तरुण मंडळी कशी करीत, क्रांतिकारकांतील अनेक तरुण बॅरिस्टरीचा नि आय. सी. एस. चा अभ्यास करणारेच असल्यामुळे घटनाशास्त्राचा (Constitution Law pk) विषय त्यांना कसा अभ्यासावाच लागे, विविध राष्ट्रांच्या घटना आणि ज्या ऐतिहासिक परिस्थितीतून त्या उद्भवतात आणि ब्रिटिश राज्य उलथून पाडून हिंदुस्थान स्वतंत्र होताना कोणकोणत्या संभवनीय परिस्थितीतून आपली घटना आपणास घडवावी लागले याविषयी स्वतः त्यांचीच व्याख्याने त्यांच्या फ्री इंडिया सोसायटीमध्ये कशी होत त्याचे काही वृत्त सांगितले आणि ते पुढे म्हणाले :

भारतीय तरुणांनो! आता प्रथम शस्त्रबळ हवे

"आता या इतक्या यशस्वीपणे पार पडलेल्या सांगता समारंभाचा उपसंहार करताना सार्याा राष्ट्रातील तरुण पिढीला माझे असे आवाहन आहे की , ब्रिटिशांसारख्या प्रबळ नि चिवट शत्रूच्या हातून आपले राष्ट्र मुक्त करण्याचे दुर्घट कार्य यशस्वीपणाने पार पाडून ह्या प्रस्थापित झालेल्या स्वतंत्र भारताच्या महाराज्यांचा वारसा आमच्या पिढीने आता तुमच्या तरुण पिढीच्या हाती दिलेला आहे. ह्या राष्ट्रस्वातंत्र्याचे संरक्षण करण्याचा भार आता तुमच्यावर आहे. जर ह्या तुमच्या महाराज्याच्या संरक्षणार्थ आणि संवर्धनार्थ तुम्ही , हा सशस्त्र क्रांतिकारकांचा जो वीरस्मृतिस्तंभ तुमच्यासमोर उभारलेला आहे त्यांनी केलेल्या निस्सीम त्यागाचा, पराक्रमाचा नि शत्रूचे बळी घेत घेत अर्पिलेल्या स्वप्राणांच्या बलिदानाचा आदर्श दृष्टीपुढे ठेवून कर्तव्यक्षेत्रात उतराल नि अशाच वीरवृत्तीने झुंजाल तर तुम्ही हे स्वातंत्र्य-संरक्षणाचे तुमचे कर्तव्य निश्चितपणे पार पाडू शकाल. कारण तुमची आजची तरुण पिढी म्हणजे ह्या आजकालच्या स्वातंत्र्यसंपादक पराक्रमी पिढीचेच पुत्रांनी किंवा फारतर पौत्रांची आहे. ह्या स्वातंत्र्यसंपादक , पराक्रमी, मावळत्या पिढीचे तुमच्या उगवत्या तरुण पिढीत उतरलेले रक्त नि तेज फुंकर घालताच भडकून उठावे इतके ताजे नि धगधगते आहे. त्यांच्याइतकाच नव्हे तर त्यांच्याहून सवाई पराक्रम राष्ट्रस्वातंत्र्यरक्षणार्थ करून दाखववाल तरच तुम्ही त्यांचे पुत्र शोभाल. म्हणून तुम्ही स्वराज्य मिळताच ते उपभोगासाठी मिळाले आहे असे समजू नका. हे तुमचे महाराज्य जर सुरक्षित नि प्रबळ करावयाचे असेल तर आणखी दहा वर्षेतरी तुम्हास स्वातंत्र्यसंपादक पिढीने केला त्याहून दसपटीने अधिक त्याग, अधिक कष्ट नि अधिक पराक्रम केला पाहिजे.

ह्या नव प्रस्थापित भारतीय महाराज्याच्या संरक्षणार्थ नि संवर्धनार्थ आता इतर सर्व गोष्टींच्या आधी, मध्ये नि नंतर आवश्यक आहे, दुर्घर्ष नि प्रचंड शस्त्रबळाची!

कारण आजही सारी मानवजात राष्ट्रवादाच्या नि शस्त्रवादाच्याच राजकीय पातळीवर उभी आहे ही खूणगाठ बांधून ठेवा! जी राष्ट्रे स्वतःच्या शस्त्रबळाच्या आधारावर स्वतंत्र आहेत तीच काय ती आज खरीखुरी स्वतंत्र आहेत. आणि इतर दुर्बळ राष्ट्रांवर आपआपले वर्चस्व स्थापण्यासाठी खटपटत आहेत. ही वस्तुस्थिती आहे . अफिमी स्वप्नरंजनात न रंगता जर तुम्हास ह्या वस्तुस्थितीत आणि ह्या आक्रमक सशस्त्र राष्ट्रांच्या धकाधकीत जगायचे असेल तर , जर खरेखुरे स्वतंत्र राष्ट्र म्हणून अजेयपणे जगायचे असेल तर भोंगळ्या नि दुबळ्या शंतिपाठाच्या मृगजळाच्या पाठीमागे धावत सुटण्याची तुमची हाडीमासी खिळलेली खोड सोडून देऊन एकसहा आपल्या ह्या स्वतंत्र हिंदुराष्ट्राचे रोखठोक शस्त्रबळ इतर आजच्या कोणत्याही राष्ट्राच्या शस्त्रबळाइतके तरी समर्थ बनविण्याचे कार्य तत्काळ हाती घ्या.

स्वतंत्र होताच आज ज्या पक्षाच्या हाती आपल्या राज्यकारभाराची सूत्रे पडलेली आहेत त्यांनी स्वातंत्र्यानंतर चार वर्षे उलटून गेली तरी अशा प्रकारच्या प्रंचड नि अजेय सैन्यबळाची सज्जता करण्याच्या दिशेने पहिले पाऊलसुद्धा अजून टाकले नाही. ही त्यांची अक्षम्य चुकी होत आहे. त्यांच्यातील काही प्रमुख पुढारी अजूनही मोठ्या ऐटीने जागतिक घोषणा करीत आहेत की, आम्हाला ज्या अर्थी कोणावरही आक्रमण करण्याची इच्छाच नाही त्या अर्थी आमच्यावरही कोणी आक्रमण करील असे आम्हास वाटत नाही. यास्तव आम्ही शस्त्रबळाच्या चढाओढीचे आततायी पाप करणार नाही!

ह्या अशाच दुबळ्या वृत्तीने आपल्या राष्ट्राची गेली अनेक शतके अपरिमित हानी झालेली आहे. शेळ्यामेंढ्यानी आम्ही तुमच्यावर केव्हाही आक्रमण करू इच्छीत नाही असे लांडग्यांना सांगणे हे जितके हास्यास्पद आहे तितकेच अमेरिका , ब्रिटन, रशियासारख्या हाती ॲटमबाँब घेऊन उभ्या असलेल्या आजच्या बलाढ्या राष्ट्रांना आमच्या ह्या आज हाती रिव्हाल्व्हर सुद्धा पुरेशी नसलेल्या भारताने , आम्ही तुमच्यावर आक्रमण करू इच्छित नाही म्हणून सांगणे बालिशपणाचे आहे! आणि आम्ही असे त्यांना आश्वासन दिले म्हणजे ते आमच्यावर आक्रमण करणार नाहीत असे विश्वासणे ही बावळेपणाची परमावधि आहे!

अशाच मनोवृत्तीचे काही सत्ताधारी पुढारी आणि त्यांचे अनुयायी शस्त्रबळ हे तुच्छ नि आत्मघातकीच काय ते आहे हे सिद्ध करण्यासाठी सांगत असतात अहो जे जे शस्त्रबळावर भर देतात त्यांची कोण दुर्दशा उडते ते पहा! ते हिटलर , तो मुसोलिनी, तो जपानचा टोजो ह्यांनी शस्त्रबळाची कास धरली ,ह्यामुळेच त्यांचा नि त्यांच्या राष्ट्राचा विध्वंस झाला! हिटलरचा नि मुसोलिनीचा नि टोजोचा विध्वंस झाला हे खरेच आहे. पण तो कोणी केला ? नि कशाने केला ? अमेरिका, रशिया नि ब्रिटन ह्यांनी बायबलाच्या पुनश्चरणांचा मारा केला आणि अहिंसक धम्मपदांच्या लक्षावधि प्रतींचा जर्मनी जपानवर पाऊस पाडला म्हणून का त्यांच्या हिंसक शस्त्रबळाचा विध्वंस झाला ? नाही! नही! जपान

जर्मनीच्या हिंसक शस्त्रबळाच्या शंभर पटींनी अधिक विध्वंसक नि हिंसक असलेल्या (अॅटम बाँबच्या) अणुध्वमच्या, शस्त्रबळानेच तो विध्वंस होऊ शकला. म्हणजे एकपड शस्त्रबळाचा विध्वंस निःशस्त्र शांतिसुक्तांनी होत नाही तर सव्वापट शस्त्रबळानेच काय तो होऊ शकतो. हाच धडा हिटलर, मुसोलिनी नि टोजोच्या पराभवाने आम्हास शिकविला आहे.

एवढ्यासाठी रशियामध्ये सोव्हिएट राज्यक्रांति विजय होऊन सत्तान्तर होताच त्या वास्तववादी राज्यचालकांनी पहिल्या प्रथम जी योजना हाती घेतली ती अद्यावत् शस्त्रबळ , प्रचंड नि अमोघ लाल सैन्य उभारण्याची नि सज्ज ठेवण्याचीच होती ; मग औद्योगिक कारखान्यांच्या, शेतीच्या, शिक्षणाच्या दुय्यम पंचवार्षिक योजनांची गोष्ट!

कारण, तुम्ही सार्या देशभर लाख कारखाने उभारलेत, शाळा काढल्यात नि संपत्तीचा धूर तुमच्या राष्ट्रात निघू लागला तरी जर त्या सर्वांचे तुमच्या शत्रुस्थानी असलेल्या प्रबळ राष्ट्रांच्या सशस्त्र आक्रमणापासून संरक्षण करणार्या भूदलाचे , नौदलाचे नि विमानदलाचे सवाई शस्त्रबळ तुमच्यापाशी नसेल तर त्या तुमच्या सार्या औद्योगिक कारखान्यांची , अन्नधान्याची, विद्यापीठांची नि संपत्तीची लुटालुट करून परकीय आक्रमक धुळधाण उडविल्यावाचून राहणार नाहीत. तशी शस्त्रबळावाचून असुरक्षित संपत्ति हीच लुटारू पण सशस्त्र परराष्ट्रीय दरोडेखोरांना एक प्रलोभन , एक आमंत्रण असते. ह्या कटू सत्याचा अनुभव विशेषतः भारताने आजपर्यंत इतिहासात शंभर वेळा घेतलेला आहे. पण भारताचे डोळे अजूनही उघडत नाहीत. तथापी सोव्हिएट रशियाने ती चूक केली नाही. इतकेच नव्हे तर अमेरिकेच्या शस्त्रागारात अगदी गुप्तपणे म्हणून तिने अॅटमबाँब नि हायड्रोजनबाँब- अनुध्वम् आणि उज्जध्वम् - ह्या भीषण अस्त्रांची निपज केली न केली तोच रशियाने सोव्हिएटनेही त्यांच्या तोडीस तोड देणारी तशीच अस्त्रे आपल्याही शस्त्रागारात सिद्ध आहेत असे जगतास आव्हान दिले म्हणून आज रशिया हे बडे राष्ट्र झाले आहे!

कोणते राष्ट्र `बडे' ठरते

आम्हीच आमच्या वृत्तापत्रांत प्रत्यही छापतो. तिघा बड्या राष्ट्रांची बैठक! बडी राष्ट्रे अमुक म्हणतात नि तमुक म्हणतात! पण आम्हास हा विचारसुद्धा शिवत नाही की ह्या तीनच राष्ट्रांना हे बडेपण का आले ? अमेरिका, रशिया आणि ब्रिटन ह्यांच तीन राष्ट्रांना सारे जग Three Big Nations, तीन बडी राष्ट्रे असे का म्हणते आणि भारताला Big Nation का म्हणत नाही ? ती तिन्ही राष्ट्रे अध्यात्मशास्त्रात किंवा बुद्धिक्षमतेत जगामध्ये श्रेष्ठ आहेत म्हणून? नव्हे, तर ती तिन्ही राष्ट्रे आज केवळ शस्त्रबळात श्रेष्ठ आहेत , त्यांच्यापाशी आज भीषणतम असलेली अण्वस्त्रे, वाय्वस्त्रे, जंत्वस्त्रे सज्ज आहेत म्हणून! म्हणून कायती ती तीन राष्ट्रे बडी! आणि बाकी सारे जग छोटे! तीन राष्ट्रे म्हणतील ती पूर्व दिशा!

अशा ह्या आजच्या जगात त्या बड्या राष्ट्राइतके तरी आपले हे भारतीय राष्ट्र शस्त्रसज्ज झाल्यावाचून आम्ही तटस्थ आहो अशी पोकळ ऐटसुद्धा तुम्हाला मारता येणार नाही! आपल्या उशापायथ्याशी शस्त्रसज्ज होऊन प्रकट नि गुप्तशत्रु आमच्यावर झेप घालण्यासाठी नि आमच्या राज्याचे लचके तोडण्यासाठी टपून बसले असता तुम्हाला तटस्थ तरी कोण राहू देतो ? चिमण्यांनी आम्ही तटस्थ आहो म्हणून घोषणा केली तरी ससाणे त्यांच्यावर झेप घालण्यास थोडेच सोडणार आहेत! ते काही नाही! आजच्या राज्यधारकांनी मिळालेल्या स्वातंत्र्याचे संरक्षण करण्यासाठी तत्काल शस्त्रसज्जतेचे कार्य प्रचंड प्रमाणावर हाती घेतले पाहिजे. हे त्यांचे पहिजे कर्तव्य आहे. इतर स्वतंत्र नि प्रबळ देशांतून तरुणांपासून प्रौढांपर्यंत जसे सैनिक शिक्षण सक्तीने दिले जाते तसे अद्ययावत् नि पराक्रमी सैनिकी शिक्षण सर्व नागरिकांना अनिवार्यपणे दिले पाहिजे. विशेषतः शाला , प्रशाला, नि महाशालांतून उगवत्या तरुण पिढीला तर स्वराष्ट्राच्या स्वातंत्र्यरक्षणार्थ इतके रणनिष्णांत करून सोडले पाहिजे की ह्या पाच वर्षांच्या आत निदान एक कोटी हिंदु तरुणांचे अद्ययावत् शस्त्रांनी नि अस्त्रांनी सुसज्ज असे भूदल , नौदल नि विमानदल भारताच्या चतःसीमांचे संरक्षण करण्यास रणसज्ज पवित्र्यात उभे ठाकले पाहीजे! आमची जगास ठाऊक असलेली सारी शस्त्रे नि अस्त्रेच नव्हेत तर त्याहूनही भीषणतर अशी नवनवी शस्त्रास्त्रे शोधून काढण्यासाठी आणि घडविण्यासाइी शतावधि रणरसायनशाला खटपटत राहिल्या पाहिजेत , नि सहस्त्रावधी शस्त्रास्त्रांचे कारखाने सार्या देशभर घणघणत राहिले पाहिजेत. या पाच वर्षांच्या आत आजच्या जगातील कोणत्याही राष्ट्रापेक्षा शस्त्रबळात ह्या आपल्या हिंदुस्थानाचे हे महाराज्य केवळ समबलच नव्हे तर बलवत्तर झालेच पाहिजे.

तसे बलवत्तर झालात म्हणजे मग पाहिजे तर जगास तुम्ही सांगू शकाल की आम्ही आक्रमण करणार नाही. किंवा आम्ही तटस्थ राहू इच्छितो. त्या शब्दांत तेव्हा काहीतरी अर्थ येईल. आज तुम्हा दुर्बलांच्या तोंडून निघणारे ते शब्द व्यर्थ आहेत. इतकेच नव्हे तर तो तुमच्या स्वतःच्या दुबलेपणाचेच जागतिक प्रदर्शन करणारे आहेत.

भारतीय तरुणांनो, मघा मी तुम्हांस सांगितल्याप्रमाणे आता ह्या स्वातंत्र्य-संरक्षणाचा भार विशेषतः तुम्हावरच आहे. जर ह्या आमच्या जुन्या पिढीच्या हाती असलेल्या आजच्या राज्यशासनाच्या नि नेतृत्वाच्या हातून हे वरील राष्ट्रीय स्वातंत्र्य रक्षणार्थ अत्यंत आणि सर्वप्रथम अवश्य असलेले शस्त्रसज्जतेचे कार्य पार पडेनासे झाले तर , अराजक न माजविता आणि मतपेटीच्या मार्गे , तुम्ही हे जूने नेभ ळट नेतृत्व झुगारून द्या. तुमचे स्वतःचे तरुण नेतृत्व उभारा, आणि ह्या भारतात पराक्रमी शासन स्थापून वरील शस्त्रसज्जतेचा कार्यक्रम धडाडीने नि धडाक्यात पार पाडा! ध्यानात धरा की अनाव्हाननीय आणि अजेय असे भारतीय शस्त्रबळ असले तरच हे भारतीय महाराज्यही स्वतंत्र नि अजेय राहू शकल.

स्वातंत्र्यसंपादक अशा दिवंगत हुतात्म्यांच्या आणि वीरात्म्यांच्या गौरवार्थ विद्युद्दीपांनी लखलखाटलेला हा जो वीरस्मृतिस्तंभ तुम्ही उभारलेला आहात त्या वीरस्मृति स्तंभाचा तुम्हास हाच आजचा निकडीचा संदेश आहे!!!”

हिंदुस्थानातील संस्थानिकांना

आवाहन आणि आव्हान

हे संस्थानधिपति नरेंद्रानो!

भारतमाता एकदा स्वत्वसंपन्न झाली नि स्वतंत्रपणे नांदू लागली की, क्रांत्युत्तरकालात आपले जीवन कसे चालावे हे ठरविण्यासाठी अवश्य असणारी घटना तिच्याच शब्दानुसार ठरेल ; तद्व्यतिरिक्त कोणीही ती घटना ठरवू शकणार नाही. . .

हिंदी राष्ट्राच्या सार्वभौम सरकारचा प्रमुख म्हणून अध्यक्ष काम करील ; की, ते काम राजा पाहिल; हे क्रांतीचा विकास कसा होईल ह्यावर अवलंबून राहील; त्याच्या तपशिलात आज लक्ष घालण्याचे कारण नाही. . .

भारतमाता स्वतंत्र झाली पाहिजे , ती एकरुप नि अविभक्त राहिली पाहिजे नि तिची इच्छा सर्वश्रेष्ठ ठरली पाहिजे. इतके घडल्यावर , तिची इच्छा राजमुकुट धारण करणार्या स्वरुपात व्यक्त होवो; किंवा स्वतःच्या पावन मूर्तीवर लोकायत्तशासन पद्धतीचा निदर्शक असा झगा असलेल्या रुपांत तिचा आविष्कार होवो ; काहीही घडले तरी ते सारखेच इष्ट आहे. सध्याच्या ह्या राष्ट्रीय क्रांतिसंग्रामांत संस्थानिकांनी आत्मसमर्पण करावे , ते साधन नसेल तर त्यांनी बाजूला होऊन तटस्थपणा स्वीकारावा.

हिंदी संस्थानिकांनो; तुम्ही काय केले नि काय करावयाचे टाळले ह्याची गणती कसोशीने केली जाईल, हे विसरू नका. नवजात हिंदी राष्ट्र तुमच्याशी जशास तसे ह्या न्यायाने वागावयाला चुकणार नाही. मातृभूमीच्या विरूद्ध प क्षात सामिल होऊन ज्याने ज्याने प्रत्यक्षपणे लोकांचा विश्वासघात केला असेल , आपल्या पूर्वजांचे नाव टाकले असेल आणि स्वतःच्या शरीरांतले रक्त मलिन केले असेल, त्या प्रत्येकाचा चक्काचूर करण्यात येईल. . .

आमच्या घोर तळमळीविषयी तुम्ही साशंक आहा काय? तसे असेल तर धिंग्राचे नाव ऐका नि मूग गिळून बसा. हिंदी संस्थानिकांनो , त्या हुतात्म्याच्या नावाची आठवण तुम्हाला देऊन आम्ही तुम्हाला सांगतो की , आमच्या ह्या म्हणण्याचा गंभारपणे नि खोलवर विचार करा. काय पत्करता ते ठरवा; पण ‘जसे कराल तसे भराल’ हे मात्र विसरू नका. ह्या राष्ट्राचे पहिले जन्मदाते होण्याची तुमची इच्छा आहे की, त्याचे शेवटचे पीडक ठरण्याची तुमची सिद्धता आहे, हे एकदाच ठरवून टाका. हिंदी संस्थानिक हो! अशी सुस्पष्ट वेळीच , तुम्हाला देण्यात येत

आहे. तिच्याकडे दुर्लक्ष कराल ; ‘गुप्तपणे कार्य करणार्या , प्रचंड प्रवाहांमुळे, हिंदी विचारांचे सध्याचे जग पार पालटून गेले आहे ’; हे ध्यानात ठेवण्याच्या कामी चुकाल ; आणि शत्रूशीं संगनमत करून, आगीचा लोळ बाहेर फेकणार्याे, ह्या ज्वालामुखीचा उद्रेक, आपल्या बोटांनी थांबविण्याच्या खटाटोपात सामील व्हाल तर तुमच्यासारखे अभागी करंटे तुम्हीच! ह्या क्रांतिच्या जन्मकाळच्या तीव्र प्रसवदेना आत्ता आत्ताच तर कोठे , सुरू होताहेत न होताहेत तोच, बलिष्ठांतले बलिष्ठ साम्राज्य लटपटू लागले आहे! अशा परिस्थितीत , तुमच्यासारख्या दुबळ्यांनी त्या क्रांतीचा पुरोगामी प्रवाह थांबविण्यासाठी पुढे सरसावणे किंवा त्या त्या क्रांतीच्या जन्मकाळींच तिच्या नरडीला नख लावण्याचा , भ्रुणहत्या करण्याचा उद्योग करणे हे गुरुत्वाकषर्णाचा नियम अथवा पृथ्वीचा वर्तुळाकार ह्यांना कलाटणी देण्यास धजण्यासारखेच नाही काय?

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

(५)

तेव्हा स्वातंत्र्यसंपादन, आता स्वातंत्र्यसंरक्षण

हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्यार्थ ब्रिटिशांशी झालेल्या सशस्त्र संग्रामात ज्यांनी ज्यांनी प्राणन्तांपर्यंत झुंज दिली त्या सर्व ज्ञात-अज्ञात अशा दिवंगत हुतात्म्यांना नि वीरात्म्यांना कृतज्ञ श्रद्धांजलि अर्पिण्यास्तव मेच्या १० व्या दिनंकाला त्यांचा स्मृतिदिनसमारंभ पुण्यास साजरा झाला , ही आनंदाची गोष्ट होय. त्याच दिनांकनिमित्त सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या इतिहासाचे ओझरते दर्शन घडविणारा 'केसरी' चा एक विशेषांकही निघत आहे. इतरही काही वृत्रपत्रे विशेषांक काढून किंवा विशेष लेख लिहून आपापली श्रद्धांजलि त्या हुतात्म्यांच्या चरणी अर्पितील असे समजते. पितृतर्पणाप्रमाणेच अशी सार्वजनिक श्रद्धांजलि दिवंगत देशवीरांना अर्पण करणे हे आपणा सर्वांचे एक धार्मिक नि राष्ट्रीय कर्तव्यच आहे.

एक पथ्य

तथापी ज्या अर्थी हा उण्यापुर्यान शंभर वर्षांचा क्रांतिकाल आता इतिहासात समाविष्ट झाला आहे, त्या अर्थी त्या दिवंगत क्रांतिकारकांचे असे गौरवसमारंभ करताना किंवा त्यांचा इतिहास वाचताना आजच्या वर्तमानकालाच्या दृष्टीने एक पथ्य तेवढे पाळणे राष्ट्रहितार्थच अवश्य आहे. ते कोणते, कसे नि का ते या लेखात दिग्दर्शवीत आहोत.

ब्रिटिशांनी केवळ शस्त्रबळाने आपल्या राष्ट्रास पादाक्रांत करून आम्हास राजकिय पारतंत्र्यात डांबून टाकल्यानंतर आपल्या मातृभूमीला स्वतंत्र करण्यासाठी सन १८५७ मध्ये आपल्या क्रांतिकारकांनी पहिले सशस्त्र क्रांतियुद्ध लढविले. त्याचा प्रारंभ साधारणतः त्या वर्षीच्या मे महिन्याच दहाव्या दिनांकाला हुतात्मा मंगल पांडे याने ब्रिटिश अधिकार्या वर मीरत येथे झाडलेल्या पहिल्या गोळीने झाला.

ते क्रांतियुद्ध शेवटी मोडले. पण सशस्त्र क्रांतिकारकांची परंपरा काही मोडली नाही , खंडिली गेली नाही. ज्वालामुखीचा एक स्फोट जरी विझला तरी जिवंत असलेला ज्वालामुखी जसा विझत नाही, त्याचे ज्वालाग्राही घटक भूमिगत होऊन धगधगत राहतात , त्यांचा पुन्हा स्फोट होतो, पुन्हा लोप पावतो , पुन्हा स्फोट होतो. तसेच ब्रिटिशांशी ठाणलेल्या आमच्या जिवंत वैराच्या ज्वालामुखीचे झाले.

सार्वभौम संपूर्ण स्वातंत्र्य हे होते त्या क्रांतिकारकांचे ध्येय! आणि त्यांच्या त्या काळच्या शब्दांतच सांगावयाचे म्हणजे-

साप विखारी देश जननीचा ये घेऊ चावा। अवचित गाठुनि ठकवुनि भुलवुनि कसाही ठेचावा।।

हे होते त्यांच्या राजीनीतीचे सूत्र! त्याप्रमाणे साधेल तेव्हा , साधेल तेथे, देशात वा परदेशात, व्यक्तिशः वा समूहशः गुप्तपणे वा प्रकटपणे, ते क्रांतिकारक ब्रिटिशांवर सशस्त्र घाले घालीत राहत. ब्रिटिश शासनाचे मूर्तीमंत प्रतीक असलेले हिंदुस्थानातील गव्हर्नर जनरल , गव्हनर्स, कलेक्टर्स इत्यादिकांच्यावरच काय पण प्रत्यक्ष भर लंडनमध्ये ब्रिटिश अधिकार्यांवर ह्या आमच्या क्रांतिकारकांच्या क्रोधाने हात टाकण्यास आणि त्यांचे बळी घेण्यास सोडले नाही. सर्वसमर्थ नि सार्वभौम भासणार्या ब्रिटिशसत्तेचा असा एकेक अधिकारी टिपून टिपून मारला जाताच सारा देश नि परदेशही हादरला जाई. ब्रिटिशांनी हिंदुस्थानचे स्वातंत्र्य शस्त्रबळाने छिनावून घेतले आहे त्याचा हा हिंदूनी घेतलेला सशस्त्र सूड आहे हे आपण होऊनच जग बोलू लागले.

एकीकडे ब्रिटिशसत्तेविरूद्ध सशस्त्र क्रांतिकारकांचा हा लढा चालू असताच दुसरीकडे ह्या सशस्त्र प्रतिकाराचे अत्युग्र व्रत ज्यांना पचण्यासारखे वा रुचण्यासारखे नव्हते अशा देशभक्तांनी निःशस्त्र प्रतिकाराच्या चळवळी उभारल्या आणि त्यामुळे सर्वसामान्य जनतेत परसत्तेविषयी तीव्र असंतोष उत्पन्न होत गेला. सशस्त्र क्रांतिकारकांनाही हे हवेच होते कारण निःशस्त्र किंवा नैर्बंधिक चळवळींना काही केले तरी ब्रिटिशसत्ता भीक घालीत नाही हे जितक्या वेळा सिद्ध होई तितक्या वेळा असंतुष्ट जनतेची मने सशस्त्र क्रांतीकडे पुन्हा ओढ घेत.

त्यातही हिंदुस्थानचे सार्वभौम स्वातंत्र्य मिळाल्यावाचून ब्रिटिशांचे नि आमचे ठाणलेले वैर शमणार नाही अशी निधडी घोषणा ज्यावरून जगतापुढे करता येईल असे त्या काळी सार्या हिंदुस्थानात उंचावतील उंच वाक् पीठ एकच काय ते होत- फाशीचा फळा!! म्हणून ते क्रांतिकारक त्या फाशीच्या फळ्यावरच एकामागून एक चढत राहिले आणि स्वातंत्र्यलक्ष्मीचा जयजयकार करीत चालले. त्यांनी देशाला स्वातंत्र्याच्या ध्येयाचा विसर असा पडू दिला नाही. त्यांच्या रक्ताने फाशीचे खांब उणीपुरी नव्वद वर्षे सारखे निथळत राहिले होते. त्यांची

संतत -शोणित-तर्पण धारा,

धरीत आली पिढी पिढी।

हविर्भुजाची रणकुंडातिल

आग विपल ना विझू दिली।।

पुरेसे बळ वाढतच ते पुन्हा उघड रणात उतरले. त्यांनी ब्रिटिशसत्तेची कोषागारे लुटली, ब्रिटिश सत्तेची शस्त्रागारे लुटली.

पहिले स्वतंत्र अधिशासन

आपल्या शत्रूचा शत्रू तो आपला तात्पुरता मित्र या राजनीतीला धरून इंग्रजांच्या शत्रूस्थानी असलेल्या युरोपातील बलाढय राष्ट्रांशी त्यांनी सूत्र बांधले. कित्येकांनी युरोप-अमेरिकेत अद्ययावत सैनिकी शिक्षण घेतले. जर्मनीचे नि ब्रिटनचे पहिले महायुद्ध जुंपताच क्रांतिकारकांनी उघडपणे जर्मनीचा पक्ष घेतला. बर्लिनला पहिले तात्कालिक स्वतंत्र भारतीय अधिशासन (प्रोव्हिजनल गव्हर्नमेंट ऑफ इंडिपेंडंट इंडिया) स्थापून त्याला जर्मनपक्षीय राष्ट्रांची प्रकट मान्यता मिळविली. हिंदी सैनिकांचे पहिले स्वतंत्र भारतसैन्य उभारले नि हिंदुस्थानवर स्वारी करण्याची सिद्धता चालविली. पण तेवढयात जर्मनीचाच पराजय झाला ; आणि क्रांतिकारक देशोदेशी पांगले, पण खचून न जातात देशविदेशी उठावण्या करीतच राहिले.

इतक्यात दुसर्‍याप ब्रिटिश-जर्मन महायुद्धाची संधी आली. ब्रिटिशांना लक्षावधि हिंदी सैन्याची आवश्यकता पडली. तेव्हा सैनिकीकरणाची भारतव्यापी चळवळ उभारून सहस्त्रवधि हिंदूंची ब्रिटिश सैन्यात भरती करून नानामिषाने नि नानावेषाने अनेक क्रांतिकारक स्वतः सैन्यात प्रवेशले; आणि त्यांनी ब्रिटिशांच्या हिंदी सैन्याची 'राजनिष्ठा' आतून पोखरून टाकली. जपानच्या हाती सिंगापूर पडताच क्रांतिकारकांनी पुन्हा एकदा स्वतंत्र भारताचे तात्कालिक अधिशासन (प्रोव्हिजनल गव्हर्नमेंट) प्रस्थापिले आणि त्यास कित्येक राष्ट्रांची मान्यताही मिळविली. ब्रिटिशांनी उभारलेल्या, परंतु क्रांतिकारकांनी पोखरलेल्या हिंदी सैन्यातील सहस्त्रवधि शस्त्रसज्ज सैनिक ह्या स्वतंत्र भारताच्या ध्वजाखाली गोळा झाले. 'चलो दिल्ली'ची वीरगर्जना करीत मातृभूमीस मुक्त करण्यासाठी त्यांनी हिंदुस्थानच्या सीमेपर्यंत चढाई केली. ब्रिटिशांशी लढाई दिली. त्याच वेळी देशातही निःशस्त्र प्रतिकारकांची उठावणी झाली. पण त्यांच्यातीलच अनेक देशभक्त भूमिगत होऊन सशस्त्र प्रतिकार करू लागले. अशी आतून बाहेरून हिंदुस्थानातील ब्रिटिश सत्तेची लांडगेतोड होत चालली , तो तिकडे महायुद्धात जपान-जर्मनीचा मोड होऊन ब्रिटिश पक्षाचा जय झाला. तथापी त्यात ब्रिटनचा इतका शक्तिपात झाला की , बिथरून गेलेल्या हिंदुस्थानला केवळ शस्त्रबळाने हाती ठेवणे त्यास अशक्यप्राय होऊन गेले. जातिवंत ब्रिटिश सैन्य ब्रिटनच्या संरक्षणास पुरणारे नव्हते. म्हणून त्याच्या बळावरच हिंदुस्थानला दडपून टाकणे अशक्य झाले.

सैन्याचा विद्रोह

हिंदुस्थानातील ज्या हिंदी सैन्याच्या बळावर आजवर हिंदुस्थान दडपता आले ते भूदल-नौदलसुद्धा ब्रिटिश सत्तेविरूद्ध विद्रोह करून उठलेले! महायुद्धात पिचून गेलेल्या ब्रिटनला अशा पेचात जीव वाचवायचा तर हिंदुस्थानातून चंबूगबाळे उचलून निघून जाण्यावाचून गत्यंतर उरले नाही. त्यामुळे जाता जाता तो जो काही अपशकून , खोडसाळपणा, मोडतोड नि वाटमारी करता येईल तितकी करून पूर्वी शिकंदराच्या सेना जशा हिंदुस्थानतच्या प्रतिकाराने हताश होऊन पडत झडत निघून गेल्या तसेच इंग्रजाला सन १९४७ मध्ये हिंदुस्थानचे स्वामित्व सोडून देऊन हताशपणे परत जाणे भाग पडले. सारे हिंदुस्थान ब्रिटिशांच्या राजाने लाटलेली 'हिंदुस्थानचा

सम्राट’ ही पदवी सुद्धा त्याच्या पासून छिनावून घेतली. आमच्या इंद्रप्रस्थाच्या प्राचीन राजधानीत आज पुन्हा आमचे स्वतंत्र नि सर्वप्रभुत्व संपन्न भारतीय लोकराज्य प्रस्थापिले गेले आहे. त्या आमच्या प्राचीन इंद्रप्रस्थावर आमच्या स्वतंत्र भारताचा सुदर्शन चक्रांकित ध्वज आज पुन्हा फडकत राहिलेला आहे!

एका घासात सर्व जेवण जेवता येत नाही. कोणचीही एवढी व्यापक राज्यक्रांति एका टप्प्यात शंभर शंभर टक्के यशस्वी झाली असे जगात सहसा घडले नाही. यास्तव आपल्याला मिळालेल्या ह्या वरील राष्ट्रीय विजयातही जरी काही व्यंग उरलेले आहे. स्वातंत्र्यसंग्रामात लागलेले काही घाव अजून चिघळत आहेत , कानाकोपर्या त काही मोडतोड जरी झालेली आहे तरीही आज ह्या आपल्या विस्तीर्ण देशाच्या तीनचतुर्थांशाहूनही अधिक नि सलग अशा भूभागावरच आपले स्वतंत्र नि एकछत्री महाराज्य आपण प्रस्थापित करू शकलो आहो ही काही सामान्य घटना नाही! ज्गातील स्वातंत्र्य-संपादनार्थ घडलेल्या मोठमोठ्या राज्यक्रांत्यांत गणली जावी अशीच ह्या राज्यक्रांतीचीही महत्ता आहे. जर आपण आपल्या हाती आलेल्या या विस्तीर्ण शक्तिक्षेत्रास झटपट संघटित करून , आपल्या राष्ट्रात वीरवृत्ति संचरवू शकलो तर मग- ‘का कथा बाणसंधाने! ’ प्रबळ प्रत्यंचेच्या नुसत्या टणत्कारासरशी ही उरलेली लुंगीसुंगी विघ्ने परास्त होतील!

अशाच एका प्रसंगी समर्थांनी दिग्दर्शिले होते की , प्रथम “आहे तितुके जतन करावे ” आणि मग त्याच्याच बळावर “पुढे आणिक मेळवावे!”

ह्या यशस्वी राज्यक्रांतीचे श्रेय समाईक आहे!

स्वातंत्र्य-संपादनार्थ परकी ब्रिटिश सत्तेशी आपआपल्या परीने झुंजलेल्या सशस्त्र क्रांतिकारक, निःशस्त्र प्रतिकारक, फार काय कोणतीही चळवळ न केलेल्या परंतु देश स्वतंत्र व्हावा अशी मनातल्या मनात ज्यांना तळमळ लागली होती त्या सहानुभूतिक वर्गासुद्धा सगळ्यांना या अंतिम विजयाचे श्रेय पराक्रमाचे , त्यागाचे नि शुभेच्छेचे हा विजय , हे संभूय फलित आहे.

पैकी निःशस्त्र प्रतिकारकांना ब्रिटिश राज्य होते तेव्हापासून तो आजपर्यंत आपला देश आपली कृतज्ञ श्रद्धांजलि उघडपणे वाहत आला आहे ; त्यांचा कृतज्ञ गौरव नाना प्रकारे आजवर करीत आला आहे. ते युक्तच झाले.

परंतु ज्यांनी स्वातंत्र्याच्या ध्येयाचे रणशृंग भर मध्यरात्रीच्या काळोखात पहिल्याने फुंकले आणि त्याप्रीत्यर्थ ब्रिटिश सत्तेवर तलवारीचा पहिला वार केला त्या सशस्त्र क्रांतिकारकांचा प्रकट गौरव करणे हे ब्रिटिशसत्ता होती तोवर शक्यच नव्हते, पुन्हा क्रांतियुद्धही चालूच होते.

पण स्वातंत्र्य-संपादनानंतरही काही तुरळक वैयक्तिक अपवाद सोडले तर , यच्च्यावत्त दिवंगत सशस्त्र क्रांतिकारकांचा गौरव-समारंभ असा प्रकटपणे आजवर कुठेही झालेला नाही. तसा समारंभ करून ब्रिटिशांशी झुंजलेल्या त्या हुतात्म्यांना नि वीरात्म्यांना आपली कृतज्ञ श्रद्धांजलि प्रथम पुण्यातच वाहिली जावी हे पुण्याच्या परंपरागत पराक्रमी क्षेत्रमहात्म्याला साजेसेच होत आहे. पुन्हा आज जे पुण्यास होते ते उद्या दिल्लीलाही होण्याचा उत्कठ संभव असतो.

यशस्वी राज्यक्रांतीचे अंतिम कर्तव्य आत्मविसर्जन

जोवर राज्यक्रांती चालू होती तोवर परकीय ब्रिटिशसत्तेचे राज्ययंत्र मोडून टाकणे , त्याचा विध्वंस करणे हेच आवश्यक नि प्रथम कर्तव्य होते. कारण ते परशासन उच्छेदिल्याविना स्वातंत्र्यसंपादन अशक्य होते. त्या क्रांतिकालात वर वर्णिलेल्या विध्वंसक क्रांतिप्रवृत्ति हाच धर्म होता.

परंतु हे विसरता काम नये की , तो आपद्धर्म होता. परसत्तेच्या आपत्तीतून आपल्या राष्ट्राचे स्वातंत्र्य-संपादन करण्यास्तव असंतोष , उत्क्षोम, निर्बंधभंग, शस्त्राचार, गुप्त कट इत्यादी साधने योजणारी विध्वंसक क्रांतिप्रवृत्ति त्या कालापुरतीच काय ती धर्म्य असते ; परंतु जनतेत ती क्रांतिप्रवृत्ति जर तशीच मूळ धरून राहू दिली तर केव्हा केव्हा आपद्धर्मालाच नित्यधर्म समजण्याची भयंकर भूल जनतेच्या हातून घडते आणि त्यामुळे राज्यक्रांति यशस्वी झाल्यांनतरही राष्ट्रात ही विध्वंसक बेबंदशाही तशी चालू राहते. त्यामुळे राज्यक्रांतीनंतर घटनात्मक स्वराज्य स्थापन करणे अशक्य होऊन अपक्रांति नि अराजक माजते. अर्थात् मिळविलेले स्वातंत्र्यही धोक्यात येते. पहिल्या फ्रेंच राज्यक्रांतीचा इतिहास हा अशा भयंकर परिणामांचे एक ज्वलंत उदाहरण आहे.

यास्तव जेव्हा स्वातंत्र्य संपादन हे आपले प्रथम साध्य होते तेव्हा सशस्त्र वा निःशस्त्र प्रतिकारक देशभक्तांनी जनतेत संचरविलेल्या वरील सर्व विध्वंसक क्रांतिप्रवृत्तींचे तत्काल विसर्जन करण्े हे आपल्या यशस्वी झालेल्या राज्यक्रांतीचे अंतिम कर्तव्य होय. कारण आता आपले साध्य स्वातंत्र्य-संरक्षण हे आहे , राष्ट्रसंवर्धन हे आहे. आता निर्बंधतुच्छता नव्हे , तर निर्बंधशीलता, विध्वंसक नव्हे, तर विधायक प्रवृत्ति, हा राष्ट्रधर्म आहे.

परकीय राजवटीविरूद्ध जी अराज्यनिष्ठेची असहकाराची नि विध्वंसाची क्रांतिप्रवृत्ति आपणच निर्मिलेली होती तिचे आता स्वराज्यनिष्ठ , सहकारी नि विधायक शांतीप्रवृत्तीत तत्काल रुपांतर केले पाहिजे. ह्या कर्तव्याचे दायित्व जनतेवर तर आहेच ; परंतु त्याहून दसपटपणाने राज्यशासनाचा भार आज ज्यांच्यावर सोपविला गेला त्या राज्यशासकांच्यावर हे दायित्व पडलेले आहे. त्यांनी राज्यघटनेच्या बाहेर केव्हाही पाऊल टाकता कामा नये. शासक

असोत वा शासित असोत, आम्हा सर्वांच्या राजकीय चळवळी नि कृत्ये आता नैर्बंधिक, वैध नि घटनात्मक (लीगल, लेजिटिमेट अँड कॉन्स्टि ट्युशनल) कक्षेतच असली पाहिजेत. पक्षोपक्षांचे सारे मतभेद मतदानपेटीतच मावले पाहिजेत.

माझ्या सहकारी असलेल्या थोरथोर राज्यक्रांतिकारक पुढार्यांविषयी तरी मी हे प्रतिज्ञेवर सांगू शकतो की, आमचे हे मत आजचे नसून ब्रिटिशांशी जपलेल्या सशस्त्र क्रांतीच्या भर झुंजीतही आम्ही आमच्या क्रांतिकारक कार्यक्रमाची हीच मर्यादा आखलेली होती. ब्रिटिश राज्य उलथून पाडले गेले, देश स्वतंत्र झाला आणि घटनात्मक स्वतंत्र भारतीय राज्यशासनाची प्रतिष्ठापना झाली की, त्याच दिवशी सशस्त्र क्रांतिसंस्थेने आपले आत्मविसर्जन केले पाहिजे. सन १९०८ च्या आगेमागे मी लिहिलेल्या १८५७ च्या स्वातंत्र्ययुद्धाच्या इतिहासांत जवळ जवळ वरील भाषेतच, क्रांति यशस्वी होताच तिचे पहिले नि शेवटचे कर्तव्य म्हणजे घटनात्मक स्वराज्यस्थापना हेच असले पाहिजे हे विस्तारशः विवेचिले आहे.

हेच तत्व जनतेच्या मनावर बिंबविण्यासाठी आणि ह्या मताच्या क्रांतिकारकांच्या वतीने राज्यक्रांतीचे हे शेवटचे कर्तव्य करण्यासाठी हुतात्म्यांच्या या गौरवसमारंभाच्या वेळीच हिंदुस्थानातील जगभर गाजलेल्या दोनतीन क्रांतिसंस्थापैकी 'अभिनव भारत' ह्या गुप्त संस्थेचा सांगतासमारंभही प्रकटपणे करण्याचे योजिले.

-केसरी, दि. ११ मे १९५२.